

Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945)

ЕҢБЕК АРМИЯСЫ ҚАТАРЫНДА БОЛҒАН ШЫҒЫСҚАЗАҚСТАНДЫҚТАР

ВОСТОЧНОКАЗАХСТАНЦЫ В ТРУДОВОЙ АРМИИ

**в период Великой
Отечественной войны
(1941-1945)**

ШҚО мәдениет басқармасының
«А.С. Пушкин атындағы ШҚО кітапханасы» КММ

**ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ
(1941-1945) ЖЫЛДАРЫНДА
ЕҢБЕК АРМИЯСЫ
ҚАТАРЫНДА БОЛҒАН
ШЫҒЫСҚАЗАҚСТАНДЫҚТАР**

**ВОСТОЧНОКАЗАХСТАНЦЫ В
ТРУДОВОЙ АРМИИ В ПЕРИОД
ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
(1941-1945)**

Өскемен 2021

УДК

94(574)"1941/1945...

Ұ46

«Ұлы Отан соғысы (1941-1945) жылдарында Еңбек армиясында болған шығысқазақстандықтар»=Восточно-Казахстанцы в Трудовой армии в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / Құраст: З.М. Сіләмова. Ред: Ә.Қ. Қаңтарбаев – Өскемен, 2021.

Тарих еншісіне енген өткен ғасырдың, қасіретті беттерінің бірі - Ұлы Отан соғысы. Қаншама жыл өтсе де сол соғыстың зерттелмеген беттері бар. Соның бірі - Ұлы Отан соғысы кезінде Еңбек Армиясын қатарына алынғандар тағдыры. Осы «ақтаңдақты» қалпына келтіру үшін біздің кітапхана «Ұлы Отан соғысы (1941-1945) жылдарында Еңбек армиясын қатарында болған шығысқазақстандықтар» жобасын қолға алған еді. Облыс көлемінде жүргізілген ауқымды ізденістер нәтижесінде осы еңбек электронды түрде жарыққа шығып отыр. Ұлы Жеңіс жолында қолдарына күрек пен қайла ұстап, адам төзгісіз жағдайда аянбай еңбек етіп, бар денсаулығынан айрылған жерлестер өмірі бүгінгі ұрпаққа өнеге. Басылымға Еңбек армиясы қатарында болған адамдардың, олардың ұрпақтарының, естеліктері, мұрағат материалдары негіз болған. Кітап студенттерге, мектеп оқушыларына, қалың оқырманға арналған.

КІРІСПЕ

Оқырман назарына!

Тарих еншісіне енген өткен ғасырдың қасіретті беттерінің бірі – Ұлы Отан соғысы. Ұлы Отан соғысының тарихы қаншалықты зерттеліп, тарихи деректер көтерілгенімен, қаншалықты соғыс тарихын бейнелейтін көркем шығарма жазылып, фильмдер түсірілгенімен, әлі күнге дейін «ақтандақ» болып қалған – Ұлы Отан соғысы кезеңінде Еңбек армиясына шақырылғандардың тағдыры, олардың Ұлы Жеңіске қосқан үлесі.

Соғысқа 1 366 164 қазақстандық қатысса (Қазақстанның соғысқа дейінгі халқының 22,2%), Еңбек армияларына 700 мың қазақстандық әскери комиссариаттар арқылы жіберілді, олардың 200 мыңы Қазақстаннан тыс жерлерде КСРО қорғаныс кәсіпорындарында жұмыс істеді. Еңбек армиясына қатысқандардың Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске қосқан үлесі зор болғанымен, ондаған жылдар бойы оның құрылу тарихы мен қызметі, соғыс кезеңіндегі ерен еңбектері ескерусіз қалды.

«Еңбек армиясы» термині ешбір ресми құжаттарда кезікпейді. Халық арасында оларды «Трудобойлар» деп атады. Көпшілік Еңбек армиясын тыл еңбеккерлерімен шатастырады. «Еңбек армиясы» деп Ұлы Отан соғысы жылдарындағы әскери жағдайға байланысты жұмысшы отрядтар қатарына мәжбүрлі еңбек міндеттерін орындау үшін жұмылдырылғандарды атады. «Трудобойлардың» тұтқындардан еш айырмашылығы болмады: тікенек сыммен қоршалған жерде тұрып, жұмысқа арнайы конвоймен апарылды. Каторгалық жағдайда өмір сүріп, ашқұрсақ, жалаңаш жүріп-ақ ағаш дайындап, көмір өндіріп, ондаған қорғаныстық маңызы бар нысандарды салды. Еңбек армиясына алынғандардың еңбегі елдің жауға қарсы қуатын арттырып, Жеңісті жақындатуға орасан зор үлес қосты.

Ұлы Отан соғысы кезінде кеңестік этникалық немістер ерекше сенімсіз болып саналды. Сондықтан олар Еңбек армиясына жұмылдырылғандардың негізгі бөлігін құрады. Бейтараптандырылған финдер, румындар, итальяндықтар, венгрлер және түрлі ұлт өкілдерінен тұратын қарапайым жұмысшы-колхозшылар да Еңбек армиясына алынды.

«Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945) Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар» электронды басылымы облыстық өлкетану зерттеулерінің нәтижесінде дайындалып отыр. Басылымға Еңбек армиясы қатарында болған адамдардың, олардың ұрпақтарының естеліктері негіз болған. Жинақталған материалдар төрт негізгі бөлімге топтастырылған:

- Есімдер (Еңбек армиясына қатысқандар тізімі);
- Естеліктер (қатал тағдырдың шынайы бет-жүзі);
- Отбасылық мұрағат (фотосуреттер, құжаттар);
- Мақалалар (газет-журнал, кітап беттерінде жарық көрген мақалалар көшірмесі, веб-ресурстар).

Электронды басылымды толықтыру алдағы уақытта да жалғасын табады. Туған өлке тарихына бей-жай қарамайтын жерлестерімізді осы жобаны жалғастыруда бірлесе жұмыс жасауға шақырамыз. Еңбек армиясы қатарында болған туыстарыңыз, ауылдасыңыз туралы қандай да бір ақпарат білсеңіз (фотосурет, хаттар, естеліктер, өмірбаяндық мәлімет) «Еңбек Армиясы» деген белгімен, spravka@pushkinlibrary.kz электронды поштасына жіберулеріңізді сұраймыз.

Аға буынның ұрпағының жарқын болашағы үшін көрсеткен ерлігі жайлы естеліктерді сақтау үшін тарихымыздың аз зерттелген тұстарын бірлесе зерттейік!

К читателю!

История Великой Отечественной войны охватывает трагический и одновременно героический период истории казахского народа XX века. В этом подвиге слились воедино и высокое мастерство военачальников, и мужество солдат, партизан, и самоотверженность тружеников тыла.

В боях за Родину участвовали 1 366 164 казахстанца, которые составили 22,2% довоенного населения Казахстана (6 151 102 человек).

Помимо боевых частей были сформированы Трудовые армии. В них через военкоматы было направлено 700 тысяч казахстанцев, 200 тысяч из них работали на оборонных предприятиях СССР за пределами Казахстана. Значителен и вклад трудармейцев в общее дело разгрома врага. Но долгие десятилетия история создания и деятельности Трудовой армии, конкретный вклад ее участников в увеличение военной мощи СССР оставалась обезличенно. Эта тема рассматривалась лишь в общем контексте истории тыла и трудового подвига народа во имя Победы, растворяясь в общем понятии «трудовой фронт».

Термин «трудовая армия» или сокращенно «трудармия» является неофициальным. Несомненно, реализация такой формы трудовой мобилизации в некоторой степени носила принудительный характер, однако, это обуславливалось военной обстановкой и было подчинено решению главной задачи – достижению Победы. Трудармейцы работали на самых тяжелых участках – в строительстве, на лесозаготовках, добыче угля.

Советские этнические немцы во время Великой Отечественной войны считались особенно неблагонадежными. Именно поэтому они составили основную часть мобилизованных в «трудармии». Были мобилизованы в трудовые армии и интернированные финны, румыны, итальянцы, венгры и другие народы. Подлежали трудовой мобилизации и простые труженики-колхозники, представители разных национальностей.

Это были люди с трагической судьбой. Их положение мало чем отличалось от положения заключенных: они жили за колючей проволокой, их водили на работу под конвоем... А между тем именно руками трудармейцев в тяжелейших каторжных условиях, за пайку хлеба, были построены десятки тысяч государственных объектов и была создана мощь страны, которая обеспечила победу в Великой Отечественной войне.

Представленный сборник является данью памяти нашим соотечественникам, которые своим героическим трудом в нечеловеческих условиях ковали Победу над фашизмом. Электронное издание подготовлено по итогам областного краеведческого исследования «Восточноказахстанцы в Трудовой армии в годы Великой Отечественной войны (1941-1945)». Основу контента составили пронзительно-горькие рассказы-исповеди как самих трудармейцев, так и их прямых родственников.

Весь материал сгруппирован в 4 основных разделах:

- Имена (персоналии трудармейцев),
- Воспоминания (правдивые картины суровой драмы жизни),
- Семейный архив (фотоматериалы и документы из семейных архивов),
- Публикации (копии статей из книг, газет и журналов, веб-ресурсы).

Работа по пополнению разделов продолжается, и мы приглашаем к сотрудничеству всех, кому дорога и небезразлична история отчего края. Если у вас сохранились какие-либо сведения о ваших родных, бывших трудармейцах (фотографии, письма военных лет, воспоминания, биографические сведения) - присылайте электронные копии на spravka@pushkinlibrary.kz, с пометкой в теме «Трудармия». Давайте вместе открывать для себя малоизвестные страницы нашей истории, чтобы сохранить для потомков память о великом подвиге наших отцов и дедов!

КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының
Поволжья аумағында тұратын неміс ұлтын қоныстандыру туралы Жарлығы

Указ Президиума Верховного Совета Союза ССР о переселении немцев,
проживающих в районах Поволжья

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

БОЛЬШЕВИК

ОРГАН ОБКОМА ВКП(б), ВЕРХОВНОГО СОВЕТА АССР НЕМЦЕВ
ПОВОЛЖЬЯ, ЭНГЕЛЬСКОГО ГОРКОМА ВКП(б) И ЭНГЕЛЬСКОГО
ГОРОДСКОГО СОВЕТА ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ.

№ 204 (4713)

Суббота, 30 августа 1941 г.

Цена 15 коп.

У К А З

ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СОЮЗА ССР О ПЕРЕСЕЛЕНИИ НЕМЦЕВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В РАЙОНАХ ПОВОЛЖЬЯ

По достоверным данным, полученным военными властями, среди немецкого населения, проживающего в районах Поволжья, имеются тысячи и десятки тысяч диверсантов и шпионов, которые по сигналу, данному из Германии, должны произвести взрывы в районах, заселенных немцами Поволжья.

О наличии такого большого количества диверсантов и шпионов среди немцев Поволжья никто из немцев, проживающих в районах Поволжья советским властям не сообщал, — следовательно немецкое население районов Поволжья скрывает в своей среде врагов Советского Народа и Советской Власти.

В случае, если произойдут диверсионные акты, затеянные по указке из Германии немецкими диверсантами и шпионами в республике немцев Поволжья или в прилегающих районах и случится кровопролитие, Советское Правительство по законам военного времени будет вынуждено принять карательные меры против всего немецкого населения Поволжья.

Во избежание таких нежелательных явлений и для предупреждения серьезных кровопролитий Президиум Верховного Совета СССР признал необходимым переселить все немецкое население, проживающее в районах Поволжья, в другие районы с тем, чтобы переселяемые были наделены землей и чтобы им была оказана государственная помощь по устройству в новых районах.

Для расселения выделены изобилующие пахотной землей районы Новосибирской и Омской областей, Алтайского края, Казахстана и другие соседние местности.

В связи с этим Государственному Комитету Обороны предписано срочно произвести переселение всех немцев Поволжья и наделить переселяемых немцев Поволжья землей и угодьями в новых районах.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР
М. КАЛИНИН.

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
А. ГОРКИН.

Москва, Кремль
28 августа 1941 года.

ДВИЖЕНИЕ СОЛИДАРНОСТИ

ОТ

В течение 28 августа вели упорные бои с всем фронте. После отхода наших войск оставили

Наша авиация провела налет на Кенигсберг. За ночь с 26 августа на 17 немецких самолетов ранее, а 37 самолетов в воздушных боях сбиты. Наши потери — 1 самолет. Наши потери —

В Балтийском море сбиты два немецких самолета.

После продолжительных боев наши войска заняли город П. Занятию стоило врагу огромных усилий. Дважды пытались прорвать первую линию обороны, но оба раза отбрасывались под огнем артиллерии и пушек. Батарей старшего лейтенанта В. Третьякова уничтожены танки. Артиллерийским огнем расстреляно 1.500 немецких солдат. Фашисты бросили полк в ожесточенном бою. Ч. Бронского уничтожил офицером этого полка.

На третий день боев заняли новые позиции в Красноармейске и направились к отряду. Каждый танк фашистские танки пробили колесную колею. Голоса скочил на ходу и взорвавшихся танка попытка взорваться танк, но здесь ручные гранаты и ружья. Танки сгорели в горах вражеских машин. Улице Фрунзе в центре попали под огонь противника капитана Разумова. Остальные, сгрудившиеся в сточный бой разгорелась в центре. Бойцы подоспел лейтенанта Трубо стали 6 танков противника показала немецкая пехота открыли по немцам.

У

**«Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945)
Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар»
облыстық өлкетану зерттеулерін жүргізу туралы
ЕРЕЖЕ**

1. Жалпы Ережелер

1.1. «Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945) Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар» атты облыстық өлкетану зерттеулері (әрі қарай – Зерттеу) «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы дайындаған жоба негізінде жүзеге асырылады.

1.2. Өлкетану зерттеулері – бұл белгілі бір тақырып бойынша объектілерді, үдерістер мен құбылыстарды авторлық эссе және уақыт шектеулерімен зерттеу. Зерттелетін тақырып – «Ұлы Отан соғысы (1941-1945) жылдарында Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар».

2. Зерттеудің міндеті мен мақсаты

2.1. Мақсаты:

- кітапхананың өлкетану қорын зерттеу тақырыбын ашып көрсететін авторлық эссе (естеліктер), құжаттар, фотосуреттер түріндегі тарихи фактілермен толықтыру;
- зерттеу тақырыбына назар аударта отырып, осы тақырып, оның құндылығы жайлы түсінікті кеңейту;

- облыс тұрғындарының отбасылық альбомдарында сақталған тарихи деректерді анықтап, жарыққа шығару, жеке және отбасылық тарихты өзектендіру;

- өлке, өңір, қала, ауыл тарихына деген ортақтастық, азаматтық-патриоттық қарым-қатынасты қалыптастыру.

2.2. Міндеті:

- отбасылық тарихқа, шыққан тегіне, өскен ортасына қызығушылықты арттырып, бабаларымыздың ерлік істері жайлы ақпараттарды іздестіруге ынталандыру;

- отбасылық тарих, құжаттар, фотосуреттерді жинастыру, өңдеу.

3. Зерттеудің құрылтайшылары мен ұйымдастырушылары

3.1. Зерттеудің құрылтайшы-ұйымдастырушысы – ШҚО мәдениет басқармасының «А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы» КММ.

3.2. Зерттеудің үйлестірушісі әрі әдістемелік орталығы – Ұйымдастыру комитеті.

4. Зерттеуге қатысушылар және қатысу тәртібі

4.1. Зерттеу жұмысына кез-келген жастағы адам қатыса алады. Кәмелеттік жасқа толмаған азаматтар ата-аналарының немесе өзге де заңды өкілдерінің келісімімен қатысуға рұқсат беріледі.

4.2. Зерттеуге жіберілген құжаттардың электронды нұсқасы (эссе, естеліктер, фотосуреттер, бейнежазбалар) ШҚО мәдениет басқармасының «А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы» КММ қорына қайтарымсыз түрде тұрақты сақтауға беріліп, Зерттеуге қатысушының авторлық құқығы сақтала отырып, кітапхана меншігіне айналады.

4.3. Зерттеуге құжаттарды жібере отырып, қатысушы өзі ұсынған ақпаратқа авторлық құқықтың тек өзіне тиесілі екенін және осы ақпаратты Зерттеу барысында пайдалану үшінші тұлғаның мүліктік және/немесе мүліктік емес құқығын бұзбайтынын растайды.

4.4. Зерттеуге қатысушылар Ұйымдастырушыларға тапсырылған құжаттарды кітапхана қызметінде пайдалану құқығын береді. Зерттеу Ұйымдастырушылары өз кезегінде қатысушының құжат иесі ретіндегі құқығын сақтауға міндеттенеді.

4.5. Ұйымдастырушы Зерттеуді насихаттау үшін қатысушылардың еңбегін ол туралы мәліметтерді көрсете отырып, пайдалана алады (Ұйымдастырушы сайтына, БАҚ орналастыру және т.б.).

4.6. Кітапхананың өлкетану фотоқорына тапсырылған құжаттардың түпнұсқасы иесінің қалауымен, бұрынғы иесі туралы мәліметтерді сақтай отырып, Ұйымдастырушының меншігіне айналады. Ұйымдастырушы құжаттарға электронды өңдеу жұмыстарын жүргізуге, көрмелер мен экспозицияларға пайдалануға құқылы.

5. Зерттеуді ұйымдастыру

5.1. Өткізу мерзімі:

Зерттеу жұмыстары 09.05.2019 ж.- 09.05.2020 ж. аралығында өткізіледі:

- 09.05.2019 ж. - 01.04.2020 ж. аралығы – осы Ереженің 6.1.- 6.4. пункттеріне сай қатысушылардың шығармашылық жұмыстарын қабылдау.

- 01.04.2020 ж. - 01.05.2020 ж. аралығы – Комиссия мүшелерінің бағалау және іріктеу жұмыстары.

- 02.05.2020 ж. - 29.05.2020 ж. аралығы – А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасындағы «Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945) Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар» шығармашылық жұмыстар көрмесі.

- 08.05.2020 ж. – 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 75 жылдық мерейтойына орай ұйымдастырылған салтанатты шарада Зерттеу жеңімпаздарын марапаттау.

5.2. Зерттеуге «Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945) Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар» тақырыбы бойынша шығармашылық жұмыстар (құжаттар, авторлық эссе, фотосуреттер) қабылданады.

5.3. JPEG (JPG) форматында, 1024x768 пиксельден кем емес, көлемі 500 Кб-тан 2 Мб дейін, кез-келген электронды тасымалдағыштағы сандық форматтағы фотосуреттер сейсенбі–жұма күндері, сағат 9.00-8.00-ге дейін Анықтама-библиографиялық қызмет бөлімінде қабылданады (Қазақстан к-сі, 102).

5.4. Авторлық эссе мемлекеттік және орыс тілдерінде қабылданады. Креативтілік, шығармашылық тәсіл құпталады. Мәтінге қойылатын негізгі талаптар:

- көлемі – А4 форматындағы бір беттен артық емес;
- шрифт – Times New Roman, мөлшері – 14, интервал -1,5;
- Мәтінде тегістеу – ендік.

5.5. Жоғарыдағы өлшемге сәйкес келмеген жұмыстар конкурсқа қабылданбайды.

6. Қорытынды ереже

6.1. Қатысушылардың барлығына сертификат, естелік сыйлықтар табысталады.

6.2. Ережеге өзгерістер енгізумен байланысты сұрақтар Ұйымдастырушылармен шешіледі.

Ұйымдастыру комитетінің құрамы:

1. Шагиева Бибігүл Жамбыловна – ШҚО мәдениет басқармасының «А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы» КММ директоры;

2. Қаңтарбаев Әлібек Қалиұлы – журналист, публицист, ақын, Жазушылар одағының Шығыс Қазақстан облыстық филиалының директоры;

3. Слямова Зиза Мухтархановна – ШҚО мәдениет басқармасының «А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы» КММ Өлкетану секторының жетекшісі;

4. Қалиева Бакытгүл Тобиевна – ШҚО мәдениет басқармасының «А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы» КММ библиограф маманы;

5. Уалханова Рахия Нуралиновна – ШҚО мәдениет басқармасының «А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы» КММ Кітап қорын толықтыру секторының жетекшісі.

Ұйымдастыру комитетінің мекенжайы:

070019, Өскемен қаласы, Қазақстан көшесі, 102. ШҚО мәдениет басқармасының «А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы» КММ

ПОЛОЖЕНИЕ

о проведении областного краеведческого исследования «Восточноказахстанцы в Трудовой армии в годы ВОВ (1941-1945)»

1. Общие положения

1.1. Настоящее положение регламентирует порядок проведения областного краеведческого исследования «Восточноказахстанцы в Трудовой Армии в годы ВОВ (1941-1945)» (далее – Исследование), который проводится на основании плана мероприятий Восточно-Казахстанской областной библиотеки имени А.С. Пушкина в рамках программы модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру» в 2019 году.

1.2. Краеведческое исследование - это изучение объектов, процессов и явлений по определенной теме с авторским эссе и с временными ограничениями. Тема исследования – «Восточноказахстанцы в Трудовой Армии в годы ВОВ (1941-1945)».

2. Цели и задачи Исследования

2.1. Цели:

– пополнение библиотечного краеведческого фонда историческими фактами в виде авторского эссе (воспоминания), документов, фотографий, отражающими тему Исследования;

– привлечение внимания к теме Исследования, расширение представлений о ней и её ценности;

– выявление исторического наследия, скрытого в семейных альбомах жителей области, актуализация личных и семейных историй Восточно-Казахстанского региона;

– формирование гражданско-патриотического отношения и чувства сопричастности к своей земле, к своему аулу, городу, региону; к истории родного края;

2.2. Задачи:

– повышение интереса к истории семьи, к собственным истокам и корням, содействие развитию мотивации для активного поиска информации о предках;

– сбор и обработка семейных историй, документов, фотографий;

3. Учредители и организаторы Исследования

3.1. Учредителем и организатором Исследования является КГУ «Библиотека им. А.С. Пушкина Восточно-Казахстанской области» Управления культуры ВКО.

3.2. Координатором и методическим центром Исследования является Организационный комитет (далее – Оргкомитет).

4. Участники и условия Исследования

4.1. В Исследовании могут принимать участие все желающие, любого возраста. Несовершеннолетние граждане допускаются к участию при условии согласия со стороны родителей или иных совершеннолетних представителей и их готовности в случае необходимости представлять интересы несовершеннолетнего участника.

4.2. Присланные на Исследование электронные версии документов (эссе, воспоминания, фотографии, видео) безвозмездно передаются на постоянное хранение в краеведческий фотофонд КГУ «Библиотека имени А.С. Пушкина Восточно-Казахстанской области» Управления культуры, архивов и документации ВКО и становятся его собственностью с сохранением авторских прав участника Исследования.

4.3. Предоставляя документы для участия в Исследовании, участник подтверждает, что все авторские права на размещённую им информацию, принадлежат исключительно ему, и использование этой информации при проведении Исследования, не нарушает имущественных и/или неимущественных прав третьих лиц;

4.4. Участники Исследования передают Организатору право использовать представленные документы в деятельности библиотеки. В свою очередь, Организатор Исследования обязуется не нарушать владельческие права участников Исследования.

4.5. Работы участников могут использоваться Организатором для популяризации Исследования с обязательным указанием имени владельца (в том числе размещаться на сайте Организатора, в печатных и электронных СМИ и т. д.).

4.6. Оригиналы документов, передаваемые в краеведческий фотофонд библиотеки по желанию владельца, становятся собственностью Организатора с сохранением всех данных бывшего владельца фото и информации о нём. Организатор вправе производить электронную обработку документов, использовать его при организации выставок и экспозиций.

5. Организация Исследования

5.1. Сроки проведения:

Исследование проводится с 09.05.2019 года по 09.05.2020 года:

– с 09.05.2019 года по 01.04.2020 года – направление творческих работ участников в соответствии с требованиями, изложенными в п. 6.1. - 6.4. настоящего Положения;

– с 01.04.2020 года по 01.05.2020 года – работа членов Комиссии по оценке и отбору творческих работ для выставки;

– с 02.05.2020 года по 29.05.2020 года – выставка творческих работ «Востоказахстанцы в Трудовой Армии в годы ВОВ (1941-1945)» в фойе ВК областной библиотеки имени А.С. Пушкина;

– 08.05.2020 года - торжественное награждение победителей Исследования на праздничном мероприятии, посвященном 75-летию Победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (к Году в СНГ - 75-летие Великой Победы).

5.2. На Исследование принимаются творческие работы (документы, авторские эссе, фотографии) по теме «Востоказахстанцы в Трудовой Армии в годы ВОВ (1941-1945)».

5.3. Фото в цифровом формате принимаются в формате *JPEG (JPG), с разрешением сторон не менее 1024x768 пикселей и объем от 500 Кб до 2 Мб на любом электронном носителе в Центре справочно-библиографического обслуживания библиотеки имени А.С. Пушкина (ул. Казахстан, 102) со вторника по пятницу с 9.00 до 18.00.

5.4. Авторские эссе принимаются на государственном и русском языках. Приветствуется креативность и творческий подход. Среди основных требований, предъявляемых к тексту, следующие:

– размер – не более одного листа формата А4;

– шрифт Times New Roman, размер – 14 с полуторным интервалом;

– выравнивание текста – по ширине.

5.5. Работы, не отвечающие данным критериям, не допускаются к участию в конкурсе.

6. Заключительные положения

6.1. Все участники получают "Сертификат участника Исследования" и памятный приз.

6.2. Все вопросы, связанные с возможным внесением изменений в Положение, решаются организаторами, исходя из сложившейся ситуации.

Состав Оргкомитета:

1. Шагиева Бибигуль Жамбыловна, директор КГУ «Библиотека им. А.С. Пушкина Восточно-Казахстанской области» Управления культуры ВКО председатель оргкомитета;

2. Кантарбаев Алибек Калиевич - журналист, публицист, поэт, директор филиала Союза писателей Восточно-Казахстанской области;

3. Слямова Зиза Мухтархановна, главный библиотекарь-краевед Центра справочно-библиографического обслуживания КГУ «Библиотека им. А.С. Пушкина Восточно-Казахстанской области» Управления культуры ВКО;

4. Калиева Бакытгуль Тобиевна – библиограф КГУ «Восточно-Казахстанская областная библиотека им. А.С. Пушкина» Управления культуры ВКО;

5. Уалханова Рахия Нуралиновна, главный библиограф КГУ «Библиотека им. А.С. Пушкина Восточно-Казахстанской области» Управления культуры ВКО;

Адрес оргкомитета: 070019, г. Усть-Каменогорск, ул. Казахстан, 102.

1 - БӨЛІМ

Ұлы Отан соғысы жылдарында «Еңбек армиясы» қатарында болғандар туралы

2020 жыл... Ұлы Отан соғысының аяқталғанына 75 жыл толып отыр. 75 жыл адам ғұмыры болса, жақсы, ұзақ жасаған екен деп жатамыз. Иә, аз уақыт емес, окоптарға гүл өсіп, көзден аққан жас тамшылары әлдеқашан кеуіп кетсе де, соғыс салған жарақат жазылар емес. Соғыстың әлі зерттелмеген беттері қаншама! Жыл сайын сонау Украина, Молдава, Прибалтика, Батыс Европа жерінде ерлікпен қаза тапқан қазақстандықтардың зираты табылып, ұрпақтары барып тәу етіп жатқанын баспасөз бетінен жиі кездестіреміз.

Жыл өткен сайын соғыс ардагерлерінің де, соғыс балалары болып саналатын тыл ардагерлерінің де қатары сиреп барады.

Соғыс зұлматы алыстаған сайын, соның зардабын тартып, қиыншылығын басынан өткерген аға ұрпақтың ұмыта алмай жүрген мазасыз ойлары бар. Тылдағы ауыр еңбектің азабын тартып аш-жалаңаш жүріп, еңбек көрігін қыздырған аға ұрпақ өкілдерінің естен кетпес естеліктері, айтылмаған сырлары өздерімен бірге кетті. Ол ел тарихында Ұлы Отан соғысы деп аталған тозақты жылдар туралы айтылмаған ақиқат. Сол ақиқаттың бірі Ұлы Отан соғысы жылдарында еңбек армиясына алынып, еш ескерусіз қалған адамдардың тағдары.

Соғыс жылдарында жұмыс күшін адамның еркінен тыс пайдалану кеңес экономикасының ажырамас бөлігі болып табылды. Құрылған Еңбек армиялары азаматтарды еріксіз түрде әскери кара жұмыстарға мәжбүрледі. Заң бұзып, қылмыс арқалаған тұтқындардан олардың еш айырмашылығы болмады. Тіпті кейбір лагерлерде тұтқындардың әлеуметтік жағдайы еңбекке жұмылдырылған адамдардың жағдайынан әлдеқайда жақсы болған. Ресми билік өкілдері тұтқын деңгейіне дейін төмендеткен жұмысшылар өздерінің әлеуметтік статусын көтеру үшін өздерін «Еңбек армиясы» деп атады.

Соғыс кезінде Еңбек армиясына алынғандар екі категорияға бөлінді. Бірінші категорияға моральдық-саяси белгілері бойынша майданға шақырылмаған (батыс шекара аймағында қоныстанған совет немістері, поляктар, румын, корей, шешен сияқты) ұлт өкілдері жатты, екінші категория бойынша қол күші жетіспегендіктен 200 мыңдай қарапайым колхозшы-ауыл адамдары шақырылған.

Олар Орал және Сібір зауыттары мен Ақмола – Павлодар, Қарағанды – Ақмола, Орынбасар – Арыс, Басқұншақ – Мақаттемір жол құрылысында еңбек етті. Мыңдаған еріксіз жұмысшылар Доссор – Астрахань, Ор – Қандыағаш мұнай құбырлары құрылысында тер төкті.

1942 жылы 10 қаңтардағы КСРО Қорғаныс комитетінің № 1123 Жарлығына сәйкес, ағаш дайындау, өнеркәсіп, темір жолдар төсеу жұмысына Қазақстанға, Омск, Новосібір, Краснояр қалаларына, Алтай өлкесіне жер аударылғандар есебінен 17-50 жас аралығындағы 120 мың неміс ұлтының ер адамдарын жұмылдыруға бұйрық және сол жылдың күзінде 15 жастан 55 жас аралығындағы ерлер мен 16-45 жас аралығындағы совет неміс әйелдерін Еңбек армиясына жұмылдыру туралы Жарлық шықты. Сонымен қатар, Еңбек армиясына әскери тұтқыннан босағандар (арнайы әскери тексерістен өткендер) жіберілді.

Соғыстың соңғы 1,5 жылында Еңбек армиясының қатарына Солтүстік Кавказ, Грузия, Қырым, Қалмақ елдерінен көшіріп-қоныстандырылғандар қосылды. Еңбек армиясындағы адамдардың тұрмыстық-материалдық жағдайы өте ауыр болды. Арнайы қоныстандырылғандардың көп бөлігі ауру мен аштықтан қырылды. Металл балқытатын мартен пештерінің, өзге де адам төзгісіз еңбекті қажет ететін кара жұмыс үшін жүздеген, мыңдаған қазақстандықтар Еңбек армиясы құрамында Магнитогорскіге жіберілгені тарихтан аян. Осы Еңбек армиясында жанкештілікпен еңбек еткен жерлестіріміз туралы мағлұматтар жоқтың қасы. Олар туралы шығарылған өлең, жазылған кітаптар, ашылған

ескерткіш-белгілер де жоқ. Моральдық-әлеуметтік жағынан өте төмен саналған осы аянышты тағдыр иелерінің Ұлы жеңіске қосқан үлесі өлшеусіз. Олардың ұшан-теңіз еңбегі, Ұлы Жеңіс жолындағы үлесі туралы ащы шындықты жазған – жазушы жерлесіміз Оралхан Бөкей. Оралханның «Бәрі де майдан» повесі Ұлы Отан соғысы кезіндегі тыл өмірін – Сібірде еңбек еткен қазақтар өмірін ащы шындықпен бейнелеген. Автор өз кейіпкерлерінің басынан өткен шытырман оқиғаларды әсерлі тілмен жеткізеді. Шығыс Қазақстан облысы Қатонқарағай өңіріндегі адамдар өмірінен жазылған тарихи хикаят «Трудармия» қатарында болып, атаусыз ерлік жасаған Ақан мен оның әйелі Алманың өмірі арқылы сол кезеңнің ауыртпалығын көрсете білген. 1942 жылдың ақпан айында бір ауылдан бір топ азамат майданға аттанады. Батыс қайдасың деп жүріп кеткендер қара жұмысқа салады деп ойлаған жоқ. Бір ауылдан тепсе темір үзетін бес жігіт Свердлов облысына қара жұмысқа жіберіледі. Отан айтты – бітті, үлкен жігермен қара жұмысқа кірісіп кеткен жігіттер көп ұзамай қалжырай бастайды. 14 сағат «огнеупорная глина» деген ақ топырақты қазу қыр жігіттеріне ауыр тиді. Қақаған аязда қалың қардың астынан қазып алып жөнелтпесе отқа төзгіш топырақтан металл қорытатын алып қазандар жасалмас еді, майданға қажетті оқ пен қару жасайтын металдар балқытылмас еді. Сондықтан, Белка руднигінде жілікті жігіттер уақытпен санаспай жұмыс істейді. Тұрмыс жағдайы өте төмен, сабан төсек, қаптаған қандалаға таланып, ашқұрсақ жүру қандай мықты жігіттерді тоздырып жіберері сөзсіз. Радио, хат-хабар жоқ. Қара жұмысқа қалғандардың жағдайы әскери тұтқындармен бірдей еді. Іштерінен іріктеп майданға да жіберіп жатқандарға қалғандары қызыға қарағандары рас. «Майданнан тыс, мынадай қорлықта өмір сүргенше, қолына қару алып жаумен шайқасып өлген бақытты екен-ау» деген ойлар маза бермегені де шындық.

12-14 сағаттық еңбекақы төленбейтін тынымсыз ауыр қара жұмыс, от жағылмайтын сыз барақтардағы тақтай-төсектер, ескі-күскы киім, жұмырыңа жұқ болмайтын өлшеулі құнарсыз тамақтан ашқұрсақ жүрген талай жан тән азабы мен жан азабының дертінен көз жұмып, сүйектері жат жерде қалды. «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін!» деп небір қиындықтарға төзе білген, еңбек тозағынан аман қалып, құр сұлдерін сүйретіп елге жеткен тірі өліктердің бірі – осы Ақан еді...

Бейбіт өмір орнап, неміс фашистерінің көзі жойылды. Ұлы Отан соғысына қатысып аман қайтқандар қошаметке бөленіп, батыр болып оралды. Кейінгі жылдары тыл еңбеккерлері, балалық шағы соғыс жылдарында өткен аға ұрпақ туралы сөз қозғап, еске алып жатырмыз. Әлі күнге дейін қоғамда лайықты бағасын ала алмағандар – осы «трудобойлар». Оралханша айтсақ «құдай-ай, кісі ме десем, трудобой екен ғой» деп адам санатына қосыла алмай талайлар дүниеден өтіп кетті...

Алайда бүгінгі жас ұрпақ соғыстың шын тарихын, қолына күрек пен қайла алып жүріп Ұлы Жеңіске орасан зор үлес қосқан аға ұрпақ өкілдерін білуге тиіс деп ойлаймын. Елі үшін ерен еңбек сіңірсе де елеусіздеу қалған сол бір аянышты да, қиын тағдыр иелерінің есімдері тасқа қашалып жазылып, іс-шаралар өткізілуі керек. Осы орайда А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы тың жоба – Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945) Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар өмірін зерттеуді қолға алды. Кітапхана сайтында жобаның Ережесі берілген – <http://kray.pushkinlibrary.kz/ru/kraevedenie-vko/2794-kraevedcheskoe-issledovanie-vostochnokazakhstantsy-v-trudovoj-armii>.

Біз, кітапхана қызметкерлері, аталар ерлігіне бас ие отырып, барша халықты осы жобаға қатысуға шақырамыз. Еңбек армиясы қатарында қызмет етіп, ерен еңбек үлгісін көрсеткен әке-аталарыңыз, туыстарыңыз, ауылдастарыңыз туралы қандай да бір дерек білсеңіздер (эссе, очерк түрінде, фотосурет, т.б.) кітапхананың электронды поштасына (spravka@pushkinlibrary.kz; iimaspushkina@mail.ru) жіберулеріңізді сұраймыз.

Ерлікке, еңбекке толы өмірдеректері өскелең ұрпаққа үлгі болатын, ел басына күн туғанда ортақ Отанды қорғау үшін еңбек майданының көрігін қыздырып, жастық

жалынын, денсаулығын, өмірін сол сынаққа арнаған жандардың өмірін жас ұрпаққа жеткізу – біздің қасиетті парызымыз.

З. Мұхтарханқызы
А.С. Пушкин атындағы
Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы,
Өлкетану секторының жетекшісі

«Еңбек армиясы»: Жеңіс үшін бейнет кешкендер

Ұлы Отан соғысы жылдарында тылдағы ауыр еңбекке араласқан, бүгінде азайып қалған ардагерлердің жүрегін сыздатып, жанын жаралап жатқан ұмытылмас естеліктері, толық зерттелмеген тарихы бар. Соғыс тарихтағы ақтандақтардың бірі – Ұлы Отан соғысы деп аталған зұлмат жылдары Еңбек армиясына алынғандар тағдыры. А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы Ұлы Жеңістің 75 жылдығына орай «Ұлы Отан соғысы кезіндегі Еңбек армиясына қатысқан шығысқазақстандықтар» жобасын қолға алған еді. Жобаның мақсаты – Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Еңбек армиясына алынып, жанкештілікпен ауыр жұмыстар атқарған жерлестеріміздің Ұлы Жеңіске қосқан үлесін жас ұрпаққа жеткізу. Бүгінгі жас ұрпақ соғыстың шын тарихын, қолына күрек пен қайла алып жүріп, Ұлы Жеңіске орасан зор үлес қосқан аға ұрпақ өкілдерінің еңбегін біліп, құрметтеуі керек.

Қазіргі ұрпақ «Еңбек армиясы» деген сөзді білмек түгіл естіген де жоқ. Оның құрамында болғандардың барлығы дерлік бүгінде өмірден өтіп кетті. Олардың адам төзгісіз жағдайда еңбек етіп, ашқұрсақ жүрсе де дыбыстарын шығармай, Жеңіс жолында қандай да қиындықтарға төзе білген қайсарлығы, отансүйгіштігі бүгінгі ұрпақ үшін үлкен өнеге.

Көпшілік Еңбек армиясын тыл еңбеккерлерімен шатастырады. Сонымен, Еңбек армиясы дегеніміз не?

Соғыс басталысымен өнеркәсіп орындарындағы жұмыс істейтін халықтың көпшілігі қолдарына қару алып отан қорғауға аттанды. Қорғаныстық маңызы бар ірі зауыттар тылға көшірілді. Жана орынға келіп әскери қару-жарақ шығара бастаған зауыттар мен комбинаттарға қол күші қажет еді. Фашист жендеттерінен қорғану үшін елімізге орман, көмір, кен, т.б. шикізат өнімдері аса қажет болатын. 1941 жылдың күзінде Қорғаныс комитетінің шешімімен Қазақстан мен Орта Азияда құрылыс батальондары, жұмысшы колонналары құрыла бастады. Оның құрамына әскери қызметке жарамсыз, еңбекке жарамды азаматтар алынды. Еңбек армиясына барғандар әскери қызметпен теңестіріліп, арнайы отрядтар құрылды.

Еңбек армиялары кеңес дәуірінде азаматтарды еріксіз түрде әскери қара жұмыстарға мәжбүрледі. Соғыс кезінде Еңбек армиясы қатарында болғандар екі категорияға бөлінді. Бірінші категория моральдық-саяси белгілері бойынша майданға шақырылмаған, арнайы қоныстандырылған халық өкілдерінен құрылды. Екінші категория бойынша көпшілігі ұжымшар тұрғындары болып табылатын 200 мыңдай қазақ та шақырылған екен.

1941 жылы 28 тамызда СССР Жоғарғы Кеңесі Президиумының немістерді Қазақстанға қоныс аударту туралы жарлығы шығады. Майдан даласында кескілескен шайқастар өтіп жатса, тылда еңбекке жарамды ересек адамдар Еңбек армиясына жұмылдырылды. Еңбек майданына әртүрлі ұлт өкілдері алынды: орыстар, украиндар, казактар, татарлар, ең бірінші кезекте 16 мен 50 жас аралығындағы неміс әйелдері, 16-55

жас шамасындағы неміс ерлері алынды. Неміс әйелдері ауру болса, 3 жасқа дейінгі жас балалы болса және оны қарайтын отбасында басқа адам болмаса, күйеуі орыс болса Еңбек армиясынан босатылды... Шығыс Қазақстан облыстық құжаттар мекемесіндегі мұрағаттармен таныса келе, Еңбек армиясына Қазақстанға еріксіз қоныс аударылған неміс ұлты көбірек алынғаны байқалды.

Еңбек армиясын жұмылдырумен облыстық, қалалық, аудандық атқару комитеттерінің арнайы құрылған бөлімдері айналысты. Осы бөлімдер жұмысшылардың нақты санын, жынысын, жасын, ұлтын анықтап, шақыру пунктіне жинап, жұмыс орнына жіберіп отырды. Шақырған мерзімге жиналып, өздерімен бірге он күнге жететін азық-түлік, жылы киім, төсеніш ала шығуға міндеттелді. Шақырылғандардың тез арада жиналып, медициналық комиссиядан өтуі, аттанып кетуі НКВД мен әскери комиссариаттың қатаң бақылауында болған.

Өткен ғасырдың 80-жылдарында «Еңбек армиясы» қатарында болған кеңестік немістердің тағдыры туралы біраз мақалалар жарық көрді. Олардың да Ұлы Жеңісті жақындатуға ерен еңбек үлгісімен үлес қосқаны шындық. Ал осы Еңбек армиясына алынған қарапайым колхозшылар туралы да айтылмай жатыр. Жобаны қолға алған соң, «осы жобаға қатысыңыздар, әр ауылда Еңбек армиясына қатысқан адамдар, өздері жоқ болса да балаларының көзі тірі ғой, хабарласыңыздар!» – деп сауын айттым. Осы мақсатпен Шығыс Қазақстан облыстық мұрағатынан Еңбек армиясына қатысты құжаттарды ақтардым.

Мысалы, 1942 жылы Челябині облысының Сосновский ауданына 87 адам жіберілген. Әйел-ері аралас бәрі де неміс ұлтынан (Қ-532; Т-4; І-59; Б-288). Олардың қандай жұмыс атқаратыны туралы жазылмаған. Барлық құжатта «секретно» деген жазу бар.

1943 жылы қаңтар айында «Калбаолово» кенішіне тек қана Ұлан ауданынан 101 адам жіберілген (Қ-532; Т-4; І-124; Б-18). Құрамында әртүрлі ұлт өкілдері бар. Көбі шала сауатты колхозшылар.

Ұлы Отан соғысы кезіндегі «Еңбек Армиясы» 10 жылға жуық уақытқа созылған. Өйткені соғыс аяқталғанымен, экономикасы шайқалған алпауыт мемлекет зауыт, фабрикалардың әрі қарай жұмысын жандандырып, бейбіт өмірге көшу үшін жұмысшыларды ұзақ ұстауға мәжбүр болды. Соғыстан аман қалғандар жеңімпаз болып елдеріне қайтты. Рас, құрмет те, атақ та, марапат та соларда болды. Олардың ерлігі ерлік-ақ! Ал Еңбек армиясына қатысқандар үшін соғыс әлі аяқталмаған еді. Тіпті сол аяқталмаған күйі қалғаны жасырын емес. Неге дейсіз бе? Соғыс аяқталғалы 75 жыл уақыт өтті. Еңбек армиясына қатысқан бір азаматтың еңбегі айтылғанын естімеппін. «Ұлы Отан соғысы жылдарында (1941-1945) Еңбек армиясы қатарында болған шығысқазақстандықтар» атты жобаны қолға алған соң бірталай іздендім. Газет-журналдарда некен-саяқ мақалалар болмаса, солардың бір марапат алғанын, билік тарапанынан ескерілгенін байқай алмадым.

200 000-нан астам қарапайым колхозшылар да Еңбек армиясы қатарында болған. Еңбек армиясындағы адамдардың тұрмыстық-материалдық жағдайы өте ауыр болды. Арнайы қоныстандырылғандардың көп бөлігі ауру мен аштықтан қырылды. Мындаған қазақстандық Еңбек армиясы құрамында металл балқытатын мартен пештерінде, канал қазу жұмыстарында, өзге де адам төзгісіз жанкешті еңбекті қажет ететін қара жұмыстарды атқарды.

«Еңбек армиясы» қатарында жаумен мылтықсыз соғысқан ерлердің бірі күршімдік жерлесіміз – Исанов Манасбай, 1915 жылы туған. 1942 жылы Күршім аудандық Әскери комиссариатымен әскер қатарына шақырылып, Ұлы Отан соғысына аттанады. Бірақ соғысқа жіберілмей, Челябинск қаласындағы қорғаныс қару-жарақтарын шығаратын ірі металлургиялық зауытқа жұмысқа апарылады. Таңның атысы, күннің батысымен есептеспей еңбек етіп, Ұлы Жеңісті жақындатуға жанқиярлық еңбекпен үлес қосқан жұмысшылар жағдайы өте ауыр болды. Жылы төсек, тойып тамақ ішу деген үш ұйықтаса түстеріне кіргенді қойып, естіп көрмеген. Сыз барақтағы ағаш сәкіде жатып ұйықтап,

қандала мен бүрге таланса да, «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін!» деген ұранмен, ертеңгі күнге деген сеніммен адам төзбес жағдайда күніне 12-14 сағат еңбек еткен. Манасбай Исанов сол зауытта еңбек еткен жалғыз қазақ болған екен. Пеште қатты жарылыс болып, құлағы естімей, саңырау болып қалады. Біраз ем-дом алып, жазыла қоймаған соң, 1945 жылдың басында елге қайтады. «Еңбек армиясы» қатарында болған көптеген біздің жерлестеріміз сияқты Манасбай атаның да еңбегі ешқашан не жазылып, не айтылып көрген емес. Тіптен өзін соғыстан қашып кеткен адамдай сезінген күндері де болыпты. Әр жыл сайын тойланатын Ұлы Жеңістің мерекелік шараларының біріне де шақырылмай, еш еленбей, сол ауыр еңбектің зардабынан 1971 жылы 56 жасында өмірден өтті.

Ал катонқарағайлық Қасен Ыбырайымов Семей қаласында екі ай дайындықтан өтіп, енді қолға қару алып, Отан қорғауға аттанамыз ба деп жүргенде бір түнде эшелонмен Қарағандыдан бір-ақ шыққан. Сөйтіп, 1941-1945 жылдары Еңбек армиясы қатарында Майқұдық көмір шахтасында әскери борышын өтеген. Соғыс жылдарындағы 4 жыл ішінде Қарағанды шахтасы тарихи мәлімет бойынша 34 млн. тонна көмір шығарған. Бұл өндіріс орнының бүкіл өмір бойы шығарғанынан 3 млн. т. артық. Техника дамымаған кезде қайламен, күрекпен қазып алынған мол көмірде біздің жерлесіміз Қасен атаның маңдай тері, адал еңбегі, зардап шеккен денсаулығы, еңбегі жоқ деп кім айта алар екен? Сыз, төбесінен су тамшылап тұрған қаракөлеңке, қуықтай тар шахтада бел жазбай көмір қопарып, оны вагон арбаға тиеп, сыртқа жөнелтіп, поездардың тоқтаусыз жүруін, зауыттардың үзіліссіз жұмыс істеуін қамтамасыз етпесе жауға атылар әр оқ уақытында жасалар ма еді? Өмір сүруге ешқандай жағдай жасалмаған сыз барақтағы сабан төсеніште жатып, ашқұрсақ жүріп, еңбек көрігін қыздырған, «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін!» деген ұранмен «қаруланған» Қасен ақсақалдың ауыр жұмыстан отыз екі тісі жасына жетпей түсіп, қызыл иек болып қалған еді. Міне, Еңбек армиясының зардабы қандай болған?

Ал марқакөлдiк Салих Кемешұлы Зайсан ауданында МТС-та еңбек еткен. Әскерге деп шақырылып, қолының шеберлігін байқаған басшылар Еңбек армиясы деп ауылшаруашылығы жұмысына шеккен. Ұстаханада бел шешпей молотилка, плуг жөндеп еңбек көрігін қыздырыпты. Бір қызығы іргедегі Марқакөлде тұрып жатқан семьясына хат жаздырмаған. Алуан түрлі тағдыр, алуан түрлі өмір деген осы да.

Сарғайып тозығы жеткен мұрағат құжаттарын ақтара отырып, Ұлан аудандық әскери комиссариатының тізімімен қаншама жерлестеріміз Еңбек армиясына аттанғанының куәсі болдым (қор-532; т-4; і-97). Әр тізімде жұмысшының туған жылы, әскери лауазымы, партиялылығы, ұлты, білімі, тұрғылықты жері көрсетілген. Жіберілген жерлері әртүрлі – Сібірдің Загорск қаласы, Бузулык станциясы, Челябинск металлургия зауыты, Пермь қаласы, Семей ет комбинаты, Кузбас шахтасы, «Калбаолово» кен басқармасы. Горький артиллерия зауыты, Ташкент, Ашхабат қалалары, Лениногор кеніші, Зырян металлургия комбинаты т.б.

Моральдық-әлеуметтік жағынан өте төмен саналған осы аянышты тағдыр иелерінің Ұлы Жеңіске қосқан үлесі өлшеусіз. Әлі күнге дейін қоғамда лайықты бағасын ала алмаған осы «трудобойлар» туралы ащы шындықтың айтылмай жүргені рас. Тіпті көркем әдебиетте де аз қамтылған. Жерлесіміз Оралхан Бөкейдің «Бәрі де майдан» хикаятын оқыңызшы. Еңбек армиясында болып, ешбір еленбей, еленгенді қойшы, «құдай-ай адам ба десем, трудобой екен ғой» деген сөзді ғана естіп өткен Ақан тағдырына бей-жай қара алмайсыз. Соғысқа деп аттанған Ақан майданға апармай, қара жұмысқа салады деп әсте ойламаған. Свердловск облысының ең даласында қақаған аязда, қалың қардың астындағы «огнеупорный глина» деген ақ топырақты күрек, қайламен қазып, күніне он-он екі сағаттан жұмыс істеген. Отқа төзгіш топырақтан металл балқытатын қазандар жасайды екен. Оның не үшін керегі айтпаса да түсінікті...

Хикаяттағы Ақан бейнесі Оралханның әкесі Бөкейдің прототипі. Хикаятты бірнеше рет оқып шықтым. Жүрегімді аяныш па белгісіз бір сезім билеп, Ұлы Отан соғысының

қырғынына қатысып, аман оралған әкемді есіме алдым. Жыл сайын өтетін Жеңіс мерекесіне ауылдық клубқа барып келгенде көңілі көтеріліп, мәртебесі өсіп қалатын. Еш сыйлық алмаса да құрметке бөленіп, еленгеніне мәз болатын. Артық сый-сияпат тілемей, «тәубә» деп өткен адам еді. Міне, сондай қарапайым құрметке де бөленбей өмірден өткен «трудобойлар» ерлігін дәріптеу біздің міндетіміз. Ол құрмет өліге емес, тіріге – жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беруде, төзімділікке, отансүйгіштікке баулуда таптырмайтын құрал.

Біздің бастамаға үн қосып әкелері туралы материалдар жіберген оқырмандарымызға алғысымыз шексіз (<http://krav.pushkinlibrary.kz/kz/y-zhe-iske-70-zhyl/e-bek-armivasy/9-uncategorised/2856-b-ri-de-majdan.htm>).

Кітапхананың «Ұлы Отан соғысы кезіндегі Еңбек армиясына қатысқан шығысқазақстандықтар» жобасы жалғасын табуда. Қажет материалдар жиналған соң, электронды кітап шығару жоспарланып отыр. Сауапты іске ат салысып, әркім өзі білетін Еңбек армиясының қаһармандары туралы мақала, сурет жіберсе құба-құп болар еді. Біздің электронды адрес: spavka@pushkinlibrary.kz

З. Сіләмова

*А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан
облыстық кітапханасының өлкетанушы-библиографы,
Мәдениет саласының үздігі*

Чтобы помнили:

восточноказахстанцы в Трудовой армии
в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)

Великой Победе 75 лет. В этом подвиге слились воедино и высокое мастерство военачальников, и мужество солдат, партизан, участников подполья, и самоотверженность труженников тыла. Значителен и вклад трудармейцев в общее дело разгрома врага.

Так называемая трудармия - одна из самых трагичных и все еще мало изученных страниц Великой Отечественной войны. Термин «Трудовая армия» или сокращенно «трудармия» является неофициальным. Трудармейцами называли тех, кто в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. был мобилизован для выполнения принудительной трудовой повинности.

Основной контингент трудармейцев составляли этнические немцы, депортированные с Поволжья. Попали в трудармию и интернированные финны, румыны, итальянцы, венгры и другие народы. Это были люди с трагической судьбой. Их положение мало чем отличалось от положения заключенных: они жили за колючей проволокой, их водили на работу под конвоем... А между тем именно руками трудармейцев в тяжелейших каторжных условиях, за пайку хлеба, были построены десятки тысяч государственных объектов и была создана мощь страны, которая обеспечила победу в Великой Отечественной войне.

В юбилейный год Победы Восточно-Казахстанская областная библиотека имени А.С. Пушкина инициировала проведение областного краеведческого исследования по выявлению судеб восточноказахстанцев, мобилизованных в трудармию. Первые результаты исследования стали серьезным заделом к началу работы над электронным изданием с одноименным названием.

Максимова М.М.

*Руководитель Центра знаний Восточно-Казахстанской
областной библиотеки имени А.С. Пушкина*

Еңбек армиясындағы қазақтар

Ұлы Отан соғысы кезеңі тарихында Еңбек армиясына шақырылғандардың тағдыры осы уақытқа дейін «ақтаңдақ» болып қалғанын атап өту әділдік болар еді. Сұрапыл соғыс жылдары Еңбек армиясына республикадан 200 мыңнан аса қазақ шақырылды.

Олар Сібір, Орал, Орталық Ресей аймақтарындағы өнеркәсіп орындарына жұмысқа жіберілді. Тарихи деректер бойынша, олардың 20 мыңы Орал өнеркәсіп орындарына, 16 мыңы Кузбасқа, 13 мыңы

Магнитогорск комбинатына жіберілген. Бұл аймақтардағы архив қорында Еңбек армияшылары туралы көптеген деректер хатталғаны сөзсіз.

Сол бір жылдары Еңбек армиясына шақыру әскери комиссариаттар, жергілікті партия, кеңес органдары, қаһарлы НКВД жүйесі арқылы жүргізілді. Адамдарды шақыру және оларды әрі қарай кәсіпорындарға жөнелту көбіне олардың денсаулығы, қарапайым тұрмыс жағдайы ескерілмей жүргізілді. Еңбек армиясына алынғандарды жергілікті әскери комиссариаттар жинақтаса, ал оларды жеткізуді және кәсіпорындарға тапсыруды НКВД қызметкерлері орындады. Еңбек колонналарының әскери комиссариаттар арқылы шақырылған, қарапайым халықтан жасақталған отрядтары, депортацияланған және басқа да сенімсіз адамдардан құралған еңбекпен түзеу лагерьлерінің режимінде ұсталды. Еңбек армияшыларының бұл екі санаты қатарындағылардан құралған үлкен топтар Қазақстаннан тыс жерлердегі кәсіпорындарға жіберілді. Мыңдаған қазақ Оңтүстік Оралдағы ірі өнеркәсіп орталықтары: Свердловск (қазіргі Екатеринбург), Молотов (қазіргі Пермь), Нижний Тагил, Магнитогорск зауыттарында, Кузбасс көмір шахталарында, Челябині, Красногорск жылу электр орталығы, көмір бассейнінің шахталары мен құрылыстарында еңбек етті. Қазақтар 1942 жылдың қақаған қысында ашық аспан астында 30-40 градус аязда Магнитогорскінің 6-шы домнасы үшін қазаншұңқыр қазды, ең ауыр жұмыстарға жегіліп, құбырларды тиеу, түсіру, тасу, балғашылар ретінде пайдаланылды. Еңбек армиясындағылардың еңбегі бүкіл ауыртпалығымен каторгалық жағдайға тепе-тең болды, олар казармалық режимде ұсталды. Әскери адамдармен салыстырғанда еңбекке шақырылғандарды керек-жарақпен жабдықтау, олардың жалпы жағдайы екінші кезекте тұрғанын атап өту керек.

Соғыс жылдары Еңбек армиясына алынғандар туралы Пермь өлкесі Гремячинск қалалық архиві қорындағы «1942-1945 жылдары Гремячинск поселкасындағы көмір шахталарын салу жұмыстарында өлгендердің тізімі» деп аталатын істегі құжаттар мәліметі бойынша осы шахтада қоян-қолтық еңбек еткен қазақ, даргин, лезгин, авар, украин, өзбек, түркмен, орыс, қырғыз, молдаван, мордва, чех, чуваш, абазин, татар, еврей, поляк, неміс ұлтының өкілдері аштықтан, жұқпалы аурудан, суықтан баудай қырылған. Аталған архив қорындағы деректерде 1943 жылы шахта құрылысына қаңтар айында Қырғызстаннан, 4 ақпан және 16 сәуір күні Қазақстаннан, 16 шілдеде Түркменстаннан Еңбек армияшыларын алып келгендігі көрсетілген (с.10. Книга памяти. Российская Федерация. Пермский край, Гремячинский район. - Пермь, 2014). Еңбек армияшылары даладан сәл жылы болатын тоң жерден қазған жертөледе тұрды. Еңбек армиясы қатарындағылар ну орманда ағаш кесу, жол салу, шахта қазу, теміржол салу, жаңа салынып жатқан қалаға аса қажетті аурухана, мектеп, клуб, әкімшілік, тұрғын үй ғимараттарын салу жұмыстарына қатынасты. Олар еңбек еткен көмір шахталарындағы жұмысқол күшімен атқарылды. Шахта шурфына түсу-шығу жұмыстары да қолмен атқарылды. Шахтадағы көмір қазу ұңғымасына дейін жаяу барып, жаяу қатынап жұмыс жасады. Өндірілген көмір вагонеткаларға қолмен тиеліп, түсірілді. Олардың көпшілігі

шахтада ғана емес өндірісте мүлдем жұмыс істемеген, орыс тілін нашар білетін және ауа райының өте суықтығына, адам тынысын тарылтатын аса терең шахтадағы жаңа жұмыс орнына үйрене алмады. Оның басты себептерінің бірі - Еңбек армиясына алынған қазақтардың көпшілігі қарапайым колхозшылар болатын.

Соғыс жылдары жаңадан салынып жатқан көмір шахтасында бұрғылаушы, кейін инженер болып қызмет атқарған, еңбек ардагері В.Р. Гебель өз естелігінде: «Маған көмекші ретінде бөлінген Дәулетбаев орта жаста, шымыр денелі, қайратты, оншақты орыс сөзін ғана білетін қазақ. Оның негізгі міндеті шпурды (тау жыныстарын қопару үшін бұрғылап тесіп, қопарғыш затпен толтырылатын қуыс) бұрғылап жатқан бұрғылаушының бұйрығы арқылы электрбұрғыны қосып, сөндіріп тұру болды. Ол әрдайым шахтаға түскен кезде ұзын ұлттық шапанымен және малақайымен түсетін. Шахтаның шруфына түсу қиямет болатын, себебі оған түсетін баспалдақтар мен басқыштар мүлдем болмады. Жалпақ ағаштан қапталған жерасты көмір қабырғасына жету үшін Дәулетбаев екеуіміз көп күш жұмсайтын едік. Жар жағалап келе жатқанда, абайсызда аяғың тайып кетсе құрал-жабдықтарыңмен шыңырауға құлап, құрдымға кету қаупі жиі болатын. Жаны киналып, қаратерге түскен ол әрдайым қазақша, орысша балағаттап, көмір қазатын қабырғаға жеткен бойда шапанының ұзын етегін астына төсеп, қауіпсіз жер тандап алып, жұмыс аяқталғанша малдас құрып, тапжылмай отырушы еді. Көмір қазып жатқан мен бұрғыны сөндіруге бұйрық берген уақытта ғана 80 метрлік желі бойындағы түймені басып өшіріп, қос деген уақытта қосатын. Кезекті жұмыс күні қатты шпур қабатына кезігіп, ұзақ бұрғылауға тура келді. Бұрғылауды аяқтаған мен бұрғыны сөндіріп деп айқайладым. Дәулетбаев дыбыс бермеді. Жоғарыдан электр желісіне қосылып тұрған бұрғыны ұзақ ұстап тұру мүмкін емес. Сондықтан, мен іске қосылып тұрған бұрғыны тастай салып жанұшырып, сөндіру нүктесіне жүгіріп жетсем, шаршаған, әрі ашқұрсақ көмекшім Дәулетбаевтың көзі ілініп кеткен екен. Балағаттаудың кезегі енді маған келді, ұйқылы-ояу не болғандығын, өзіне неге айқайлап жатқандығын түсінбеген ол көзін жыпылықтата берді», – деп еске алады (Гебель В.Р. Это было недавно, это было давно (из записок первостроителя г. Гремячинск). – Гремячинск, 1999 г.).

Барлық жерде техника жетіспегендіктен, көп жұмыс қолдың күшімен атқарылды. Еңбек армияшылары әдеттегідей қара жұмысшы ретінде пайдаланылды, жағдайлары өте ауыр болды. Аштық, қатты суық, жұқпалы аурулар адамдарды баудай түсіретін. Архивтегі жасақталған тізім бойынша Басабай Түгелбаев (05.01.1943), Бутумбаев Саят (25.03.1943), Арқұлақ Орнанадиев (1913 ж.т.-21.10.1943), Қосыбай Атаев (1887 Ж.Т.-14.12.1943), Сағат Атаев (20.12.1943), Истен Алдияров (1889 ж.т.-22.12.1943), Шәріп Құматов (10.12.1943), Әли Құрамбаев (29.12.1943), Лабай Атаев (1890 ж.т.-29.12.43), Сапармай Құтымов (1898 ж.т.-31.12.1943), Қаба Қадыров (31.12.1943), Бисик (Бисек) Мухаметжинов (Мухамбежинов) (1891ж.т.-09.01.1944), Банкен (Байкен) Сабанқұлов (1887 ж.т.-20.01.1944), Жомарт Бигшиев (1893-30.01.1944), Жұмырмай Бегаджанов (1891ж.т.-30.01.1944), Мұсабек Төлендин (1891 ж.т.) сияқты Еңбек армиясы қатарына алынған қазақтар ағзаға азық сінбеуі мен жүректің нашарлауынан дистрофия ауруына ұшырап өлген (Архивный отдел администрации города Гремячинска Пермского края, Фонд-63, опись-1, дело- 69, л.л 1-14). Бұл бейбақтардың барлығы дерлік елу жастан асқан шағында қыстың қақаған қытымыр аязында желтоқсан, қаңтар, ақпан айларында бақилық болған. Еңбек армиясы қатарындағылар күнделікті тиісті азық-түлікпен толық қамтамасыз етілмеді, еш уақытта тоя тамақ ішпеді, діңкелеткен ауыр қол жұмысы, ауру-сырқау, қыстың боранды да үскірік аязы оларды шыбынша қырды.

Архив құжатында көрсетілгендей, қыстың суық айларында тізім бойынша 639 адам аштан, аурудан, суықтан өлген. Архив деректері мәліметіне қарағанда, өлгендерді жерлеп үлгермеген. Өліктер көметін команда дистрофиктерден (тоя тамақ ішпеуден әлсіреу) құрылғаны да көп жағдайдан хабардар етсе керекті. Өліктерді қар астына көміп, жаз шыққанда ғана топырақпен беттерін жапқан.

Соғыс жылдары республика әскери комиссариатының тарапынан Еңбек армиясына адам алу тұрақты жүргізілді. Оның құрамына көбіне арнайы қоныс аударылған немістер алынатын. Жоғарыда аталған архив дерегі бойынша, 1943 жылдың желтоқсаны мен 1944 жылдың сәуір айлары аралығында Еңбек армиясында жұмыс істеген 16-50 жастағы 396 неміс ұлтының өкілі ажал құшқан. Ал 1944 жылдың 8 ақпан күні 1927 жылы туған азаматтарды есепке алу барысында толтырылған құжатта 47 қазақ ұлтының өкілі тіркелген (Пермский государственный архив социально-политической истории. Фонд - 105, опись -10, дело -150, л. 32).

Тек 1943 жылдың ортасында, Еңбек армиясына алынғандар жұмыс істеген жерлерден түскен хабарлар мен дабылдардан кейін ғана өз республикасынан тыс жерлерде жұмыс істейтін ұлттық Еңбек армияшыларына назар аударыла бастаған болатын. 1942-1948 жылдар аралығында Гремячинск поселкесінде Еңбек армияшылары мен соғыс тұтқындарының қажырлы еңбегінің нәтижесінде 10 көмір шахтысы іске қосылып, пайдалануға берілді.

Еңбек армиясындағылар жеңіс жолында жан аямай еңбек етіп, қалыпты соғыс экономикасын жасауға өз үлестерін қосты. Сол азапты жылдарды бастарынан кешірген жерлестеріміздің біршамасы туған жеріне оралса, кейбірі сол жақта суық жер қойнында мәңгілікке қалып қойды. Тірі қалғандарын Жеңіс қуанышы, аз да болса тіршілік ету сияқты қым-қуыт өмір күтіп тұрды.

*Ахмет, А. Еңбек армиясындағы қазақтар: Мәтін / А. Ахмет. –
// Ақиқат. - 2020. - №5. - Б. 42-44.*

ЕҢБЕК АРМИЯСЫНЫҢ ЕРЛЕРІ

ИСАҚАНОВ БӨКЕЙ (1915-1984)

Қазақ елі тәуелсіздік алғаннан кейін тарих қойнауындағы «ақтандақ» болып келген кезеңдер біртіндеп ашыла бастады. Әсіресе халық зердесінде қызыл қанмен жазылған саяси репрессия, ашаршылық және Фин, Ұлы Отан, Жапон соғыстары. Соның ішінде Ұлы Отан соғысы кезеңі тарихында Еңбек армиясы қатарына шақырылып, көрген азапты өмірі осы уақытқа дейін ашылмаған, мылтықсыз майданда болған азаматтар туралы зерттеп және зерделеп «ақтандақ» жылдар құрбандары қатарына жатқызатын уақыт жетті.

Қазақстаннан қаншама жазықсыз жандар Орталық Ресей, Сібір, Орал аймақтарына қара жұмысқа жіберіліп, жан түршігерлік ауыр жағдайда еңбек етті. Тарихи мәліметтер бойынша 20 мың қазақ азаматтары Оралдың өнеркәсіп орындарына жіберілген. Олардың қатарында шығысқазақстандық Исақанов Бөкей бес жыл Еңбек армиясы қатарында қара жұмыста еңбек еткен. Катонқарағай әскери комиссариаты соғысқа жарамды ер азаматтарды жинап Өскемен қаласына жеткізген. Осы жерден бір тобы майданға, екінші тобы Еңбек армиясына жасақталған. Еңбек армиясы қатарына алынған азаматтардың денсаулығы, тұрмыс жағдайына мүлде қарамаған, оларды баратын өнеркәсіп орындарына

бөлу және қадағалау жұмыстарын қаһарлы НКВД жүргізген, бақылауында ұстаған.

Шыңғыстайлық Исақанов Бөкей, Қайсин Қабілмәлік, Охин Бурахан бір жерде – Оралдағы ірі өнеркәсіп орталығы Свердловск (қазіргі Екатеринбург) құрылысындағы Белка руднигінде Еңбек армиясының қара жұмысын атқарды.

Жұмысты он-он екі сағаттық кезеңмен істеді. Қазатындары «Огнеупорный глина» деп аталатын ақ топырақ, экскаватор қазған тоң топырақты қолмен тиеу және ну орман ағаштарын кесу жұмыстарын жасады. «Кеппеген жас ағаштан жасалған шпал мен иығынды езіп жіберер темір жолды көтеріп, үнірейген карьерге қарай мықшындайсың. Сенің артыңнан тырмыса вагон итеріп басқалар ереді... Арпалысқан адамдар, жанталасқан қимыл, жан тапсыра қимылдаған жұмысшылар. Таусылып бітпес қозғалыстан әбден қажыған, салдары суға кете итырықтағандар орман арасында құмырсқаша құжынайды. Бәрі де майдан үшін! Бәрі де жеңіс үшін! Әттең, сол кездегі «трудоармияны» киноға

түсіріп алса ғой, өкінішке орай, газеттенбіз деген бірде-бір журналистің төбесін көрген емеспіз», – деп еске алатын.

Еңбек армияшылары ағаштан қиып салынған, қыста даладан сәл ғана жылы болатын тоң баракта ағаш нарды төсек етті. Жамылатын көрпе де, жастық та сабан болды. Барактың іші қаншалықты суық болғанымен, соншалықты қапырық, шуаш пен тер иісі тұншықтырып, түнімен қандала талайтын. Киер киімге де жарымады.

Тамақ та нашар болды. Бір уақ ыстық тамақ берген болады, ол қышыма мен саңырауқұлақ қосылған кара көже. Үсіген картоппен тамақтанғандар үсік шалғандай ісініп ауырып қалатын. Еш уақытта тоя тамақ ішпеді, дінкелеткен ауыр қол жұмысынан әбден әлсіреген адамдар қыстың бораны мен үскірік аязына шыдай алмай қырылды. Жігіттердің көпшілігі ауру жұқтырды және денсаулықтары нашарлады. Майдан өтінде жүрген жауынгерлерге қарағанда Еңбек армиясындағы еңбек жауынгерлерінің хал-жағдайлары төмен болды. Соғыстағыларға поек тамақ уақытылы берілді, ал Еңбек армиясындағы жауынгерлердің тамағы өлместің күнін көру еді. Сол кезде өлгендер саны көп болды. Өліктерді қар астына көміп, жаз шыққанда ғана кездескендерінің бетін топырақпен жапты. Ит пен құсқа жем болғандары қаншама?! Соған қарамастан аянбай еңбек етіп, соғыс қару-жарақтарын жасауға өз үлестерін қосты. Көпшілігі соғыссыз-ақ үйлеріне

оралмады.

Еңбек армиясы қатарында ауыр жұмыста шындала түсіп, басқа ұлт өкілдерімен достасып, қимас достар да тапты. Ұлтына және дініне қарамастан тірі қалу жолында бір-бірлеріне сүйеу бола білді. Атам өзінің досы Иван жайлы «саяси сауатты, қайратты жігіт еді, ауылдастардан да жақын бауыр басып қалдым, бірақ жолымыз екі айырылды», – деп еске алатын.

Кара жұмыста аш-жалаңаш жүріп қайтпас қайсарлықтың, кісіліктің және адалдықтың үлгісін көрсетіп, қиындыққа төтеп бере білген еңбек жауынгерін Орал руднигінде коммунистік партия қатарына қабылдады. Қайсар рухты халықтың өкілі екендігін дәлелдеп берді. Соғыс аяқталған соң Еңбек армиясындағыларды елге қайтармады, еңбек майданын ары қарай жалғастырды. Атам Бөкей: «Ал, мені 1946 жылдың жазында асқазан ауруым асқына берген соң, еңбек әскері қатарынан біржола босатты», – деп отыратын.

Еңбек армиясы Бөкей әулетін екі жақты қыспаққа алды. Елдегі қалған жары Күлия Әтембекқызы, жас үш қызы және туыстары он адамнан тұратын үлкен жанұя да «Еңбек армиясының семьясы» деген тізімде болды. Соғыс уақытында ауылда тылдағы еңбекке жұмылдырылды және бұл семья «Әскери салық» төледі. Әскери салыққа Бөкейдің күмістелген ер тоқымын, семьяны асырап отырған жалғыз сиырды және ақшалай салық алған, тіпті баспаналарын беруді талап еткен. Сол кездегі атқамінерлер апамды колхоздың ең ауыр жұмыстарына жұмсаған. «Сенің жарың соғыста майдан даласында жаумен шайқасып жүрген жоқ, Еңбек армиясында, сол себепті ең ауыр жұмыстарға барасын» деп ауыр жұмыстарға жұмсап отырды. Кетпен ұстап жер қазу, пішен шабу, наубайханада нан пісіру, пима басу жұмыстарының бәрін атқарып семьясын асыраған.

Еңбек армиясы қыспағынан құтқарған – жан ұшыра екі жақты атқарған адал еңбек болды. Бөкей әулетінің Алла тілеуін берді, сұрапыл соғысқа әкесі аттанған кезде ана құрсағында қалған нәресте өмірге келді. Үш қыздан соң ұрпақ жалғастырар ұлды болып, атын Оралдан Бөкей оралып аман-есен келсін деп ырымдап Оралхан қойды.

Қандай ауыр тұрмыс та, соғыс пен тартыс, қайшылық та адам баласына бақытты өмірдің бар екенін ешқашан ұмыттыра алмайды. Бөкей мен Күлияның жалғыз ұлдары ел таныған азамат болып ер жетті. Алты алашты аузына қаратқан жазушы болып, әкесі мен шешесінің басынан өткен өмір жолдарын ақ қағаз бетіне түсіріп 1982 жылы «Бәрі де майдан» повесін жазып шықты.

Жазушы Оралхан Бөкей: «Мен бұл шығарманы жазу үстінде зәредей де өтірік қоспауға тырыстым. Қазіргі заман әдебиетіндегі озық үлгілерді біле тұрсам да, ой айтудағы ондай тәсілдерді пайдаланғым келмеді. Философиялық тереңдік пен психологиялық иірімдерге құрмай, естіген оқиғаны қаз-қалпында баяндағаным, қиялдан алынған образды сылап-сипап, әдемілеуден қашқаным шығар. Таланды тағдыр мен қиял-қалтарыстары мол өмірді сол күйінде қағазға түсіруіме себепкер болған – қара жерде қарбанып жүрген қарапайым ауылдастарымның болмыс тіршілігін, қайғы-қасірет, жақсы-жаманын шыншылдықпен оқушыма әңгімелеп беруге ұмтылғаным еді», – деп аяқтайды.

Бұл шығармадағы Ақан – әкесі Бөкей Исақановтың, Алма – шешесі Күлия Әтембекқызының прототиптері.

Өмірдің қилы бояуларына толы қиындықтарды жеңе алған қайсар рухты халықтың өткеніне деген құрмет ретінде жазылған тарихи шығарма мемлекет тарапынан бағаланып Оралхан Бөкей «Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты» атанды. Адал еңбек пен асқақ рухты адал азаматтарға арналған мәңгілік ескерткіш деген осы болар.

PS.: Атам мен апамның суреттерін жеке жібермей бірге жіберіп отырмын. Адам басына түсетін бар ауыртпалықты бірге жеңіп, елге танымал ұл-қыз тәрбиелеп бірге бақытты ғұмыр кешті.

Құрметпен, Ғалия Бөкейқызы

**Қазақ Ұлттық өнер университеті Ақпараттық-кітапхана қызметінің басшысы,
«Kitap patshalygy.qz» журналының бас редакторы**

Көккөл мен Ақын

немесе Тамұқта тұтанған лирика

... Төр Алтайдың төрінде, жалама беті шап-шағыр көксауыр мұз жамылып, кепештігі көктің кіндігін түртіп тұрған Мұзтау деген алапат қатерлі, шапшыма шың бар. Оның қызығы да, шыжығы да, тіпті бар абыройы мен ожданы да сонда, Мұзтаудың күн ғана сүйген кепештігіне екі аяқты ажалды пенделердің шыққаны некен саяқ. Саусақпен санарлық. Осы қартамыш Алтайдың аты аңызға айналған, адамды қойып жыртқыш аңдардың өздері безіп кеткен мекенінің қамшылар жақ бүйірінде, драма мен трагедияға толы XX ғасырдың бірінші жартысында Көккөл атты кеніш болған көрінеді. Кеніштің Төменгі лагері мен Жоғарғы лагері арасындағы үлкен қолатта, жол жиегіндегі үйдей жартастың бетіне қашап жазылған бір шумақ өлең бар болатын дейді білетіндер. Оны жазған – шабыты шамырқанғанда нойыс бұлттарды бір-біріне соғып жай ойнататын, Қаратайдың мақтанына айналған үкілеген ақыны Ақтан Нұрбаев екен. Ол жасөспірім шағында сол кеніштің ұстасы болыпты. Қой, бәрін де басынан бастайын.

Бала кезімізде, ой-өрісіміз шала кезімізде үлкендердің аузынан Көккөл жайлы үзіп-жұлып, басы да, аяғы да шолақ шала-пұла әңгіме еститінбіз. «Соғыстың алдында ашылыпты. Совет халқының көсемі Сталиннің тікелей жарлығы болыпты дейді. Еңбек армиясына алынған, кәмелетке міне-міне толған жастар мен кәрі-құртандарды сонда апарып тоғытыпты. Қатыгез табиғат, қатал тірліктен пенделер шегірткеше қырылыпты. Көккөл-тамұқтан аман-есен шыққан бірен-саран жанкештілер қалған шолақ ғұмырларын булыққан күрк-күрк жөтелмен тауысыпты. Ол – жаңағы тамұқ-кеніштің сарқыты силикоз деген пәлекет көрінеді. Ойбай, айтпаңыз, тамұқты кім көріпті, әйтеуір онда болғандардың айтуларына қарағанда Көккөліңіз – фәнидің азабы мен тозағы дейді. Дейді...дейді...»

Міне, пенденің санасы мен болмыс қапшығын осындай үреймен, қорқыныш қоқсығымен толтырған Көккөл хақындағы боқсық әңгімелер, жантүршігерлік естеліктер Төр Алтайдың кіндігі саналар Катонқарағайда желдей есетін. Жөні де бар: жағырапиялық жағынан да, геосаяси түсінік бойынша да Көккөл таза Қаратай елінің меншігі саналатыны рас...

Әнеу бір – өткен ғасырдың соңғы онжылдығында, дүние асты-үстіне келіп, жетпіс жыл үстемдік құрған кеңестік жүйе жалп етіп құлап, ел ішін жоқшылық атты сүмелек кезген топалаң кезеңде Өрел кеңшары аумағында басшылық жасаған Ауғанбаев Сайфолла көкеміз ауылдардағы пләк, торсық, сабалардың барлығын жинатып, жаңағы Көккөлге үлкен салт атты керуен аттандырыпты. Атты керуен болатын себебі жалқы: Мұзтаудың бүйіріндегі тажал-кенішке басқалай көлік түрі жетуі мүлдем мүмкін емес. Көккөлдің Жоғарғы лагерінде ту сонау 1950 жылдардан қалған цистерналарда солярка қоры бар екен. Әлгі керуен артынып-тартынып, Көккөлдің сарқыты сынды солярканы көтерем шаруашылыққа жеткізген көрінеді. Бұл да өткен шақтың оты өшкен, күйелеш-күйелеш қоламтасы сынды әңгіме де. Ал, біздер ақын Ақтан тақырыбына қайтара оралайық.

Мағзүмәді Нұрбаев айтады, (ақын Ақтанның үлкен ұлы):

- *«Қазіргілер Ұлы Отан соғысы деп атап жүрген орыс-герман соғысы лапылдап тұрған кезеңде жергілікті жердегі жасы кәмелетке жаңа толған жасөспірімдерді де Еңбек армиясы деген желеумен қара жұмысқа жеккен көрінеді. Сол тізімге менің әкем Ақтан Нұрбаев та ілініпті. Оларды алғашында сол төңіректегі кеніштердің орталығы саналатын Шыңдығатайға әкеледі. Көккөл сондағы кеңсеге бағынған екен. Әкемнің қолы өте месекерлі болатын. Оған есейгенде өзімнің де көзім сан мәрте жеткен. Тіпті бала кезінің өзінде атасы Нұрбайға еліктеп темірден түйін түйіп, ағаштан неқилы таңғажайып дүниелер жасап шығаратынын, Берелдің кешегіден қалған есті жұрты күні бүгінге дейін әңгімелеп отырады. Жә, сонымен олар Шыңдығатай кенішіне келген кезде, сол жердегі ұста қатты ауырып, шаруаға жарамай, басшылар не істерлерін білмей дағдарысып тұрған екен. Әрине, кеншілердің қолдарындағы басты еңбек құралы – темір қайла, болат бұрғы. Олардың өткір, берік болуы - еңбек өнімділігінің кепілі. Құралдарды жасайтын да, қайрайтын да ұста.*

«Іздегенге – сұраған», әкемнің ұсталыққа бейімі, қабілеті барын білген басшылар, оны қоярда-қоймай ұсталыққа жегеді. Міне, 17 жасар жасөспірімнің кеніштегі тірлігі осылай басталған екен. Мен ойлаймын, оның силикоздан аман-есен қалуына ықпал еткен де осы ұсталығы болар деп. Қалай дегенмен жердің бетінде, вольфрам шаңынан алыстау жүреді зой. Онан соң Ақтан ұстаны Көккөлге ауыстырады. Міне, сол тамұқ кеніште мен туыттын. Менің кіндігім кешегі күні ажалды пенденің фәнилік тозағы болған, Алтайдың бүгінде әдірем қалған сол бір көртам биігінде қиылған...»

Катонқарағайға тиесілі Төр Алтайды жіліктеп, көркем метафорамен әдіптейтін болсақ, Мұзтау – Алтайдың тәжі, Көккөл – көксауыр саптамасы, Шыңдығатай – көгілдір көйлегі, Шабанбай – ақшәйі көрпесі. Қаратайдың тым-тым сыршыл, көбелек қанатының суылын, тасының жұпар иісін, жапырағының жүрек жырын, балдырғанының бал тілін қалт еткізбей ұғатын үкілеген ақыны Ақтан Нұрбаев міне, сонда, жаңағы Көккөлде желбіркөкірек жастық шағын қалдырыпты.

Көккөл – ХХ ғасыр трагедиясы. Соғыс алдында (1938 жылы) вольфрам, молибден шығарған. КСРО-ның қорғаныс саласына қызмет көрсетіпті. Вольфрамды болатпен араластырып, танкілердің сыртқы брони қаптаған. Сонда оның беріктігі артып, тіпті дәлдеп тиген снарядтың өзіне төтеп беретін көрінеді. Асыл текті руда оңай алғызбайды. Ауыл үйдің ауласында, не жол үстінде жатар болса, онда қандай қадір болмақшы. Сондықтан да вольфрам Алтайдың тағылар жортар қиянындағы құлазыған мекеннен тұрақ сайлаған. Сонау сұп-сұр шағылды шыңдардан Көккөлдің дәл өзіндей қатыгездік пен қасірет, таусылмас мұң мен шер, Көккөлдің дәл өзіндей тырдай жаланаş үскірік үреді. Тым-тым үрейлі. Көккөлдің кешегі шындығы – бүгінгі ұрпақ үшін аңыз. Аңыз болғанда да, жантүршігерлік оқиғалардың аса бір әшады, іріктелген түрі. Бүгінгі тоққүлкі: ішкен –

мәз, жеген – тоқ жастардың сене қоюы неғайбыл екендігін ішім сезеді. Неғайбыл – жетпей айтылған сөз. Басыңды шабамын десең де сенбейді. Көккөл – осыдан 80-90 жылдар бұрынғы социализмнің трагикомедия сахнасы. XX ғасырдың төрт мың метр биіктікте қайырлап қалған «Титанигі»... Десек те Ақтан ағамыздың Көккөлде қалған жылдарынан сауға сұрап, майдан қылшық суырып көруге тырыстық.

Қайырды Әлқанов көкеміз айтады, (Ақтан Нұрбаевтың замандасы):

- *«Көккөл кеніші 1938 жылдан 1955 жылға дейін жұмыс істеді. Онда тек қана вольфрам емес, молибден, уран сынды аса құнды металдар өндірілгені рас. Бұл жерде тіпті алтын да өндірілгенге ұқсайды. Бертін, 1965 жылдары Көккөлге барғанда таудың Ресей жақ бауырында алтын сүзетін қалбырлардың қаңқасына да жолыққанбыз. Ақтан Еңбек армиясы қатарында Шындығатайда да, Көккөлде де болды. Ол не көрмеді? Ондай жаны сірі жан арамызда сирек. Кеніштің ұстасы болу деген – аранын ашқан қауіп пен қатердің аузында болумен паранар деп отырушы еді кеншілер. Неге десеңіз, «Бәрі де Отан үшін, бәрі де майдан үшін!» деген айқұлақ ұранның құтырынып тұрған кезі. Кеншілер қайла, бұрғы, тағы да басқа құралдарының жетімсіздігінен жұмысын тоқтатар болса, ұстаның басы кететіні шындық. Кейіндері Ақтанның өзі: «Маған Алла Көккөлден тірі қайтуды, сегіз ұрпақ сүюді, шыр етіп дүниеге келгенде бойыма дарытқан ақындық дарыныммен аздап та болсын шұғылдануды, шығармашылық ләззатын татуды маңдайыма жазғанына, мың да бір алғысымды аманда алқалап отырамын. Көккөлдегі ит тірлік тіпті бертінге дейін түсіме еніп, шошып оянып жүрдім.*

Вольфрам деген зілмауырдай қап-қара тас. Бір дорбасының өзін әлеуетті деген жігіттердің өздері мықишып әрең көтеретін. Кеніште азаматтармен бірге қатын-қалаш, бала-шаға да еңбек етті. «Мынау нәзік әйел екен-ау, мынау бұғанасы қатпаған бала екен зой» деп мүсіркеу, аяу сезімі әдірем қалғаны сондай, олар шойырылып, мертігіп жатса да ешкім селт етпейтін. Тіпті қарауға, қамқорлық жасауға шаштың орнына басты алатын басшылар мұрша бермеді. Әлгі зілдей тас толтырылған қаптар Жоғарғы лагерьден Төменгі лагерьге дейін салт атқа өңгеріліп жеткізіледі де, ары қарай Өрелге дейін пар ат жеккен арбамен тасылады. Ол екі арадағы 110 шақырымдық жолда – шайтан аяғын сындырғандай. Қорымтаспен өрілген ешкіаяқ соқпақ. Мұқым кеншілер жанұямызбен даңғарадай үлкен әрі жыртық-тесігінен жел азынаған барақта бірге жатамыз. Шілденің өзінде тізеден қар жауып, сақылдаған аяз ұруы – Көккөл үшін қалыпты жағдай. Көккөлдің өз басында отындық ағашты қойып, тіс шұқитын иш де жоқ. Отын Төменгі лагерьден атқа теңделіп әкелінеді. Сондықтан, бастықтар барақтағы сырты мәңгі сыз тартып тұратын пештерге отынды шақтап, шөркелеп, санап қана береді. Онда адамша тұрмыс құру, адамша тірлік ету мүлдем мүмкін емес болатын. Ол кезде Адам факторы деген әлеуметтік құқық жасайлы әңгіме айту – қылмыс. Адамдардың жанын да, болмысын да Қорқыныш, Үрей атты шырмауықпен шырмап тастаған.

Адамды қойып атанды қалтырататын, қан түкіртер аязда қатын-қалаш, бала-шаға вольфрамды лотокпен сүзеді. Шайқайды-ай келіп. Вольфрам ауыр болғандықтан лотокта қалады да, қиыршық тастар шайылып кетеді. Адамның ит жандылығын мен алғаш рет сонда көрдім. Көккөлде жарқыраған ашық күн болғанын көргенім де жоқ, естіген де емеспін. Үнемі ақырет жамылған атпақ дүние, ақиқөз боран... Қалың қарда барақты таба алмай, ақ кебін арасында қатып қалғандар да болды, көшкі астында сіреу қарға қақалып жан тапсырғандар, аштықтан өлгендер қаншама! Көшкі демекші... Кеніштің руда алатын жері қайқайма қия бет. Таудың кепештігінен туралап түскен қар көшкіні біреу-екеу емес, топтасып бара жатқан кеншілерді тұтастай жұтып, етектегі көлдің алқымына апарып бірақ тыққан кездер де болған. Көкпеңбек мұз болып сіресіп қалған мәйіттерді алып шығудың өзі қиямет еді-ау... Қайтыс болғандарды Төменгі лагерьге апарып жерлейтінбіз. Мен бертінге дейін кейде жыл сайын, кейде жыл аралатып болсын, сүйектері сол Көккөлде қалған аруақтардың басына барып, бір аят құранымды оқып жүрдім. Тірілердің қолынан басқа не келеді?!

...Қайсыбірін айтайын. Анда-санда берілетін демалыс сағаттарында қойын қалтамдағы бір тұтам қаламымды алып, өлең жазатынымын. Ең басты қызық сонда, осындай жантүршігерлік азаптың бел ортасында жүрген менің қаламымнан ылғи бір жанға жайлы табиғат, өмірге деген шексіз сүйіспеншілік, төңірегімде жүрген адамдарға деген пенделік махаббат жайлы өлеңдер туатын. Біз – ертеңгі күндеріміз ертегідей жақсы болады, мына қиыншылықтар тек уақытша ғана дегендей есірік сезімге, есуас сөзге өлердей сенген ұрпақтар болдық. Құдайға шүкір, сүйішкілігім шығар, Көккөл тозағынан да аман-есен өткеніме үнемі тәубемді айтып отырамын» деуші еді жарықтық. Оның Көккөлде жазған өлеңдері кейінірек «Сырымды айтам» деген жинағында басылды да. Оны жинақтаған – үлкен қызы Гүлнар. Кенже ұлы Ержанның қаржылық демеуімен Ақтанның жырлары кейін екі том болып та басылды. Әкесінің рухани мұрасының қайтара жаңғыруына, оның жақсы жырларының ұрпақтар қолына толықтай тиюіне осы балаларының еңбегі ерекше сіңді. Мен ойлаймын, адам өмірін мәңгіліктейтін – ұрпақ! Міне, Ақтан Нұрбаев сынды ақын артына тек қана әдемі өлеңдер ғана емес, осындай саналары мен болмыстары биік ұрпақ та қалдырды. Ақтанның бақыты да сонда!».

xxxxxxxxxxxx

*...Торқалы жасыл мақпал майса кілем,
Көркіне тең келер ме жайса кілем.
Құлтырған өз өлкемнің осы өңірін,
Соңғы демім шыққанша айта жүрем..!*

Бұл – Ақтан ақынның жүрекжардысы! Бұл – Көккөл атты тозақтан аман-есен оралып, туып-өскен Алтайын жыр шәйісіне ораған, сонан соң ба, сонан соң оны лирикалық өлең бесігінде тербеген, көкірегінен пыр етіп ұшқан шыбындай жаны жастық шағының үлкен бір кесегі қалған Мұзтау биігіне барып мәңгілікке қонақтаған Ақынның ершіл дауысы! Ақынның Алтайына деген мәңгі өшпейтін махаббат лирикасы!

Тәубе, Көккөл атты тамұқтан Ақтан тірі қайтпаса қайтушы едік?!

**Әлібек Қаңтарбаев,
жазушы, публицист**

МАНАСБАЙ ИСАНОВ (1915-1971)

Фашист басқыншыларына ойсырата соққы берген Ұлы Жеңістің 75 жылдық мерейтойы қарсаңында А.С. Пушкин атындағы Шығыс Қазақстан облыстық кітапханасы игі бастама көтеріп, «Ұлы Отан соғысы жылдары Еңбек армиясында болған шығысқазақстандықтар (1941-1945)» өмірін зерттеуді қолға алғанын естідім.

Қоғамдық сананы жаңғыртудың нақты бағыттарын айқындап берген Елбасының «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» атты бағдарламалық мақаласы аясында қолға алынған сауапты істі қуана құптадым. Расында «Еңбек армиясы» қатарында болып, Ұлы Жеңіске өлшеусіз үлес қосқан осы бір қарапайым адамдардың ерлігі күні бүгінге дейін лайықты бағаға ие бола алмады. Бүгінгі ұрпақ «Еңбек армиясы» деген сөзді білмек түгіл естіген де жоқ. Оның қатарында болғандардың барлығы дерлік бүгінде өмірден өтіп кетті.

Олардың адам төзгісіз жағдайда еңбек етіп, ашқұрсақ жүрсе де дыбыстарын шығармай

Жеңіс жолында қандай да қиындықтарға төзе білген қайсарлығы, отансүйгіштігін бүгінгі ұрпақ білуі қажет.

«Еңбек армиясы» қатарында жаумен мылтықсыз соғысқан ерлердің бірі менің әкем – Исанов Манасбай, 1915 жылы туған. 1942 жылы Күршім аудандық Әскери комиссариатымен әскер қатарына шақырылып, Ұлы Отан соғысына аттанады. Бірақ соғысқа жіберілмей Челябинск қаласындағы қорғаныс қару-жарақтарын шығаратын ірі металлургиялық зауытқа жұмысқа апарды.

Таңның атысы, күннің батысымен есептеспей еңбек етіп, Ұлы Жеңісті жақындатуға жанқиярлық еңбекпен үлес қосқан жұмысшылар жағдайы өте ауыр болды. Жұмсақ төсек, тойып тамақ ішу деген үш ұйықтаса түстеріне кіргенді қойып, естіп көрмеген. Сыз барактағы ағаш сәкіде жатып ұйықтап, қандала мен бүргеге таланса да «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін!» деген ұранмен, ертеңгі күнге деген сеніммен адам төзбес жағдайда, күніне 12-14 сағат еңбек еткен. Менің әкем сол зауытта еңбек еткен жалғыз қазақ болған екен.

Соғыс аяқталуға жақындаған кезде пеште қатты жарылыс болып, құлағы естімей, мылқау болып қалады. Біраз ем-дом алып, жазыла қоймаған соң, 1945 жылдың басында елге қайтады. Елге оралған соң әкем Күршім ауданының Қаратоғай ауылында абыроймен еңбек етті. 1956 жылы Отан қамбасына миллион тонна астық өткізуге қосқан үлесі үшін «За освоение целинных земель» медалімен, КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Құрмет грамотасымен марапатталды. Күләзия анамызбен шаңырақ көтеріп, бір ұл, бір қыз тәрбиелеп өсірді.

«Еңбек армиясы» қатарында болған көптеген біздің жерлестеріміз сияқты менің әкемнің де еңбегі ешқашан не жазылып, не айтылып көрген емес. Тіптен өзін соғыстан қашып кеткен адамдай сезінген күндері де болыпты. Әр жыл сайын тойланатын Ұлы Жеңістің мерекелік шараларының біріне де шақырылмай, еш еленбей, сол жылдардың зардабынан 1971 жылы 56 жасында өмірден өтті. Кезінде мән бермеппіз, ештеңе жазып та алғамыз жоқ. Әкем де соғыс жылдарын еске алуды аса ұнатпайтын.

«Біздер, Еңбек армиясында болғандар, жаумен мылтықсыз шайқастық, сондықтан да өлім-жітім аз болды, сондықтан да қадірсіз болдық ...», – деген екен жазушы Оралхан Бөкейдің кейіпкері Ақан («Бәрі де майдан»).

Мен өзім ұзақ жылдар бойы халық ағарту саласында қызмет еттім. Өмірімнің көбі Қаратоғай орта мектебінде өтті. Көптеген шәкірттер тәрбиеледім. Еңбегім елеусіз қалған жоқ, «Оқу ағарту ісінің үздігі» төсбелгісінің иегерімін. Жолдасым Құрманбек екеуіміз бес бала тәрбиелеп өсірдік. Бүгінде бірнеше немере, шөберенің ортасында бақытты өмір кешудеміз. Бауырым Бақытбек те үйлі-баранды. Баршагүл келін екеуі балаларының, немерелерінің қызығын көруде.

Қолына күрек пен қайла ұстап еңбек көрігін қыздырған аталарымыздың қажырлы еңбегі, мықты төзімі, қайтпас қайсарлығы бүгінгі ұрпаққа өнеге. Әр ауылда осы менің әкем сияқты еңбек ерлері бар. Солардың атын ұлықтап, құрмет көрсететін уақыт жеткен сияқты.

*Естелік жазған қызы: Әнікей Манасбаева
Өскемен қаласы*

ЫБЫРАЙЫМУЛЫ ҚАСЕН (1906-1995)

Биыл Ұлы Жеңістің 75 жылдығын тойлағалы отырмыз. Күні кеше ғана дүркіреп өткен Ұлы Отан соғысының ақтаңдақтары, зерттелмеген жақтары баршылық. Соның бірі Ұлы Отан соғысы жылдарында Еңбек армиясы қатарында болғандар.

Менің әкем Ыбырайымұлы Қасен 1906 жылы Шығыс Қазақстан облысы Катонқарағай ауданы Жамбыл ауылында кедей шаруа отбасында дүниеге келген. Бозбалалық өмірі аласапыран оқиға–төңкеріспен сәйкес келсе, отбасын құрып, отау тіккен кезі дәл 1932 жылғы нәубет уақыты екен. Соғыс басталған жылдары ұжымшарда бақташы болып еңбек еткен. Жыл он екі айда бір күн демалу дегенді

білмей, күндіз-түні, қыс-жаз демей мал соңында жүруге екінің бірі шыдай бермесі анық. Сол жылдардағы еңбегі бағаланып, «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталған.

Соғыстың басталуы ел өміріне үлкен өзгеріс әкелді. Ел қорғауға аттанған алғашқы лекпен менің әкем де артында қалған екі жасар қызы мен 15 жасында қосылған, қайғы мен мұнды бір адамдай көріп қалған зайыбымен қимастықпен қоштасып, артына қарай-қарай майданға аттаныпты. Өмірге келген алғашқы үш сәбиі жасқа жетпей шетінеп, анамыз екеуі талай қайғыны бастан өткізіпті.

Семей қаласында екі ай дайындықтан өтіп, енді қолға қару алып, Отан қорғауға аттанамыз ба деп жүргенде бір түнде эшелонмен Қарағандыдан бірақ шыққан. Сөйтіп, 1941-1945 жылдары Еңбек армиясы қатарында Майкұдық көмір шахтасында әскери борышын өтеген.

Соғыс жылдарындағы 4 жыл ішінде Қарағанды шахтасы тарихи мәлімет бойынша 34 млн. тонна көмір шығарған. Бұл өндіріс орнының бүкіл өмір бойы шығарғанынан 3 млн. тонна артық. Техника дамымаған кезде қайламен, күрекпен қазып алынған мол көмірде менің әкемнің қолтаңбасы, маңдай тері, адал еңбегі, зардап шеккен денсаулығы бар.

Соғыс жылдарында қара жұмыста болғандардың еңбегі әлі де ескерілмей, еленбей, бағаланбай жатқанын жасырып керегі не? Еңбек армиясы деген сөздің өзі талай нәрсені ұқтырып тұр емес пе? Ол да Армия, жанкешті Еңбек армиясы. Олар ешқашан қан төгіспен келген Ұлы Жеңістен тысқары қалмауы керек.

Расында мындаған қара жұмысшы сыз жерде, төбесінен су тамшылап тұрған қаракөленке қуықтай тар шахтада бел жазбай көмір қопарып, оны вагон арбаға тиеп, сыртқа жөнелтіп, поездардың тоқтаусыз жүруін, зауыттардың үзіліс жұмыс істеуін қамтамасыз етпесе, жауға атылар әр оқ уақытында жасалар ма еді.

Он екі мүшесі аман келді деген болмаса Қарағандыдағы төрт жыл әкемнің денсаулығын тұтастай құртты. Өмір сүруге ешқандай жағдай жасалмаған сыз барақтағы сабан төсеніште жатып, ашқұрсақ жүріп, еңбек көрігін қыздырған, «Бәрі де майдан үшін, бәрі де жеңіс үшін!» деген ұранмен «қаруланған» әкемнің аузындағы отыз екі тісі жасына жетпей түсіп, қызыл иек болып қалып еді.

Әкем соғыс аяқталған соң бұрынғы кәсібі – мал бағуға шықты. Алғашында сиыр бағып, кейіннен кеңшар құрылғанда қойшы таяғын ұстады. Еңбекті адал атқарды, талай мадақтау мен сыйлыққа ие болды. 1965 жылы зейнетке шықты. Соғыстан оралған соң анамыз Матай Борамбайқызы екеуі үш ұл, төрт қызды өмірге әкелді. Сегіз баласын өсіріп жеткізіп, ұлын ұяға, қызын қияға қондырып, сексенге аяқ басқан шағында өмірден озды. Бірақ осы жылдар ішінде «Сенің де Ұлы Жеңіске қосқан үлесің бар еді-ау» – деген пенде болған емес.

Биылғы жылы облыстық А. С. Пушкин атындағы кітапхана осы мәселені қолға алып, Еңбек армиясы туралы зерттеу жұмыстарын жүргізіп жатыр дегенді естіп қолыма қалам алдым. Менің әкем – Еңбек армиясының Ері. Ұлы Жеңістің 75 жылдығын ел болып тойлап жатқанда Жеңіске менің әкемнің де қосқан үлесі бар екенін мақтанышпен айта аламын.

*Естелік жазған қызы: Бақыт Қасенқызы Абрайымова
Катонқарагай ауданы, Жамбыл ауылы*

КЕМЕШЕВ САЛИХ **(1904-1979)**

Кемешев Салих 1904 жылы Күршім ауданының Қарағанды ауылында (ескі Мөнекей, бүгінде су астында қалған) дүниеге келген. Балалық шағында әкесі Кемеш Адамбайұлынан ескіше оқып, білім алған. Кемеш ауылда үлкен молда болып, 1937 жылы «Халық жауы» ретінде сотталып, Семей түрмесінде дарға асылған.

Салих Кемешұлы он саусағынан өнер тамған ұста ғана емес, ерекше талантты ағаш шебері болған. 1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталғанда Совет Армиясы қатарына шақырылады. Марқакөлдің Ақбұлақ ауылынан сол кездегі аудан орталығы Зайсанға Ертістен өтетін көпір болмаған. Күзгі астық піскен уақытта Ертіс өзенінің суы азайған соң Зайсанға жеткізілген. Зайсанда сол жылы астық өте жақсы шыққан екен. Өскеменнен көлік келіп әскерге шақырғандарды әкеткенше оларды жұмысқа пайдаланыпты. Салих еңбекке деген

ұмтылысымен, қолының шеберлігімен басшылардың көзіне түседі. Істен шығып тұрған молотилка т.б. техниканы жөндеп тез іске қосып отырған.

Соғыстың алдында құрылған Үлкен Қаратал ауылындағы МТС-ке апарып, соғысқа жібермей жұмысқа салып, сол жерде қалдырады. Барлық ауыр жұмысты көтеруге тура келеді. Тынымсыз таңның атысы, күннің батысы еңбек етті. Бір қызығы іргелес аудандағы семьясына да хат жаздырмаған. Ауылдың іргесінде еңбек етіп, соғыс біткенше ауылға бір жапырақ хат жазғызбаған, сол кездің талабы солай болды.

Соғыс аяқталғаннан кейін, тек 1945 жылдың күзінде елге оралады. Соғыстан кейінгі бар өмірін ауданның әлеуметтік-экономикалық дамуына жұмсады. Өмірінің соңғы күндеріне дейін Марқакөл ауданы (қазіргі Күршім) Горный (қазіргі Ақбұлақ) совхозының ұстаханасында жұмыс жасап, мақтау тақтасынан түспеді. Үш ұл, үш қыз тәрбиелеп өсірді. Бүгінде көзі тірісі екеуі ғана – ұлы Нәбиолда, қызы – Гүлнәр. Зәпила, Роза, Ниғметолда, Қайролданың арттарында ұрпақтары қалды. Жұбайы Күлжиһан соғыс кезінде өте ауыр жағдайда артельде жұмыс істеп, алтын, күміс жуған. Ұлы Жеңіске еңбектерімен өлшеусіз үлес қосқан Кемешевтер қиын кезеңдерді бастарынан өткізіп, ауыр жұмыс жасаса да, соғыс ардагері қатарына қосылмады. Еңбек армиясы қатарында болғаны ескерусіз қалғаны өкінішті.

*Естелік жазған ұлы: Нәбиолда Кемешев
Өскемен қаласы*

ҚҰРМАНҒАЖЫ САЛИҚОВ

(1905-1995)

Құрманғажы Салиқов 1905 жылы «Бесжылдық» колхозының Шымдықала қыстағында дүниеге келген. Бала кезден көптеген қиындық көріп, еңбекке ерте араласқан. 1920-1938 жылдары ел ішінде небір ауыр жұмыстарды атқарған.

1941 жылы ұлы Отан соғысы басталғанда басқа ер азаматтар сияқты майданға аттанады. Бірақ қан төгіс ұрыс даласына емес, Еңбек армиясына бөлінеді. КСРО арнайы құрған Еңбек батаольондарына тікелей әскери комиссариаттың қатысуымен, НКВД-ның бақылауымен қарапайым колхозшылар жіберіліп отырған. Құрманғажы ағамыз осы батальонның құрамында соғысқа аса қажетті қару-жарақ шығаратын зауытта, теміржол шпалдарын төсеуде жұмыс істеген. Жұмысшылардың тұрмыстық-материалдық жағдайы адам төзгісіз болған, тәулігіне 10-12 сағат жұмыс істейді. «Бәрі де Жеңіс үшін, бәрі де майдан үшін!» деген ұранмен еңбек көрігін қыздырған асыл ағалар күн-түн демей, уақытпен санаспай еңбек етеді. Еңбек армиясы қатарында болғандар аш, жалаңаш жүрсе де қыңқ етпеген қарусыз майдан ерлері болатын.

Құрманғажы Көпбайұлы Ұлы Отан соғысы аяқталған соң тағы бір жыл жұмыс істеп, 1946 жылы туған ауылына оралады. Келе салысымен ел ішіндегі еңбекке араласып, соғыс зардабын жоюға ат салысады. 1946-1972 жылдар аралығында мал фермасының басқарушысы, ірі қара фермасында бригадир болып қызмет істейді. 1954 жылы Мәскеудегі Бүкілдүниежүзілік ауылшаруашылық көрмесіне, 1956 жылы Мәскеуде өткен ауылшаруашылық қызметкерлерінің жиынына, 1957 жылы Көкшетауда өткен ауылшаруашылық қызметкерлерінің семинарына қатысады. Басқа Еңбек армиясында болғандардан ерекшелігі Құрманғажы ата Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 20, 50-жылдық мерекелік медалімен марапатталған екен. Құрманғажы Көпбайұлы 1995 жылы 90 жасында дүниеден өткен.

Естелік жазған: Зайсан аудандық кітапханасының қызметкерлері

ШОЛАҚАНҚЫЗЫ ҚАТИПА

(1925-2012)

Шолақанқызы Қатипа 1925 жылы Зайсан ауданы, Рожков селосында орта шаруа отбасында дүниеге келген. Бастауыш мектепте білім алды.

Сол заманның талабы бойынша жасөспірім қыз 16 жасынан бастап еңбекке ерте араласты. 1942 жылы Еңбек армиясына алынып, Марқакөл (қазіргі Күршім) ауданы, Тесік ұя кенішіне жұмысқа жіберілді. Тесік ұя кеніші қазіргі Еңбек ауылынан Ақбұлаққа қарай Қалғұты өзенінің жоғарғы ағысында, сай ішінде орналасқан. Жұмысшылар тастан салынған үйлерде тұрып, мыс өндірген.

«Соғыс жылдарында Еңбек армиясы қатарында еңбек еттім. Мыс өндіру – бейнеті көп, өнімсіз жұмыс. Жердің бетінен бір қабат топырағын күрекпен аршып, кен өзегін іздейсің. Оның жөнін білетін үлкендердің көрсетуімен кеннің құнарлы бөлігін топырақ-құмымен қоса қопарып қоларбамен жағаға шығарамыз. Таулы-тасты жерде салынған жалғыз аяқ сүрлеумен топырақты қоларбамен тасу әйел адамға оңай емес. Талайлар бүктетіліп жүре алмай қалатын. Өңшең қыз-келіншек бір-бір қоларбамен тасты топырақты тасып, кешке мұрттай ұшатынбыз. Техника жоқ, барлық

жұмыс қолмен күрек, қайламен атқарылады. Қыста алдымен қар күреп, алаңқайды тазартатынбыз. Тесікұяның бораны ерекше соғатын. Шаң-тозаңның арасында қажымай талмай «Бәрі де Жеңіс үшін, бәрі де майдан үшін» деген ұранмен еңбек еттік. Бар арман-ойымыз сұм фашисті жеңу ғана болатын. Шаршадық, ауырдық деп айтып көргеміз жоқ. Жеңіске деген сенім күш-қайрат беріп, жігерімізді жанитын... Жастықтың жалыны болар, тіпті ән салып көңіл көтеруші едік. Тұрмыс жағдайымыз да жетісіп тұрған жоқ, тастан қаланған, едені жоқ жертөле тәріздес үйлерде тұрдық, ашқұрсақ жүрдік... Сол жоқшылық пен ауыр тұрмыс бізбен-ақ кетсін. Ендігі заман сендердікі», – деп отыратын Қатипа анамыз. Қатипа Шолақанқызы Тесікұя кенішінде 1946 жылға дейін еңбек етті.

1946 жылы 2-ші дүниежүзілік соғыстан жеңіспен оралған Қызыл Ту орденді Маштин Қабдрашқа тұрмысқа шығады. 1948 жылдан бастап колхозда еңбек етті. Қой, ешкі сүтін сауып, май жасап, өкіметке өткізіп отырған. Ел ішінде аса қадірлі, сыйлы адамдардың бірі болып, ауылдастар ықыласына бөленген, өнерлі адам еді. Қолынан шыққан небір тамаша алаша, сырмақтар ауылдастар есінде. Таңдайында кара өлеңнің ұясы бар, той-томалақтарда кара өлеңмен айтысып, талайды таңдай қақтыратын.

Өмірге әкелген төрт қыз, бір ұлын жеткізіп, немерешөбере сүйді. Осы жылдар ішінде «Сен Еңбек армиясында болыпсың-ау» деп ескерген адам болған жоқ. Тәуелсіздік орнағаннан кейін тыл ардагері ретінде Ұлы Отан соғысының 60, 65 жыл мерекелік медальдарымен марапатталды.

2012 жылы 31 наурызда 87 жасында Қаратоғай ауылында өмірден өтті.

Естелік жазған қызы: Маштина Мәрия

ҚАУЫСОВА ШОЛПАН (1922-2002)

Шолпан Арқабайқызы 1922 жылы 2 мамырда Семей (қазіргі Шығыс Қазақстан) облысы, Ақсуат ауданы, Қызылкесік ауылында дүниеге келген. Бала күнінен тағдырдың тауқыметін тартып өсті. Кеңес заманындағы ұжымдастыру, тәркілеу, саяси қуғын-сүргін сияқты тарихи нәубеттердің куәсі болды. 1929-32 жылдардағы аштықтан отбасы түгел қырылып, әкесі екеуі ғана аман қалады. Тұрмыстары енді ғана оңала бастаған кезде Ұлы Отан соғысы басталады. «Бәрі де майдан үшін, бәрі де Жеңіс үшін!» деген ұранмен тылдағы колхозшылар таңның атысы, күннің батысына дейін уақытпен есептеспей еңбек көрігін қыздырған кезде жасөспірім Шолпан да қарап жатпай колхоздың сиырын сауып, ірімшік жасап майданға жіберіп отырды.

1941 жылы 19 жасар Шолпан Еңбек армиясына шақырылады. Өзі қатарлас жастармен бірге Защитадағы темір жол бойын қардан тазалап, поездың үздіксіз жүруін қамтамасыз етті. 1943 жылдың қысы қатты болып, қар көп жауады. Батысқа қарай жөңкілген поездар ілегін бір минут тоқтатуға болмайтын. Қарлы боранда, аязды күндері жол күреп тыным таппаған, тәулігіне көз ілмеген күндерді басынан өткізді. Неше жылғы суық оңдырсын ба, қатты ауырып, өлім аузынан қалады. Сергиопольдегі әскери госпитальда ұзақ жатып емделген соң ауылына қайтарылады. Сонда да тыным таппай колхоз, совхоз жұмыстарына белсене араласып, Базар өзенінің

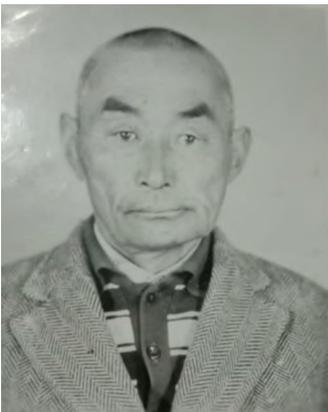
бойына егін де салды. 1955 жылы майданнан 2- топтағы мүгедек болып оралған Қауысов Оразғалимен тұрмыс құрады. Бірақ отағасы 1966 жылы соғыс жарақатынан қайтыс болып, үш баламен қалған Шолпан Арқабайқызы жалғыз өзі үш ұлын тәрбиелеп жеткізді. Ұзақ жылдар Ақсуат сегізжылдық орыс мектебінде жұмыс істеді. 1993 жылы Социалистік жарыс жеңімпазы төсбелгісімен, Ұлы Отан соғысы Жеңісінің елу жылдығы мерекелік

медалімен, бірнеше рет облыстың Құрмет грамоталарымен марапатталды. Үш ұлдан 10 немере, 13 шөбере көрген ардақты ана 2002 жылы өмірден өтті. Көкпекті ауданы Ажа ауылында жерленген.

Естелік жазған келіні: Қауысова Бибиғуль

Мусин ҚАБДЫРАШ (1919-1979)

Қабдыраш Мусин 1919 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Катонқарағай ауданының Өрел ауылында ауқатты отбасында дүниеге келген.

Әкесі Мұса қара қылды қақ жарған әділ би, анасы әділ, турашыл мінезімен көпке сыйлы адам болған. Ауыл үй арасындағы уақ-түйек даулы мәселелерді шешу үшін ауылдастары анасына келіп жүгінетін. Отбасында бес ұл, бір қыз дүниеге келді. Қабдыраш отбасындағы екінші бала.

Заман қиындап 1930-1933 жылдардағы аштық кезінде үлкендерден қалыспай жұмыс істеді. Отбасын асырап отырған қолдағы бар малды қарау Қабдыраштың үлесінде еді.

Тұрмыстары ауқатты болғандықтан Мұсаның отбасы саяси қуғын-сүргінге ұшырап, малдары тәркіленді. Мұса атылып кетті, балаларын құтқарып қашпақшы болған анасы ешқайда кете алмады. Тағдырдың жазғанына көніп, Қабдыраш анасы екеуі бауырларын асырау үшін небір қиындықты бастарынан өткерді.

Ұлы Отан соғысы басталғанда Қабдыраш 23 жаста болатын. 1942 жылдың жазында армия қатарына шақырылып, майдан даласына бет алады. Алайда майдан шебіне жете алмайды, оларды эшелон Қарағанды қаласындағы шахтаға әкеліп түсіріп, Еңбек армиясына алынады. Қабдыраш шахтада, зауытта жұмысшы болып істейді.

Шахта жұмысшыларының жағдайлары өте ауыр болды. Олар Арқаның аязында тоңып, аш-жалаңаш жүрсе де Отанға қажет көмір, газ, қорғасын өндіру жолында жан аямады. Ауыр жұмыс пен жоқшылық Қабдыраш Мусиннің денсаулығына әсер етпей қойған жоқ. Әскери госпитальда алты ай жатып емделіп, еңбекке жарамсыз болып елге қайтады.

Соғыс уақыты, жұмыс күші жетіспей жатқан кезде Қабдыраш үйде тыныш жата алмай Көккөл руднигіне (Катонқарағай ауданы) жұмысқа шығады. Көккөл кеніші вольфрам концентратын өндіретін. Өндірілген өнім соғыс мақсатына, танктердің бронін бекітуге пайдаланылған. Көккөл кеніші туралы жазушы жерлесіміз Әлібек Асқаров «...Көккөл әлгі адамдардың өміріндегі ең азапты, бейнетті жылдары болған екен ғой... Бейнетті болғаны соншалық, Көккөлді артық рет еске алудың өзі жандарын жаралағандай. Зіл батпан сол азапты арқалап өткен ағаларымыз түгелге дерлік өмірден озып кетті. Өкініштісі – бәрі де ерте кетті. Көбісі қырық пен елудің ішінде, ұзағаны алпысқа жете жығылды. Көккөлден соң өмір бойы көксау боп қалған менің Уатай атамның өзі әйтеуір өзін-өзі күткенінің арқасында (екі жыл ғана шахтер болған, қалған уақытта ұсталық жасапты) алпысты еңсеріп барып көз жұмды ғой. Бәрінің дерті біреу еді – ол «селикоз» болатын» – деп еске алады. Сол 60 жастан аспағандардың бірі – Қабдыраш Мусин еді.

Қабдыраш 28 жасында Баянбаева Кәмашқа үйленіп, бес бала тәрбиелеп, барлығына жоғары білім берді. Денсаулығының жоқтығына қарамастан бала-шағасын асырау үшін еңбектен бас тартқан емес. Алайда Еңбек армиясындағы ауыр жұмыс Қ. Мусиннің денсаулығына әсер етпей қойған жоқ. 1979 жылдың 9 желтоқсанында 60 жасқа да жетпей өмірден өтті.

Бүгінде балалары әкелерінің қажырлы еңбегін, берген тәрбиесін құрметпен еске алып, жетістіктері мен бақуатты тұрмыстарын көре алмай кеткеніне өкініш білдіреді.

Естелік жазған қызы: Мусина Нұрзила

БӘКЕЙ ЖИРЕНТАЕВ **(1903-1943)**

1941-1945 жылғы Ұлы Отан соғысы Еңбек армиясын қалыптастырды. Еңбек армиясына 121 мың неміс, 30 мың кәріс халқы шақырылды. Осы арнайы қоныс аударушылармен қосқанда 700 мың қазақстандық Еңбек армиясына тартылды. Еңбек армиясына әскери комиссариат арқылы шақырылып, олардың жұмысқа орналасуы, көздеген кәсіпорынға жеткізілуі НКВД-ның жіті бақылауында болды. Еңбекке жұмылдыру барысында денсаулық сақтау, тұрмыс жағдайы қарастырылмады.

Ұлы Отан соғысы жылдарында «Қарағандауголь» шахтасы жұмысшыларының жағдайы өте нашар болды. Қарағанды облыстық партия комитетінің 1942 ж. 1 тамыздағы қаулысында шахта жатақханаларының өте төмен санитарлық жағдайы, құрт-құмырсқа қаптаған соң жұмысшылардың жертөлелердің шатырына түнеп жүргені айтылған. Ауыз су мәселесі мен судың тапшылығынан жуыну өте қиын болды. 30-40 адамға бінеше күнге бір бөшке су берілетін. Кстенко атындағы шахтадағы 240 кісілік бөлмелерге 20 шелек су беріп отырған. Су ішетін ыдыс та жоқ. Төсек жабдығы деген атымен болған жоқ. 20 шахтада жұмыс істеп жүрген 480 жұмысшының 252-не ғана матрас берілген, қалғандары жалаң ағаш сәкіде жатқан. Қолжуғыш, кір жуу, монша ұйымдастырылмаған. Жарымаған еңбекақы төмен, тамағы нашар, киім жоқ. Соғыс жағдайында бөлінген аздаған ссуда жұмысшылардың сұранысын қамтамасыз ете алмады. Ал жергілікті билік жұмысшыларға жағдай жасауды ескерген де жоқ. Тұрмыстың төмендігі мен аштықтан ісінген талай жұмысшы бақилық болды.

Адам төзгісіз жағдайда Қарағанды шахтасында еңбек еткендер қатарында біздің жерлесіміз мақаншылық Бәкей Жирентаев та болған. Бәкей Жирентаев 1903 жылы Семей (бүгінгі Шығыс Қазақстан) облысы, Мақаншы (қазіргі Үржар) ауданы Қарғалы ауылында

дүниеге келген. «Жас қайрат» ұжымшарында механизатор болып істеген. 1942 жылы әскер қатарына шақырылып, Қарағанды шахтасында Еңбек армиясына жіберілген. Шахтаның ауыр жұмысы, тұрмыс жағдайының төмендігінен ауруға шалдығып, 1943 жылы Қарағандыда қайтыс болып, сонда жерленді.

Естелік жазған немересі: Жирентаев Болат

ТОҚҚАРА ЖОМАРТОВ **(1893-1984)**

«Күркіреп күндей өтті ғой соғыс» деп, Қасым ақын айтқандай, жан алысып, жан беріскен қаһарлы ахуал жалғыз майдан шебінде ғана емес, тылда да қалыптасқан-ды. Әйелдер мен жас жеткіншектер таңның атысы, күннің батысына дейін колхоз жұмысына жегілсе, жасы 45-тен асқан кексе азаматтар «тұртармия» (орысша «трудовая армия») тырнағына ілінді. Соның бірі абайлық азамат Тоққара Жомартов еді. Ол 1893 жылы Шыңғыстаудың Көшек пен Еділдің қойтасы баурайынан бастау алатын Токпанбет өзені бойында дүниеге келген.

Тоқаң ақсақал, 1930 жылы ашаршылық басталғанда, балашағасымен Семейге, одан әрі Сібір бағытына жылжып, Барнауыл арқылы Кемероваға барып тұрақтаған.

1934-1935 жылдары Қазақстанның бірінші хатшысы Левон Мирзоянның қаулысы шыққан соң, аман-есен елге оралып, аудандық шикізат дайындау мекемесіне жұмысқа тұрады.

Сол сұрапыл соғыс өрті лаулаған 1943 жылы 50 жасты толтырған Тоққара Жомартұлы Еңбек армиясына шақырылып, Горький облысы Выксунский ауданындағы әскери зауытқа тап болады. Мұндағы әскери зауыт соғыс жылдарында еліміздің мықты арсеналдарының бір еді. Волга мен Ока өзендерінің жағасынан майданға атакты «катюшалар» мен танктер, самолеттер, қарулар мен минометтер, оқ дәрілер, киім-кешек пен азық-түлік тоқтаусыз жіберіліп тұрды. Орманнан ағаш дайындап, оны соғыс мұқтажы үшін эшелондар арқылы әртүрлі бағыттарға жөнелтіп тұрған. Еңбек армиясында болғандардың тұрмыстық-әлеуметтік жағдайы өте төмен еді. Соған қарамастан жанкештілікпен Жеңіс жолында аянбай еңбек еткен ісіне мығым, төзімді, еңбек озаты Тоққараның табан ақы, маңдай тері еленбей қалмады. 1945 жылдың жазында КСРО Кеңесі Советі Президиумының Жарлығымен «Еңбек ерлігі үшін» медалімен марапатталып, оны зауыт әкімшілігі 1946 жылы 29 маусым күні салтанатты жағдайда тапсырған.

Осылайша еңбек көрігін қыздырған Тоққара Жомартов еңбек үздігі атанып, 1947 жылдың мамыр айында ғана Қазақстанға оралады. 1985 жылы 9 мамыр – Жеңіс күні құрметіне «1941-1945 жылдардағы ҰОС Жеңісінің 40 жылдығы» мерекелік медалімен марапатталған.

Тоққара Жомартов елге оралған соң, қайтадан еңбек майданына қызу араласты. 1947 жылдың күзінде 1958 жылдың соңына дейін Қарауылда өзі ұйымдастырған «Одақтық аңшылар қоғамын» басқарды. Шыңғыс тауының іші-сыртынан аң кезіп, ит жүгіретін сол кездегі ауылдың аңшы ақсақалдарымен аңшылықты өрістетеді, облыстың жүлдегері атанады.

Тоққара тыл майданына алынғаннан кейін, жұбайы Ақгүл Дәуітқызы тұрмыс тауқыметін жалғыз тарта жүріп, шиеттей 4 баласын да жеткізді. Соғыстан кейінгі бейбіт заманда ұлын ұяға, қызын қияға қондырып бақытты ғұмыр кешкен қос қария 90 жастан асып бақилық дүниеге аттанды.

Омаров, Асан. Отты жылдардың Еңбек ері

СЕРІКОВ ДӘРІБАЙ

(1919-1999)

Серіков Дәрібай Серікұлы 1919 жылы 1-қаңтарда қазіргі Шығыс Қазақстан облысына қарасты (бұрынғы Семей облысы) Шұбартау ауданы, Дағанды болысының 7-ші ауылында, Ақшоқы тауының етегінде дүниеге келді. Қазақ ССР-нің халық ағарту ісінің озық қызметкері. Екпін орта мектебінің негізін қалаушылардың бірі.

Бес жасынан өнер-білімге құмар болып, қисса-дастандарды жатқа білді. Тоғыз жасында сегіз жылдық мектепке қабылданып, сатылап оқып, 14 жасында ұстаздық жолын математика пәнінің мұғалімі болып бастады.

1941 жылдан партия қатарына қабылданып, аудандық, ауылдық кеңестің депутаты болды.

1943 жылдары тылдағы Еңбек армиясына алынып, Сібірде екі жыл ағаш дайындау отрядында еңбек етті. Орманнан ағаш дайындап, жиналған ағаштарды поезбен әртүрлі жерлерге жіберіп отырған. «Ауданнан (Шұбартау) 13 адам аттанып едік, соның ішінде ағам Жақыпов Шайзада, бөлем Буланов Битөлеу де болған еді. Осы аттанған азаматтардан бөлем Буланов Битөлеу екеуміз ғана аман оралдық. Ол бір зұлмат заман, қиын кез болды», – деп күрсіне ойға шоматын дейді қызы Жанна Дәрібаева әкесі туралы естелігінде.

1946 жылы бір жыл Турксиб теміржолында қызмет етіп, Ақтоғай, Жүзағаш станцияларының құрылысына қатысты.

1953 жылы Семей педагогикалық училищесін, 1964 жылы Семейдің Н. Крупская атындағы педагогикалық институтының физика-математика факультетін тәмамдады.

1963-1965 жылдары аудандық партия комитетінің секретары, ауылдық бастауыш партия ұйымын басқарды.

Еңбек жолында Шұбартау аудандық оқу бөлімінің инспекторы, мектеп директоры, оқу ісінің меңгерушісі қызметтерін атқарды. Мектепте ұстаздық ете жүріп, әртүрлі аспапты жетік меңгерген ұстаз оқушыларды музыкаға тәрбиелеп, ансамбль ұйымдастырды.

Білім саласындағы еңбегі ескеріліп 1969 жылы Қаз ССР-інің халық ағарту ісінің озық қызметкері атанды.

1979 жылы құрметті демалысқа шығып, Еңбекке баулу пәнінен дәріс беріп, оқушыларды қолөнерге баулыды. 1991 жылы Бидайық ауылдық ақсақалдар кеңесінің төрағасы болды.

Саналы ғұмырын өнер мен білімге арнаған ұстаз, өмірден қандай теперіш көрсе де, мойымай бақытты өмір сүріп, 1999 жылы 80 жасында дүниеден озды.

Соңынан «45 жыл ұстаздық етсең де, 45 минуттық сабаққа дайындықсыз барма», «Мақсаты бар адам жалықпайды» деген ұлағатты сөз қалдырды.

Марапаттары:

1946 жылы «Еңбектегі Ерлігі үшін» медалі;

1965 жылы «Тың жерлерді игергені үшін» медалі;

1966 жылы «Еңбектегі ерлігі үшін»;

1969 жылы «Қаз ССР-інің халық ағарту ісінің озық қызметкері»;

1970 жылы «Еңбектегі ерлігі үшін» медалі;

1975 жылы «Социалистік жарыстың жеңімпазы» медалі;
1985 жылы «Ұлы Жеңіске 40 жыл» медалі;
1995 жылы «Ұлы Жеңіске 50 жыл» медалі.

Естелік жазға: Жанна Дәрібайқызы

АМАНОВ МАНАП

(1900- 1962)

Аманов Манап 1900 жылы Шығыс Қазақстан облысы Көке болысында (қазіргі Ұлан ауданы, Тарғын ауылдық округі, Манат ауылы) орта шаруа отбасында дүниеге келген. Жастайынан еңбекке ерте араласқан Манап әке шешесін асырайды. Қаражасық елінің қызы Әміреқызы Қайшаға үйленіп, отбасын құрған.

Дүниеге 1919 жылы желтоқсан айының 15-ші жұлдызында ұлы Досқазы келген, арасында бірнеше балалары шетінеп 1939 жылы кенже ұлы Батырхан туған.

Ұжымдастыру науқаны басталып, колхозда жұмыс істеген. Ұлы Отан соғысы басталған соң 1942 жылы ұлы Досқазы соғысқа шақырылып, майданға аттанған. Ұлын майданға аттандырғанда, өзіне қара жұмысқа, Еңбек армиясына шақыру қағазы келіп, 1942 жылдан 1945 жылдың тамыз айына дейін Ресейдің Красноярск өлкесінде Еңбек армиясында болады. Орманда ағаш кесіп, окопқа, блиндажға ағаш даярлап жіберіп отырған. Ағаш баракта тұрып, Сібірдің аязына шыдап жеңіс жолында аянбай еңбек еткен.

1945 жылы соғыс біткен соң өзі де, үлкен ұлы Досқазы да жараланып аман-есен елге оралады. Әкелі-балалы екеуі біреуі соғыс, біреуі еңбек майданында жүргенде жұбайы Қайша кенже ұлы Батырханды асырап, колхоздың жұмысын істеп, майданға шұлық тоқып, астық даярлау науқанына қатысқан.

Аманов Манап 1962 жылы Ұлан ауданы Манат ауылында қайтыс болды. Манат ақсақалдың ұрпақтары Тарғын, Бестерек ауылдық округінде, Өскемен, Алматы қалаларында тұрып еңбек етуде.

Естелік жазған немересі: Аманов Ғалым

АҚБОТИН МЫРЗАБАЙ

(1921-1989)

Менің әкем Ақботин Мырзабай 1921 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Катонқарағай ауданы Топқайың ауылында дүниеге келген. Әкем соғыс туралы көп айта бермейтін. 20 жасында Еңбек армиясына алынып, Қарағандыда шахтада жұмыс істейді. Еңбек армиясындағы жұмысшылардың халі өте мүшкіл болғандықтан, әкем Еңбек армиясынан гөрі қан майданда шайқасқанды дұрыс көрсе керек, бірнеше рет өз еркімен соғысқа сұранса да жібермеген екен. Содан бір күні барса военком ауысып

кетіпті, жаңа военком өтінішін қабылдап, соғысқа жіберуге шешім қабылдайды. Қуанышы қойнына сыймаған жас жігіт казармаға келіп матрас, көрпе-жастығын жерлестеріне қалдырып майданға аттанады. 1942 жылы бірден барлаушылар ротасына түсіп, Москва қорғанысынан бірақ шығады. «Харьков қаласы үш рет қолдан қолға өтті, Великие Луки маңында біздің полк қорғаныста тұрған болатын, 8 наурыз күні түстен кейін біздің взводты батальон командирі шақырып алып, қайткен күнде «тіл» әкелуге жұмсады. Бұйрықтың аты бұйрық, орындау керек. Қараңғылық әбден түсіп, ел орынға отырған кезде 35 жауынгер жау жақты бетке алды, бірақ сапарымыз оңды болмады, орта жолдан мина құрылған алаңға тап болып отыз екіміз мерт болдық та үшеуіміз жаракаттанып госпитальға түстік. Бір кезде есімді жисам «Осы арада болу керек. Осы жерде жарылды, тірі болу керек» деген дауыс естідім. Ротада Тәшмұхамбетов деген Оңтүстік Қазақстанның өзбек азаматы болған. Сол мені тауып алып госпитальға жеткізді. №1433 госпитальда 1943 жылдың қазан айының 10-на дейін емделдім де, батальонға келдім. Осы жерде батальон алдында комбат Бауыржан Момышұлы келіп маған алғыс жариялады. Ал енді бірде барлауға үш жігіт барып, жаудың штабына кіріп масайып отырған немістің 17 кіші офицерлері мен солдаттарын қойша айдап әкелдік.

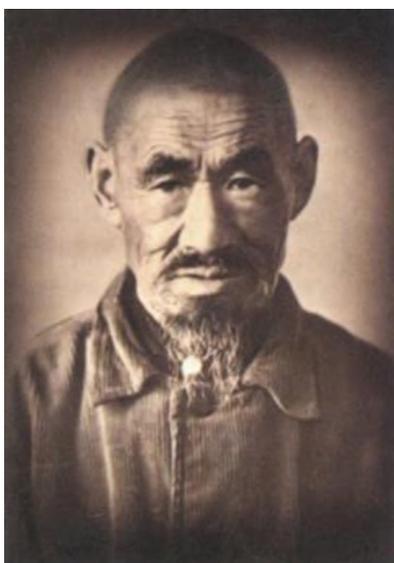
1943 жылдың аяғынан 1944 жылдың басына дейін Орел, Курск бағытындағы кескілескен ұрыстарға қатыстым. 1944 жылы батальонға Жуков келіп мені «За освобождение Украины» медалімен марапаттады. Сол жылы қайта жараланып госпитальға түстім. Жеңісті госпитальда қарсы алдым. Содан соғысқа жарамай 1946 жылға дейін Украинада №1263 В/В-да қызмет атқардым. Осы жерде жерлесім Жуасов Айтқұмашпен кездесіп, елге қайтқанша бірге болдық. Тек 1946 жылдың 26 мамырында елге оралдым», – деп әңгімесін аяқтаушы еді. Сол соғыстағы санына тиген жарықшақтың қалдығын алғызбады. «Менің туған күнім 8 наурыз» деуші еді.

Әкем соғыстан оралған соң 1948 жылы анамыз Зағыпқа үйленіп, 60 жыл бірге өмір сүрді. Екеуі он баланы тәрбиелеп, оқытып, үй қылды. Өздері араға жыл салып бірінен кейін бірі қайтыс болды. Алдымен анам, соңынан 1989 жылы әкем өмірден өтті. Сол бір тіршілік, жұмыс, бала-шаға деп, бір ауылда тұрсақ та әкем үйіне көп бара алмадым. Енді өкінгенмен орнына келер емес.

*Естелік жазған: Ақботина Алмагүл Мырзабайқызы,
Катонқарагай ауданы, Топқайың орта
мектебінің тарих пәнінің мұғалімі*

ЖӨНДІБАЙҰЛЫ СӘРСЕНЫ

(1889-1972)

Менің атам – Жөндібай Жандосұлы жеті атасынан бері дәулеті үзілмеген тұқымның тұяғы. Өз кіндігінен тараған алты ұл, алты қызды ер жеткізіп тамырын тереңге бойлатып, жапырағын кеңге жайған ұрпақты адам болыпты. Алланың жазғанына кім тосқауыл болған, әуелі әкесі Жөндібай, артынша Іргебай, Сетербай, Мұстафа, Нұрбапа деген төрт бірдей ағалары қайтыс болып, отбасына арқау болу – кенжесі Сәрсенбінің пешенесіне жазылыпты.

Атам ауыл молдасынан ескіше сауатын ашқан көзі ашық, көкірегі ояу, не істесе де әуелі жетесіне жеткізе кесіп-пішіп, талғам таразысынан өткізіп барып қана іске кірісетін ақылды адам еді. Небәрі 15 жасында ат әбзелдерін жасайтын, қалып шауып етік тігіп, ағаштан түйін түйген шеберлігімен, ер тұрман жасайтын іскерлігімен елге танылады.

Атам қара күшке де мығым еді. Ол үнемі «Жігітке жеті өнер де аз» деген халықтың қанатты сөзін жиі айтатын. Айтып қана қоймай, осы сөзін ісімен де, күшімен де растай білген адам еді. Танымал палуан болған.

Атамыз Көккөл кенішінде Еңбек армиясында болды. Көккөл кенішінде вольфрам мен молибден кенін өндіретін. Кен тастан басқа түгі жоқ. Олар Жоғарғы лагерьде (көбіне Тау деп аталатын) өндірілетін. Төменгі лагерь – сол жағы «Мұзтау», оң жағы «Үшкір тау». Шығысы «Тау», батысы «Ой» деп аталатын. Бригадир әкемді Жоғарғы Лагерьдегі кенішке қажетті тіреуіш (креп) дайында, көмір жақ деп жібереді. Көктегі тәңірден жердегі әмір артық болып тұрғанда қарсы келу қайда? Өз күшіне сеніп, жанына ешкімді алмай, төренің түртпегін, біргәдірдің билігін күтіп отырмай-ақ жыл он екі ай апталық, жылдық еңбек демалыстары дегенді білмей, ауыр да бейнетті еңбектен қаймықпай күндіз-түні қу жанына әмір бермей жұмыс істейді. Еңбегіне лайық баға да іздемеді. Бұлт ілінсе болды апталап төгетін ақ жаңбырға, езіліп жатқан ми батпаққа, қыста метрлеп жауатын қарға, қыс бойы түсетін қар көшкіндеріне де қарамай ағаш жығып, көмір жақты. Көмір жағу үшін тереңдігі 2 метр, ені 3 метр, ұзындығы 5-6 метр ор қазып, екі жақтауына ұзыннан ұзақ екі дөңбек салып, үстін бір қатар қу дөңгелектермен және жуандығы 1-1,5 метрдей жас қарағай бөренелермен толтырады. Бетін қалыңдығы жарты метрдей топырақпен жауып, әр жерін тесіп түгін шығып, ауа кіретіндей саңылаулар жасайды. Онан соң сыртта тамыздықты маздатып от жағып, ордағы ағаштардың астындағы қуысқа итеріп түсіріп от алдырады. Орға көмілген ағаштар толық жанып біткенше ұстайды. Жанып бітерде ойылған жерлерді топырақпен қосымша жауып отырмаса, көмір күл болып кетеді. Әбден даяр болған кезде көмірді қазып сыртқа шығарып, су сеуіп сөндіреді. Аздаған ұшқын қалса көмір қайта тұтанып, күлге айналып кетуі мүмкін. Сондықтан жағу кезінде де, жанып біткен соң да көмірді күндіз түні күзетеді.

Ағашты балтамен жығып, бұтарлайды. Ағашты жығып, 2,5 метрден тураған соң жазда тәшкемен, қыста шанамен көмір жағатын жерге тасиды. Қыста қалың қарды күреп, алдын ала жол салады. Бұл тоқталмайтын, жарты ай сайын айналып келіп отыратын үрдіс еді. Өйткені кеніштегі қайларды ұштауға көмір, кеніштің үңгімелеріне тірейтін тіреуіш, отқа жағатын отын болмай қалса, кеніштің жұмысы тоқтап қалатын. Сталиннің кезінде өндірісті мұндай күйге душар қылған адамды «Халық жауы» деп соттатып жіберетін.

Көккөлдің қысы да ерекше еді. Тамыз айының аяғында ақ көрпесін айқара жамылып, маусым айының басына дейін тапжылмай жататын да қоятын. Бір бораны бір боранына ұласып, қапалақтап жауған қар айналаны ақ мамыққа орап тастайтын. Үсті-үстіне төпелеп жауған қардан көрші үйдің шатыры да көрінбей, осы жерде тіршілік иесі бар-ау дегізіп, мұржаларынан ширатыла ұшқан түтіні ғана белгі беретін. Жұмалап жауған қар басылып, күн айықса-ақ болды, сақылдаған сары аяз қысып әкететін. Осындай адам төзгісіз жағдайда еңбек етіп, еңбегін бұлдамаған қаншама Еңбек армиясының ерлері бар? Олардың еңбегі еш, тұзы сор болып, 80 жыл бойына ешкім естеріне алған да жоқ еді. Бірақ төр Алтайдың тумасы Сәрсенбі Жөндібаевтың ұлы Халел «Өткен өмір, жалғасқан ғұмыр» атты кітабында әкесі Сәрсенбі Жөндібайұлы туралы жазып кетті. Аға ұрпақ өкілдерінің жанкешті ерлігі, жеңіске деген сенімі келер ұрпақты отансүйгіштікке, төзімділікке баулиды.

Биылғы жылы облыстық А. С. Пушкин атындағы кітапхана «Еңбек армиясы» атты жобаны іске қосып, өмір бойы ескерусіз қалған менің әкем сияқты азаматтарды еске алып жатқанына көп рахмет.

Естелік жазған немересі: Сәрсембі Оразбек Халелұлы

ЖҰРТБАЙҰЛЫ ТҮСІПБЕК

(1918-2005)

Түсіпбек Жұртбайұлы 1919 жылы қарапайым шаруа отбасында дүниеге келген. Әкесі Жұртбай Токтағұлұлы жаңадан орнаған Кеңес үкіметін қолдап, аянбай еңбек еткен.

Түсіпбек жеті жылдық мектепті бітірген соң Зайсан қаласындағы педучилищеге түседі, оны ойдағыдай аяқтап, бастауыш класс мұғалімі деген мамандық алып шығады. Елде жаппай ұжымдастыру басталғанда, қолдағы азын-аулақ малынан айырылған халық ашаршылыққа ұшырап, бала-шағасын асырау үшін жан-жаққа көше

бастайды. Жұртбайдың туыстары да алды шекара асып, Қытайға кетсе, арты іргелес жатқан Алтай өлкесіне қоныс аударады.

1937 жылғы саяси қуғын-сүргінге ұшыраған Жұртбай «Халық жауы» деген жаламен атылып кетеді. Түсіпбек алғашқы еңбек жолын Ақсу, Топқайың ауылдарында бастауыш кластарда мұғалім болып бастайды. Ұлы Отан соғысы басталған кезде ол Топқайың ауылында мектепте жұмыс істейтін. Алғашқылардың бірі болып, соғысқа баруға өтініш білдіреді. Бірақ оның өтінішін кейінге шегеріп, тек 1942 жылы ақпан айында қанағаттандырады. Бірақ майдан шебіне емес, Еңбек армиясының қатарында жұмысқа қалтырады. Әкесі Жұртбайдың «Халық жауы» деп істі болғанының зардабы баласына тиеді.

Елден шақырылған бір топ жерлестері Зияпат Ластаев, Мырзағұл Абақаев, Уғтай Асанов, Нұрсәли Қоразовтармен бірге оларды Оралдағы Свердлов қаласында орналасқан «Белка» деп аталатын соғысқа қажетті қару-жарақ шығаратын зауытқа жұмысқа тартады. Бұл заводта жоғарғы температураға шыдайтын (100 градус) металл өндіріліп, танк жасайтын, жұмыс тәулігіне екі ауысыммен атқарылатын. Соғыстағыдай атылған оқ, жарылған снаряд, оққа ұшқан жауынгерлер жоқ демесең, мұндағы жағдай да адам төзгісіз қиын еді. 12-14 сағаттық демалыссыз ауыр жұмыс істеген әр адамға 600 гр. нан мен бір мезгіл капуста көже ғана беретін.

Жүрген жерлері поляр шеңберіне жақын орналасқандықтан, қыстың қақаған аязына шыдамай үсіп, ауру-сырқауға ұшырағандар көп болды. Жұмыс жандайының қиындығына шыдамай, бұдан гөрі ашық майданда жүргеніміз артық деп қаншама адам қашып та кетті. Бірде түннің бір уағында көршілес төсекте жатқан Нұрсәли Қоразов: «Әй бала, бәрі кетіп жатыр, біз де кетпейміз бе?» – деп Түсіпбекті оятады. «Қашқанда қайда барамыз, қашып кетсек ұсталамыз, қадірімізден айырыламыз, одан да не болса да шыдайық», – дейді бұл.

Ол да жөн екен деп, екеуі бір тоқтамға келіп, қалып қойыпты.

Танертең жұмысшыларды түгендеп тексерсе, елу шақты адамнан он үш-ақ кісі қалыпты. Ал қашып кеткендер Свердлов қаласында орналасқан әскери комиссариатқа барып, жұмыстағы ауыр жағдайларын айтып, өздерін Қазақстан аумағына немесе майданның алғы шебіне жіберулерін сұрайды. Үш күн өткесін оларды қайта бұрынғы істеген жұмыстарына әкеп салады. Осыдан кейін әкімшілік жұмысшылардың жағдайына көңіл бөліп,

жұмыс уақытын аз-маз қысқартып, нанның мөлшерін бір килоға дейін жеткізіп, қосымша паек беріп, жағдайларын жасайды. Тамағы тойған олар жұмыстарын да жақсы атқара бастайды.

Қатардағы жұмысшыдан бастаған Түсіпбек бригадирлікке дейін көтеріліп, Жоғарғы Командованиенің тапсырмаларын асыра орындағаны үшін бес рет ақшалай сыйлық алып, есімі Құрмет тақтасына жазылады. Осы өндірісте 4 жыл 10 ай жұмыс істеген ол 1946 жылы көкек айында Еңбек армиясы қатарынан босап, елге оралады.

Мектепте ұстаздық қызметін ары қарай жалғастырып, 1948 жылы Нүрзәпия Тұрысқанқызына үйленіп, шаңырақ көтереді. Дүниеге Гүлнәр, Тұрсынғали, Жұмағали деген балалары келеді. Алайда «ажал айтып келмейді» демекші, 1958 жылы әйелі Нүрзәпия кенеттен қайтыс болады. Әйелін соңғы сапарға шығарып салып, науқандарын өткізіп, үш баламен қалған Түсіпбекке ағайын-туғандары басын құрауға кеңес береді. Ол Мәрзия Исханқызына үйленіп, өмірінің соңына дейін сол кісімен бірге балаларын өсіріп, жеткізіп, үйлендіріп, немере сүйді.

Түсіпбек Жұртбайұлының 1946 жылдан бастап 1983 жылы қыркүйек айына, яғни құрметті демалысқа шыққанға дейінгі мұғалімдік өтілі 37 жыл. «Қазақ ССР-і халық ағарту ісінің озық қызметкері» атағын алған ұлағатты ұстаз. Қосымша «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағы ерен еңбегі үшін» және «Еңбек ардагері» медальдарымен марапатталған.

Естелік жазған жерлесі: Рақия Нұралықызы

ҮДЕРБАЕВ ҒАЛИ (1896–1960)

Үдербаев Ғали 1896 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Ұлан ауданы «Шағыл» (Тарғын ауылының маңында) елді мекенінде дүниеге келген. Ұжымдастыру кезеңінде Ұрынхай ауылына, кейіннен Солдатское ауылына көшеді.

Ғали Үдербаев осы ауылда колхоз құруға белсене қатысып, содан кейін «Ұлттық Достық» колхозының сүт-тауар фермасын басқарады.

Үдербаевтың әйелі (Икамбаева) Ажар 1900 жылы туған. Ғали мен Ажардың 12 баласы – 6 ұл және 6 қыз болды. Оның екі ұлы – 21 жастағы Қайролда және 20 жастағы Байдолда майданға шақырылды.

1944 жылы 48 жастағы Ғали Үдербаев Еңбек армиясына алынып, Свердловск қаласына жіберіледі. Қолының шеберлігінің арқасында сарбаздарға етік тігіп, күніне 18 сағаттан жұмыс істеген.

Ауыр жұмыс пен ауыр еңбектен қажыған Ғали 1945 жылы үйіне оралды. Ол Еңбек армиясы туралы ештеңе айтпайтын және еңбек жағдайына шағымданбайтын. Еңбек

армиясына аттанарда денсаулығы мықты, қара күштің иесі болған екен. Ауылда ер адамның қолы жетіспеген соң елге оралған Ғалиды ферма меңгерушісі етіп тағайындайды. Өмірінің соңына дейін отбасы мен кеңестік жүйенің игілігі үшін жұмыс істеген Ғали 1960 жылы 18 маусымда қайтыс болды.

Оның тұңғыш баласы Қайролда соғыста екі рет жаракат алып үйге оралды, бірақ денсаулығы нашар болды. Қайролда 1982 жылы қайтыс болып, Тарғын

ауылында жерленді. Екінші ұлы – Байдолда, фашизмге қарсы шайқастарға қатысып, кейін хабарсыз кетті.

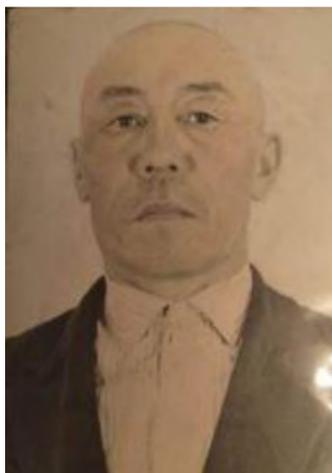
Отбасындағы оныншы бала – қызы Маулихат еді. Ол педагог, 1963 жылы Өскемен қаласындағы пединститутын бітірді. 30 жылдан астам жалпы білім беретін мектепте алдымен мұғалім, содан кейін оқу ісінің меңгерушісі болып жұмыс істеді және мектеп директоры лауазымынан құрметті демалысқа шықты. Алматы қаласында тұрады, Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген мұғалімі.

Нұрсапа Ғалиұлы отбасында он бірінші бала (15.09.1940 ж. т.), Қазақстан ІІМ офицері. 1996 жылы милиция полковнигі «ҚР ІІМ Құрметті ардагері» атағымен зейнеткерлікке шықты. Өкінішке орай, 2015 жылы қайтыс болды. Оның 1 ұлы мен 3 қызы, екі немересі қалды.

Нұрлыбек Ғалиұлы (03.10.1944 ж.т.), ШҚО Ұлан ауданы Солдатское ауылының тумасы, милиция полковнигі. ШҚО Полиция департаменті бастығының кеңесшісі болып қызмет етеді, сонымен қатар ІІБ ардагерлер кеңесі мен ШҚО Ұлттық ұланы төрағасының міндетін атқарады. Нұрлыбек Ғалиұлы 50 жыл бойы жас полиция қызметкерлеріне өзінің бай еңбек және мол өмірлік тәжірибесін бере отырып, Қазақстан полициясы қатарында қызмет етеді. Ол «ҚР ІІМ құрметті ардагері» және Ұлан ауданының Құрметті азаматы.

Естелік жазған: Нұрлыбек Ғалиұлы

ТҰРЫМОВ БОЙЛАШ (1928-2000)

Көккөл өзенінің жоғарғы ағысында, Мұзтау шыңынан 15-20 шақырымда, теңіз деңгейінен 3000 метр биіктікте орналасқан тау үстінде 1938 жылы еліміздің қорғанысын нығайту үшін вольфрам, молибден өндіретін Көккөл кеніші ашылды. Бұл кез соғыс алдындағы саяси-қуғын сүргінмен қабаттасқан аласапыран уақыт еді. Мұнда шахтерлармен көп санаспайтын, жұмыс істесең жақсысың, жұмыс істей алмасаң құрсың. Соғыс алдында Көккөлде әкемнің 1916 туған ағасы Тұрымов Қисамбы жұмыс істеген. 1941 жылдың қараша айында Қисамбы соғысқа аттанып, оның орнына 13 жастағы Бойлаш Тұрымов жұмысқа шығады. Әкем сол кезді еске алуды ұнатпайтын. Бала кезімде оның маған түсініксіздеу әңгімелеріне аса құлақ қоймағам. Кейін өзім кенші болған соң кеніш тарихымен танысып, ескі шахталарға баратын болдым. Көкейімде сан сұрақ пайда болды. Өкініштісі сол, әкем келмеске кетіп қалған еді...

Әкемнің әңгімелерін есіме ала отырып, олардың талай көшкінге тап болғанын, таудың тік қарлы соқпағымен су ағашты бөренелеп қалай тасығанын көз алдыма келтірдім. Желдеткіші жоқ тар забойда газ бен шаңға қақала отырып, газ жұтып, түтіндеген карбидтің жарығымен екі адам жұмыс істеген. Бірі бұрғылау штангасын ұстап, айналдырып тұрса, екіншісі әр жерінен ауыр кувалдымен соғып тұрған. Забойдың бөлігінде қалыпты жарылыс жасау үшін аз дегенде тереңдігі 1 метр болатын 15 шпур қажет. Бұл дегеніңіз күні бойы бұрғыны тасқа жіберіп 15 метр жерге кіргізумен бірдей еді. Адам қолының қуатына шыдамай метал жарылып кететін. Арнайы жұмысшылар – бурностар ұстаханаға апарып қайтадан балқытып жөндеп әкелетін. Жарылыстан пайда болған тау жынысын сол забойда сорттайтын. Кенді қапқа салып, байыту комбинатына әкететін де, қалған жынысты қол арбамен сыртқа шығаратын. Еңбек армиясының осыншама ауыр жұмыстарын әкем 1941 жылдың қарашасынан 1945 жылдың тамызына дейін атқарды. 1949 жылы менің анам Жандыкенова Нұрзипамен бас қосты. Тұрмыстың

ауырлығынан тұңғыштары бір жарым жасында шетінеп, төменгі лагерь кенішіне жерленді. Көккөл кеніші жабылған соң әкем Шындығатай кенішіне ауысып, онда тағы үш жыл жұмыс істеген. Зейнеткерлікке шыққанға дейін Катонқарағай ауданы Берел орман шаруашылығында орманшы болып істеді. Сегіз бала тәрбиелеп өсірді.

Көккөл шахтерлерінің лайықты бағасын ала алмаған ерлік істері тарих қойнауында қалды. Оларды ешкім елеп-ескерген де жоқ. Тек алыстағы тау арасында бұзылған шахталар, қаңыраған құрылғылар, қираған үйлер сол бір ауыр күндерді еске салғандай...

Естелік жазған ұлы: Тұрымов Сәбит

МӘКІБАЕВ ОРАЗҒАЛИ

(1906-1967)

Оразғали Мәкібаев Шығыс Қазақстан (бұрынғы Семей) облысы Тарбағатай (бұрынғы Ақсуат) ауданы Екпін ауылында 1906 жылы дүниеге келген.

1941 жылы Ұлы Отан соғысының алғашқы айларында-ақ Отан қорғауға аттанады. Бірақ майдан даласына емес, 35 жасар Мәкібаев Оразғали Еңбек армиясы қатарында Ресейдің Кузбасс өңіріндегі шахтаға жұмысқа жіберіледі.

Алғашқыда көмір кабаттарын қазу бойынша дайындық жұмыстарымен айналысады. Кейіннен жер астына түсіп, көмір қазған. Қатаң режиммен ерекшеленген, нашар тұрмыс жағдайында жұмыс жасады. Такыр тақтайда жатып, аштықтың аз-ақ алдында жүрсе де жеңіс жолында аянбай еңбек етті. «Сірә, тозақ деген осындай шығар. Көптеген адамдар аштық пен суықтан, аурудан қайтыс болды. Өз жанымызды күйттемедік. Жеңіс жолында аянбай еңбек ету керек болды. Көмірдің майдан үшін қаншалықты қажет екенін түсіндік. Жарқын болашаққа деген сенімнің күштілігі, фашист басқыншыларын жеңуге деген сенімнің арқасында аман қалдым-ау деймін» – деп отырушы еді.

Бес жыл бойы жер астында көмір қазып, ашқұрсақ жүрген адамда не денсаулық қалсын, 1945 жылы елге оралады.

Атам 1967 жылы 61 жасында өмірден өтті. Ұлы Жеңістің он, жиырма жылдық мерейтойлары атамның тірі кезінде аталып өтіп жатты. Бірақ марапатты қойып, атамды елеп ескеріп, еш жиынға шақырған емес. Тіпті соғысқа қатысқандар есебінде де болған емес. А.С. Пушкин атындағы облыстық кітапхана Еңбек армиясында еңбек еткен жерлестері туралы мәлімет жинастырып жатыр дегенде елең ете қалдым. Герман фашизмінен жеңу жолындағы Ұлы Жеңіске менің атамның да қосқан үлесі бар. Темірдей денсаулығын, жастық шағын, бес жыл өмірін ауыр жұмыста жоғалтып, өмірден ерте өтіп кеткен атамның еңбектегі ерлігін ұрпақтары мақтан етеді!

Естелік жазған немересі: Гүлжан Оразғалиева

ХАМИТОВ ҚАЖЫТАЙ

(1918- 2009)

Қажытай Хамитұлы 1918 жылы «Ақшоқы» деген жерде шаруа жанұясында дүниеге келген. Хамитовтар отбасында тоғыз бала тәрбиеленген. Әкесі – Хамит, анасы – Қосанова Әлимә. Апайлары Жәбі, Купәш, Нұрғызар, Қайынжамал, Қапиза, қарындасы – Бағжамал. Ағалары – Сүлеймен, Ескендір.

Хамитов Қажытай 1933 жылы Жамбыл бастауыш мектебінің 1 сыныбына түсіп, 1934 жылы Еңбек ауылындағы 5 жылдық мектебіне барған. 1936 жылы сол мектептің 7 сыныбын аяқтағаннан соң, туған ауылына колхозға хатшы болып жұмысқа орналасады. Артынан сиыр фермасының бастығы және тағы басқа да түрлі қызметтер атқарған.

«Қазіргі өздерің қалаға қатынайтын жолды 1940 жылы біз қолмен салғанбыз» – деп, өзінің «Шығыс шеңбері - Восточное кольцо» деп аталатын жолды салуға қатысқанын айтушы еді. Сол жақта жұмыс істеп жүрген кезінде екінші дүниежүзілік соғыс басталып, әскер қатарына шақырылған. 1941 жылы бір топ катонқарағайлық жерлестерімен бірге майдан даласына емес, Свердлов облысындағы Белка деген рудникке шахтёр болып жұмысқа тартылады. Жұмысы өте ауыр болған, тәулігіне 10-14 сағат жұмыс істеген. «Шахтада 300-дей адам бірден жер астына түсетінбіз» – деп әңгімесін айтатын. Бұл шахтадан шығатын металдан соғысқа қажетті қару-жарақ жасалатындықтан аса бағалы болған. Халық арасында «Трудовой» атанған бұл Еңбек армиясы соғыстағы алғы шептерден де қиын болған. Осы ауыр жұмысқа шыдамағандар өздері сұранып майданға кетіп жатты. «Біз көрген қиыншылықты айтып беру ұзақ әңгіме, соғыс дегенді сендер естімендер де, білмендер де» – деп ұрпақтарына тілеп отыратын.

1947 жылы Трудовой армиядан туған ауылына келеді. 1948 жылдан бастап 1950 жылдар аралығында колхозда бригадир болып қызмет атқарады. 1950-1954 жылдары Семейдің ауылшаруашылық мектебінде оқып, 1954 жылдың қараша айынан бастап Сталин колхозында жылқы фермасының бастығы қызметіне тағайындалады. 1956 жылдан бастап колхозда агроном, 1960-1967 жылдар аралығында қайта жылқы фермасының бастығы қызметтерін атқарды. Кейін Катонқарағайда марал совхозы болып құрылған Жамбыл бөлімшесінде мал шаруашылығымен айналысады. 1980 жылы құрметті зейнеткерлік демалысқа шықты. 2009 жылы тамыз айында дүниеден өтті.

Қажытай атамның 5 ұл, 2 қызы, олардан тараған 18 немересі, 26 шөбересі бар.

Естелік жазған ұлы: Хамитов Қайсабек

БИКЕНОВ ҚҰЛЖЫКӨШ

(1915-1999)

Ұлы Отан соғысы кезеңі тарихында Еңбек армиясына шақырылғандардың тағдыры осы уақытқа дейін «ақтаңдақ» болып қалғанын атап өту әділдік болар еді. Сұрапыл соғыс жылдары Еңбек армиясына алынған қазақтар Сібір, Орал, Орталық Ресей аймақтарындағы өнеркәсіп орындарына жұмысқа жіберілді. Соның бірі менің әкем – Бикенов Құлжыкөш.

Бекенов Құлжыкөш 1915 жылы 12 маусымда Шығыс Қазақстан облысы, Катонқарағай ауданы, Медведка (қазіргі Белқарағай) ауылында дүниеге келген. 1941 жылы Еңбек армиясы қатарына шақырылды. Ауыл молдасынан сауат ашып, арабша сабақ оқыған.

Жұмағұл Абақаев, Мырзағұл Абақаев, Хамзин Қажытай, Исаханов Бөкей т.б. бір топ жерлестерімен бірге оларды Оралдағы Свердлов қаласында орналасқан «Белка» деп аталатын соғысқа қажетті бұйымдармен қамтамасыз ететін өндіріс орнына жұмысқа тартады.

Адамдарды шақыру және оларды ары қарай кәсіпорындарға жөнелту көбіне олардың денсаулығы, отбасылық, қарапайым тұрмыс жағдайы ескерілмей жүргізілді. Еңбек армиясына алынғандарды жергілікті әскери комиссариатта жинақтаса, оларды жеткізуді және кәсіпорындарға тапсыруды НКВД қызметкерлері орындады. Еңбек

армиясындағылар зауыттар мен шахталарда, бұрғылау мұнараларында ауыр жұмыс істеп, ағаш құлатып, көпірлер салып, көмір мен кен қазды.

Танк жасайтын бұл заводта жоғары температураға шыдайтын (100 градус) металл өндірілетін, тәулігіне екі ауысыммен жұмыс істейтін. Соғыстағыдай атылған оқ, жарылған снаряд, оққа ұшқан жауынгерлер жоқ демесең, мұндағы жағдай да адам төзгісіз қиын еді. Кей кездері 12-14 сағаттық демалыссыз ауыр жұмыс, адам басына 600 гр. нан мен бір мезгіл беретін капуста көже болатын. Олар ауыр жұмыстарға жегіліп, құбырларды тиеу, түсіру, тасумен айналысып, балғашылар ретінде пайдаланылды. Барлық жерде техника жетіспегендіктен, көп жұмыс қол күшімен атқарылды. Аштық, қатты суық, жұқпалы аурулар адамдарды баудай түсіретін.

Жұмысты он-он екі сағаттық кезеңмен істеді. Қазатындары – «Огнеупорный глина» деп аталатын ақ топырақ. Экскаватор қазған тоң топырақты қолмен тиеу және ну орман ағаштарын кесу жұмыстарын жасады. «Кеппеген жас ағаштан жасалған шпал мен иығынды езіп жіберер темір жолды көтеріп, үңірейген карьерге қарай мықшындайсың. Сенің артыңнан тырмыса вагон итеріп басқалар ереді... Арпалысқан адамдар, жанталасқан қимыл, жан тапсыра қимылдаған жұмысшылар. Таусылып бітпес қозғалыстан әбден қажыған, салдары суға кете итырықтағандар орман арасында құмырсқаша құжынайды.

Жүрген жерлері поляр шеңберіне жақын орналасқандықтан, қыстың қақаған аязына шыдамай үсіп, ауру-сырқауға ұшырағандар да болды.

Құлжыкөш аға өмір жолын әңгімелеп отырғанда, өзінің Еңбек армиясын қалай тап болғанын былай түсіндерген еді: «Жерлестеріммен бір поезда соғысқа кетіп бара жатқан кезде, бір станцияға тоқтадық. Әбден шөлдеп ыстық су, кипяток аламыз деп поездан түсіп, жүгіріп келе жатқанда, сендер майданға барғыларың келмей қашып бара жатырсыңдар деп бізді НКВД-ның адамдары тоқтатты. Ешнәрсенің байыбына бармастан бізді Орал жаққа, басқа составқа отырғызып қоя берді. Сөйтіп, біз Еңбек армиясына тап болдық. Тағдыр деген осы...шахтада ауыр жұмыс істеп, соғыс аяқталғаннан соң әзер елге оралдық».

Одан кейін колхозда, совхозда жылқы бақты. Соңында құрылыс саласында еңбек етіп, 1977 жылы зейнеткерлікке шықты.

Жары Тоқтасын Тайлаққызы екеуі тоғыз бала тәрбиелеп өсірді. 21 немересі, 35 шөбересі бар. 1999 жылы 12 тамызда дүниеден қайтты.

Еңбек армиясындағылар жеңіс жолында жан аямай еңбек етіп, қалыпты соғыс экономикасын жасауға өз үлестерін қосты. Сол азапты жылдарды бастарынан кешірген жерлестеріміздің біршамасы туған жеріне оралса, кейбіреуі жат жерде, суық жер қойнында мәңгілікке қалып қойды. Тірі қалғандарын Жеңіс қуанышы, тіршілік ету сияқты қым-қуыт өмір күтіп тұрды.

Естелік жазған: қызы Бикенова Күләш

АБАҚАЕВ МЫРЗАҒҮЛ (1916-1997)

Абакаев Мырзағұл Абдоллаұлы 1916 жылы 1 мамырда Шығыс Қазақстан облысы, Катонқарағай ауданы, Белқарағай (бұрынғы Медведка) ауылында дүниеге келген. Руы Қаратай - Көшкінші. Әкесі Абдолла жаңадан орнаған Кеңес үкіметін қолдап аянбай еңбек етті. Бес жасында аналары дүниеден

қайтып, балалары Жұмағұл, Мырзағұл әжесінің қолында тәрбиеленді. Апасы Самиға құран ұстап, намаз оқыған адам болған. Әкеміз әжесінің жақсы тәрбиесін көріп өсті.

1939 жылы Күлжамал Тұрымқызына (руы Сарыжомарт) үйленіп, 1941 жылы ұлы Токтарбек, 1942 қызы Қамария дүниеге келді.

Әкем 1942 жылы қаңтар айында бір топ азаматтармен бірге майданға аттанады. Елден шақырылған бір топ жерлестерді Ластаев Зияпат, Асанов Уәтай, Бекенов Құлжыкөш, Абақаев Жұмағұл, Атантаев Қабыш, Қоразов Нұрсәлилермен бірге оларды Оралдағы Свердлов қаласында орналасқан «Белка» деп аталатын соғысқа қажетті қару-жарақ шығаратын зауытқа жұмысқа тартады.

Майдан даласындағыдай атылған оқ, ысқырған снаряд, оққа ұшқан жауынгерлер жоқ демесең, мұндағы жағдай да адам төзгісіз еді. 12-14 сағаттық демалыссыз ауыр жұмыстан қалжырағын жұмысшылар, тоя тамақ ішпей, адам басына берілетін 600 гр. нан мен бір мезгіл үсіген капустаны қорек ететін. Сібірдің қақаған аязына шыдамай үсіктен өліп, ауру-сырқауға ұшырағандар да көп болды. Мұндай қорлыққа шыдағанша майдан даласында жауға қарсы күресіп, оққа ұшқанымыз дұрыс деп қашқандар да болды. Бірақ қашқындарды ұстап әкеп бұрынғыдан да ауыр жұмыстарға салатын.

Жаумен мылтықсыз майданға қатысып, қақаған аяз, үскірік боранда арпалыса қимылдаған жұмысшылар аянбай демалыссыз жұмыс істеді. «Бәрі де майдан үшін, бәрі де Жеңіс үшін!» – деген жалғыз ауыз сөз олардың жігерлерін жанып, келешекке деген сенімдерін арттырды.

Әкем Мырзағұл Абақаевтың еті тірі, орыс тілін жетік меңгерген, әрі қолының шеберлігі де бар болатын. Орыс тілінде жақсы сөйлейтін болған соң, оны бірден зауытқа мылтық жасайтын жерге жұмысқа алады. Қызыл Армияны әскери техникамен, қару-жарақпен тез қамту талап етілді. Қыстың қақаған аязына шыдамай, ауру-сырқауға ұшырағандар мен өлім-жітім де көп болды. Қырдан келген қазақ жігіттері жұмыстың қыр-сырын түсінбей, тіл білмей, үйренбеген асын жей алмай көп қиналыпты. Алғашында аузына нәр салмай жүре беріпті. Ішер асқа, киер киімге жарымаса да ауыр жұмыстан қашпай еңбек етті. Әкемнің қолының шеберлігі бар дедім ғой, «жалаңаяқ қалған талай жұмысшыларға етік тігіп, жыртықтарын жамап бердім» – деп отыратын.

Соғыс кезіндегі қара жұмыста болған адамдардың зор еңбегі еш уақытта бағаланбады. Жеңіс күні олар ешқандай марапат алмады. Жиындарға шақырылмады. Бірақ олар өздерін қан төгіспен келген Ұлы Жеңістен тысқарымыз деп ойлаған жоқ. Қақаған аяз, қалың қардың астында топырақ қазылмаса, металл қорытатын алып қазандар, танк жасалмаса, жауға атылар оқ уақытында жеткізілмесе, бақайшағына дейін қаруланған жауды жеңер ме едік? Майдан шебін қажетті қару-жарақпен қамтамасыз етіп отырғандар осы Еңбек армиясының ерлері емес пе еді? Әкем: «Белка» зауытында қазақтың мықты азаматтары жанталаса жұмыс істеді, жоқшылыққа, ауыртпашылыққа қазақтардан төзімді жұрт болмай шықты» – деп отыратын.

Әкемді әскери билетін қолына бермей, анықтама қағаз ғана беріп Еңбек армиясынан 1945 жылы босатыпты. Елге оралған соң Үлкен Нарында тағы да тексеру басталады. Өйткені әкем аса құпия зауытта еңбек етіп, қару жасаудың қыр-сырын жақсы меңгерген екен. Сонысы сор боп жабысты

ғой. Әкемді ауылға жібермей 7-8 айдай, әскери билетке сұраныс жасалып, келгенше Балғын, Жұлдыз ауылдарының тауларында түрмеге қамады. Күндіз ауыр жұмысқа салды. Тіптен бертінге дейін әкем ҰҚК назарында болды...

Соғыс бітіп, бейбіт заман орнаған соң, әкеміз тоғыз бала өсіріп жеткізді. Жетеуін орысша мектепке берді. Жоғары білім әперді. Біздің бәрімізді жеткізу үшін қар жастанды, мұз құрсанды. Бізді Москва, Алматы-Ташкент сияқты ірі қалаларда оқытып, тәрбиеледі. 1948 жылы туған ағам Серікбекті Мәскеу түсті металл және болат қорыту институтына оқуға жіберді. Бір қызығы сол институтта оқып жүріп, 1974 жылы Серікбек ағам соғыс кезінде әкем Еңбек армиясында болған зауытқа практикаға барыпты. Әлі күнге дейін зауыт әскери техника шығарумен айналасады екен. Әкем жүрген жерлерді көріп, қызықты әңгімелер айтып келгені есімде.

«1941-1945 жылдары Ұлы Отан соғысындағы ерен еңбегі үшін», «Еңбек ардагері» медальдарымен марапатталды.

Ұлы Отан соғысы біздің халқымыздың, барша ұлт өкілдерінің, біздің әкелеріміз бен аталарымыздың биік рухын, ерлігі мен қазақылығын бүкіл әлемге танытқан соғыс. Фашизмді жеңген бабалар даңқы біздің жүрегімізде мәңгі өшпейтін болды.

А. С. Пушкин атындағы облыстық кітапхана өлкетанушылары «Еңбек армиясына қатысқан шығысқазақстандықтар» атты жобаны қолға алғанын естіп, әкем туралы естелігімді ала жүгірдім. «Игіліктің ерте-кеші жоқ» дейді дана халқымыз. Кеш болса да әкелеріміздің Ұлы Жеңіске қосқан ұлы ерліктері туралы жас ұрпақ білетін болады. Қайсарлық пен төзімділіктің, ұлттық намыс пен жігердің, отанға деген сүйіспеншіліктің орасан зор үлгісін көрсеткен ағалар ерлігі бүгінгі ұрпаққа өнеге.

Естелік жазған қызы: Абақиева Күлән

ОХИН БУРАХАН (1912-1984)

Өр Алтайды мекен еткен көзі ашық, көкірегі ояу, зерделі, зиялы азаматтардың бірі – сол замандағы діни білімі бар имам Оқа болатын.

Оқаның Бурахан, Бұйдахан, Жиынды атты үш ұлы болған. Бұйдахан Ұлы Отан соғысына қатысып, офицер шенінде қаза тапқан.

1912 жылы Катонқарағай ауданы Шыңғыстай ауылында туған Бурахан 1941 жылы майданға шақырылады. Жас жігіт жастық жігермен герман фашизміне қарсы соғысуға аттанады. Бір топ жерлестерімен поезда кетіп бара жатып бір станцияға тоқтайды. Ол кездегі поезда ыстық су-кипяток болмайды екен. Ыстық суды тек станциядан ғана алуға болатын. Ауылдан шыққан бес-алты қазақ шай ішкілері келіп, поездан түсіп станцияға су алуға кіреді. Бұлар тегі көп

айланып қалған ба, су алып шықса поезд жүріп кетіпті. НКВД адамдары тоқтатып, «майданға барғыларың келмей әдейі түсіп қалдыңдар» – деп кінәлап, сұрақтың астына алады. Ештеңенің байыбына бармастан басқа поездға отырғызып жібереді. Сөйтіп катонқарағайлық бір топ жігіт бағы ма, соры ма, майдан даласына емес, Сібірдің қаласына бет алған поездға отырып, Еңбек армиясына тап болады. «Жазмыштан озмыш жоқ» деген осы шығар. Соғыс басталысымен батыстағы ірі зауыттардың шығысқа, Сібір қалаларына көшіріліп жатқан кезі еді. Сондай зауыттардың бірі – Свердловск облысының Белка руднигіне шахтер болып Еңбек армиясына кіреді. Онда жұмыс өте ауыр болды, тоя тамақ ішпей, жылы киімсіз қақаған аязда тәулігіне 10-14 сағат жұмыс істеген. Аты айтып тұрғандай, отқа төзімді «Огнеупорная глина» деген ақ топырақ қазып, одан метал балқытатын қазан жасаған. Майданға жіберілетін қару-жарақ жасайтын металды осы қазанда балқытатын. Демалысты білмей, жанталаса қимылдап жеңіс жолында еңбек етті. Еңбек армиясындағы жанталасқан жұмыс майдандағы алғы шептен еш кем емес еді. Ауыр жұмысқа шыдамағандар майдан даласындағы қарша бораған оқ астында жүруді артық санап, соғысқа сұранып, майданға кетіп жатты.

Адам төзгісіз жағдайда Жеңіс жолында еңбек еткен әкем 1947 жылы ауылға оралды. Мектеп оқушыларымен кездесу сәтінде айтқан әңгімесінде: «Көппен көрген ұлы той» дегендей жанымдағы басқа да азаматтармен бірге аштыққа да, ауыр еңбекке де төздік, жан аямай жұмыс жасадық. Соғыс жылдары қай-қайсымызға да оңай болған жоқ. Жауды жеңу үшін бәріне де төзуіміз қажет болды», – деген еді. Есепші мамандығының қыр-сырын меңгерген әкем зейнеткерлікке шыққаннан кейін де, еңбектен қалған жоқ. Анамыз Зиба да тылдағы еңбек ардагері. Соғыс жылдарында темір тұлпар-трактордың құлағында ойнап, ер-азаматтардың жоқтығын білдіртпей, еселі еңбегімен көзге түскен қайсар жан. Отбасында алты қыз, екі ұл өсіріп, ұлын ұяға, қызын қияға қондырған әкеміз, Еңбек армиясы ардагері Охин Бурахан 1984 жылы өмірден өтті.

*Естелік жазушы: Гүлсім Бураханқызы,
Атырау қаласы*

ҚАЙСИН ҚАБІЛМӘЛІК (1910-1992)

Ұлы Отан соғысы кезеңі тарихында Еңбек армиясы қатарына шақырылып, көрген азапты өмірі осы уақытқа дейін ашылмаған, мылтықсыз майданда болған азаматтар туралы зерттеп және зерделеп «ақтандақ» жылдар құрбандары қатарына жатқызатын уақыт жетті.

Көптеген адамдар Орталық Ресей, Сібір, Орал аймақтарына қара жұмысқа жіберіліп, жан түршігерлік ауыр жағдайда еңбек етті. Тарихи мәліметтер бойынша 200 мың қазақ азаматтары Сібірдің өнеркәсіп орындарына жіберілген.

Қайсин Қабілмәлік 1910 жылы қазан айында Катонқарағай ауданы, Шыңғыстай ауылында дүниеге келген. 7-8 жасынан Молотов колхозының жұмысына араласты. Колхозда өгізбен ағаш дайындап, өгіз арбамен колхозға шөп тасыды.

1943 жылы 33 жасында Молотов колхозынан майданға шақырылды. Әскери комиссариат соғысқа жарамды ер азаматтарды жинап Өскемен қаласына жеткізген. Осы жерден бір тобы майданға, екінші тобы еңбек батальонына жіберілген. Еңбек армиясы қатарына алынған азаматтардың денсаулығына, тұрмыс жағдайына мүлде қарамаған, тізім жасап, өнеркәсіп орындарына бөлу жұмысын әскери комиссариат, қадағалау жұмыстарын қаһарлы НКВД жүргізіп, бақылауында ұстаған.

Әкем «Шыңғыстайдан – Исақанов Бөкей, Охин Бурахан, Жамбылдан – Хамитов Қажытай, Медведкадан – Бекенов Құлжыкөш, Абақаев Мырзағұл, Абақаев Жұмағұл, Топқайыңнан – Жұртбаев Түспек, Катоннан – Ластаев Зияпат барлығымыз бір жерге, Оралдағы ірі өнеркәсіп орталығы Свердловск (қазіргі Екатеринбург) құрылысындағы

Белка руднигінде түсіп, Еңбек армиясы қатарында қара жұмыс атқардық. Жағдайымыз өте ауыр болды. Еңбек етуге еш жағдай жасалмаған, азық-түлік жоқтың қасы. Үнемі ашқұрсақ жүріп, ауыр жұмыстар атқару ер азаматтарға қиын болды. Әйтсе де тапсырылған нормамызды орындап жүрдік. Әлсіздіктен, аштықтан жұмыс басында өліп кеткендер көп болды. Кейбіреулер мұндағы қиындыққа шыдамай, ашық майданға сұранды, кейбіреулер қашып кетті. Қашып кеткендерді ұстап

алып, қайтадан жұмысқа салатын. Қаланы айналдырып ор қаздық, трактор қазған тоң топырақты қолмен тиеп, орманда ағаштар кестік. Иығынды езіп жіберердей жас ағаштан жасалған шпалды көтеріп, үңірейген карьерге қарай әзер жетесің. Артыңнан вагон итеріп басқалар ереді...

Тамақ та нашар болды. Бір уақыт ыстық тамақ берген болады, ол қалақай мен саңырауқұлақ қосылған қара көже. Үсіген картоппен тамақтанғандар үсік шалғандай ісініп ауырып қалатын. Еш уақытта тоя тамақ ішпедік, діңкелеткен ауыр қол жұмысынан әбден әлсіреген адамдар қыстың бораны мен үскірік аязына шыдай алмай қырылды» – деп еске алатын.

Еңбек армиясындағылар ағаштан қиып салынған, қыста даладан сәл ғана жылы болатын тоң барақта ағаш нарды төсек етті. Жамылатын көрпе де, жастық та сабан болды. Барақтың іші қаншалықты суық болғанымен, соншалықты қапырық, шуаш пен тер иісі тұншықтырып, түнімен қандала талайтын. Киер киімге де жарымады. Ұлтына және дініне қарамастан тірі қалу жолында бір-бірлеріне сүйеу бола білді. Қара жұмыста аш-жалаңаш жүріп қайтпас қайсарлықтың, кісіліктің және адалдықтың үлгісін көрсетіп, жеңіс жолындағы қиындыққа төтеп бере білді. Исаханов Бөкей мен әкем ағайындас еді. Олар Оралда алты жыл жүріп елге аман-есен оралды.

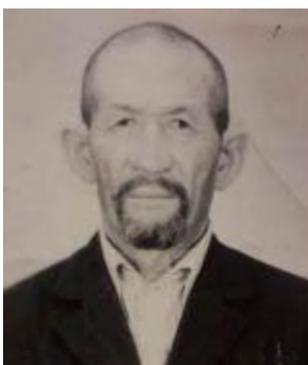
Әкем елге оралған соң 1955-1956 жылдары колхозда әртүрлі жұмыс атқарды. Бір жылдан кейін колхоз бір отар қой бағуды тапсырып, сол қой шаруашылығында 1967 жылға дейін еңбек етті. 1967 жылдан бастап Катонқарағайдағы «Охотсоюз» мекемесіне жұмысқа түсіп, аңшылықпен айналысты. Охотсоюз мекемесінде зейнетке шыққанша жұмыс атқарды. 1992 жылы ақпан айында 82 жасында өмірден қайтты. Соғыстан кейінгі жылдар ішінде атам үлес қосқан Ұлы Жеңістің талай мерейтойлары аталып өтті. Сол айтулы жиындарға атамды, оның жерлес достарын ешкім елеп шақырған жоқ. Олардың қажырлы еңбегі, зардап шеккен психикасы, жоғалған денсаулығы мен жастық шағын ешкім елемеді. Тіпті соғысқа бармады деп кіналағандар қаншама? Мектепте өтетін кездесулерге де шақырылып көрген жоқ.

Өскемен қаласындағы А. С. Пушкин атындағы облыстық кітапханадан библиограф Уалханова Рақия Нұралықызы қоңырау шалып, Жеңістің 75 жылдығына орай кітапхана «Еңбек армиясына қатысқан шығысқазақстандықтар» атты жобаны қолға алып жатқанын айтқанда, қуанышымда шек болған жоқ. Өмірден елеусіз өткен әкемнің өмірі көз алдыма келіп, естіген-білгенімді қағаз бетіне түсірдім. Тарихи ақтандақ зерттеліп, енді әкем сияқты бірнеше мыңдаған ауыл қазақтарының Ұлы Жеңіске қосқан еңбектегі ерлігі туралы жас ұрпақ білетін болады. Әкем де бір аунап түскен шығар... Әкемнің еңбектегі ерлігін айтып, менің де кеудемде мақтаныш сезімі ұялады. Ұрпақ сабақтастығы деген осы.

Келер ұрпақ тарихи шындықты білуі керек. Өткен тарихты білмей алға жылжу мүмкін емес. Ұмыт болып бара жатқан тарихты жаңғыртып, еске алып жатқан кітапхана қызметкерлеріне деген алғысым шексіз!

*Естелік жазған кенже ұлы: Кайсин Оралғазы,
Шыңғыстай ауылы*

ЛАСТАЕВ ЗИЯФАТ (1914 – 1996)

Ластаев Зияфат 1914 жылы 5 мамырда Шығыс Қазақстан облысы, Катонқарағай ауданы, Қабырға ауылында дүниеге келді. Әкесі Ластай Жамауұлы мөлшермен 1878 жылы, анасы Көрікті Төлепбердіқызы 1890 жылы туған, Көрікті 15 жасында ата-анасынан ерте айырылып, жетім өскен Ластайға тұрмысқа шығады. Сол кезде Қабырға ауылы үлкен ауыл саналатын. Тұрмыстары төмен, еңбекақылары тек

тамаққа әзер жететін. Көрікті апамыз атына заты сай, үй шаруасында берекелі ұқыпты болыпты.

Ластай ата ағаштан түйін түйген шебер адам болған екен. Ауылдастырының тапсырысымен арба, шана жасап, етік тігіп, қолының шеберлігінің арқасында күнкөрісін айырып отырған көрінеді. Ауылда Гусев деген помещиктің тері илейтін зауытында жұмыс істеп тері илеудің қыр-сырын үйренеді.

1928 жылы Қабырғада ұжымдастыру науқаны басталып, Молотов атындағы колхозға бірігеді. Алғашқы күннен-ақ Ластай ата колхозға мүше болып, жаңа басталған жарқын өмірге өз қолөнерімен үлесін қоса бастайды. Атамның тағы бір жақсы қасиеті – оқу-білімге құштарлығы еді. Араб тілін жақсы білетін. Ұлы Отан соғысы кезінде майданға азық-түлік жинауға қатысып, ауылдастарынан да көмегін аямаған. Аздаған емшілік қасиеті де бар еді. Соғыстан кейінгі жылдары Катонқарағайда дін мәселесін жақсы білетін санаулы сауатты азаматтардың бірі болды.

Совет өкіметі кезінде әр азаматтың білім алуға құқы болды. Атамыз өзі оқи алмаса да балаларының білім алуына жағдай жасады, оған үлкен ұлы Зияфат үлкен көмек көрсетті. Отбасындағы сегіз баланың – Ләззат, Зияфат, Сейтқамза, Ғайникамал, Сейтзада, Шәбәз, Сәкай, Шәкеннің бесеуі жоғары білім алды. Ошарлы балаға тамақ тауып беріп, жеткізу бір адамға оңай емес. Үлкен ұлы Зияфат еңбекке ерте араласып, әкесіне қолғабыс жасап, бауырларының аяғынан тік тұрып кетуіне үлкен көмек көрсетті.

Әкем өзінің ата-анасына аса құрметпен қарап қатты сыйлайтын. Үлкен сүйіспеншілікпен әкесін – Какам, анасын «Көке» дейтін. Ластай атамыз оған араб грамматикасын үйреткен, әкеміз құранды еркін оқи алатын. Еңбек ете жүріп, 7 класты жақсы бітіреді. Сол кезеңде 7 кластық білім деген өте жоғары болып саналатын.

Мектеп бітірісімен әкемізді Аршаты мектебіне мұғалімдікке жібереді. Мұғалім жетіспегендіктен жеті кластық білім алғандардың барлығы аудан мектептерінде мұғалім болды. Әкеміз оқуын жалғастырғысы келгенмен отбасы қиындығынан ауылда қалып қойды.

30-жылдардың нәубеті біздің әулетті де шарпып өтті. Әкемізге «үштіктің» көрсетуімен «Халық жауы» деген жала жабылып, біраз әуре сарсаңға түсірді.

1940 жылдың басында Еңбек армиясына шақырылды. Орал қаласында еңбекке араласады. Осы кезең – әкемнің өмірінің ең қиын кезеңі еді. Әкем Еңбек армиясындағы кезеңді еске алуды ұнатпайтын, ол туралы әңгіме қозғауды жөн санамаушы еді. Біз әкемізден қай жерде соғысқаны туралы сұрағанымызда «мен басқа майданда болдым» деп жауап беретін де, «менің көргенімді сендер көрмеңдер, құдай басқа бермесін» дейтін.

Еңбек кітапшасындағы жазбаларды қарап отырсам 1942 жылы Белка кенішіне слесарь болып қабылданып, 1945 жылға дейін істепті. 1945 жылдың ақпан айында 1 қалалық партия конференциясының қаулысына сәйкес Богослов алюминий зауытына слесарь болып ауысып, онда 1946 жылға дейін жұмыс істеді. Әкеміздің там-тұмдап айтқан әңгімесінен ұққаным олар адам төзгісіз жағдайда өмір сүріп, еңбек еткен екен. Қысы-жазы жалаң аяқ, жылы киім кие алмай жұмыс істеген. Үстіндегі киімдері алба-жұлба, себебі конвойлар жиі-жиі ит айтақтап талатып қояды екен. Иттер киімдерін жыртып, қан шыққанша талайтын кездер болыпты. Берген тамақтары да мардымсыз, ағаш ұнтағы мен ұн араласқан брикеттер. Зауытта өндірістік жарақат алып аяғы сынып қалады. Ауыр жұмысқа шыдамай, бір топ жерлестерімен Еңбек армиясынан қашып шығады. Елге қайтар жол да жеңіл болған жоқ. Ақша жоқ, киім жыртық. Жүк поезына тығылып, кез-келген арбаға отырып, жарты жолды жаяулатып әйтеуір ел шетіне жетеді. Жолда аштан өлмес үшін қар тазалап, ағаш кесіп, шатыр жөндеп әртүрлі жалдамалы жұмыстар істеген. Ақысына бір таба нан, қайнаған су алған. Үйге 1946 жылы келіп, отбасын құрып, әртүрлі жұмыстар атқарады. Еңбек армиясында алған жарақатынан ауыр жұмысқа жарамай жол жөндеу мекемесінде жөндеуші, Жаңа Үлгі ауылында дүкенде сатушы, Бошай Кітапбаев бастық болған Ленин колхозында колхозшы болып еңбек етті.

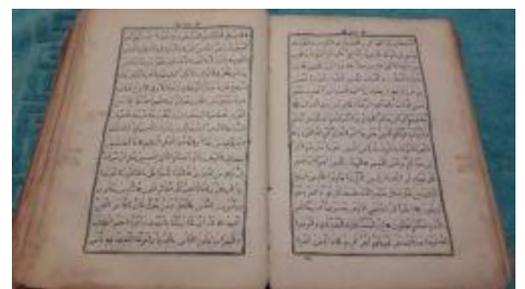
Жары Күлбағи Ризықанқызымен бірге жеті бала тәрбиелеп өсірді. Өкінішке орай анамыз 40 жасында өмірден ерте кетті. 55 жасында өңшең ұсақ баламен (ең кішісі 5 жаста) жалғыз қалған әкеміз қалған өмірін бала тәрбиесіне арнады. Балаларына жақсы тәрбие, жоғары білім берді.

1986 жылы Катонқарағай ауылының жергілікті қауымдастық мүшелері әкемізге ауылға молда бол деп қолқа салды. Облыстық мешіттен арнайы курс бітіріп, қажетті құжаттарын даярлап, тәжірибеден өткен соң ауыл мешітіне қызметке кіріседі. Тоқсаныншы жылдардың басында әкесінен қалған құранға ие болып, «Қасиетті Құран үйге оралды» – деген екен.

Әкеміз өмірдегі парызын толығымен орындады: өмірге ұрпақ әкелді, ағаш отырғызды, өз қолымен үй тұрғызды.

Өзіне ғана емес, бүкіл ауылға, көршілерге үй салуға көмектесті, веранда, терезе

жақтауларына әдемілеп ою салды. Еңбекқорлығымен, қарапайымдылығымен, өмірлік ұстанымының басқалардан ерекшеленген әкеміз осы қасиеттерді балаларына сіңірді. Бастаған ісінді аяғына дейін жеткізу, жақсы-жаман болсын әрқашан тек шындықты айту, кез-келген істі абыроймен орындау қағидалары әкелік жолында қызыл жіптермен әдіптелген еді. Екі ұлының өліміне қатты қайғырған әкеміз мүжіліп кеткен жоқ, «өмір жалғасып жатыр, өмір сүру керек» – деп бізді қайраттандыратын. Шынында өмір жалғасты, 80 жасқа жеткенше балаларымен бірге шөп шапты, мал ұстады, бақша екті. Біздің әкеміз – жоғары рух пен қажырлылықтың, табандылық пен төзімділіктің үлгісі. «Зияфаттың тағдыры өте ауыр болды. Рухы күшті болғандықтан ғана өлмей қалды» – деген еді Социалистік Еңбек Ері, ұзақ жылдар Ленин колхозын басқарған әкеміздің замандасы Бошай Кітапбаев.

Өмірдің, Еңбек армиясының бар ауыртпалығын көрген, тағдырдың небір сынағынан өткен әкеміз сынып кеткен жоқ, жан дүниесі өзгермей, өмірінің соңына дейін азаматтық ұстанымын өзгертпеді. Жарасымды әзіл қалжыңды серік етіп, адамдармен араласып, оларды құрметтей білді. Газет-журналдарды оқуды жаны сүйетін. Мерзімді басылымдарға жазылу басталғанда айлық еңбекақысын түгелдей беріп, газет-журналдар алдыратын. Сонан кейін естіген білгенін замандастарына айтып, саясатқа пікір таластыратын. Әкеміз еш уақытта жалғыз қалып көрген жоқ. Ауыр кезеңдерде иығынан сүйеп, көмегін аямайтын ағайын-туыс, іні-қарындастары үнемі қасынан табылатын.

*Естелік жазған: Жанат Зияфатқызы
Ластаева (Қалиева)*

ЖАҚСЫЛЫҚҚЫЗЫ ДӘМЕТ (1916-1992)

Дәмет Жақсылыққызы 1916 жылы Шығыс Қазақстан облысы, Күршім ауданы Қаратоғай ауылында дүниеге келген. Әкесі Жақсылық Бошанұлы Қалғұты өңірінің аса ауқатты байы болған. Қаратоғай ауылына кіре берісте сол жағындағы Қарасеңгір тауының баурайында қонысы, қора-қора малы болған.

Дәмет сол Жақсылық байдың көзінің қарашығындай жалғыз еді. Ақ пен қызыл айқасқан сол бір зұлматты жылдар Дәметтің жастық шағына сәйкес келе кетті. 1928 жылы басталаған тәркі Жақсылық байдың отбасын да шарпыды. 76 жастағы қарт Жақсылықты Семей қаласына түрмеге қамады. Жасөспірім Дәмет ауылда ағайын туыс арасында қалып қойды.

Жақсылық Бошанұлы болғаным-ай,

Жоқ еді алды-артымда қорғаным-ай... – деп Семей түрмесінен жазған сағынышқа толы хаттары отбасында сақтаулы. Қарындасы Күлімхан апай, немере інісі Әлімхан аға жатқа айтатын.

Зұлматты жылдарда тәркіні, ашаршылықты басынан өткізген Дәмет бойжетіп Сағади Сүбебаев деген азаматқа тұрмысқа шығады. Дәметтің бақытын көре алмағандай тағы бір зұлмат – Ұлы Отан соғысы басталады. Сағади 1941 жылдың жазында қырқынан шығып үлгермеген Кентайын Дәметке тапсырып, қан майданға аттанады. Шияттей жас баламен қалған Дәмет жан сақтау үшін жұмысқа тұруға мәжбүр болады. «Бәрі де майдан үшін, бәрі де Жеңіс үшін!» деген ұранның заманы. Жас баласын бауырына басып жүріп, артельдің үй сыпырушысы болып істеді, майданға арнап шұлық, қолғап тоқыды. Дәмет апа өте еңбекқор, қайратты, әсіре таза адам болды. Үйіне кірсең шыққысыз, мұнтаздай тазалық пен жинақылық бірден көзге түсетін. Мінезі де ер адамдар сияқты тура еді, ақиқатын айтатын. Әйтеуір тыным жоқ.

Жұмыс күші жетіспей жатқан кезде жеңіл жұмыс іздеудің дұрыс еместігін сезген Дәмет Еңбек армиясына жұмылдырылғанда бас тартпай Майқапшағай руднигіне алтын жуушылардың бригадасына жұмысқа түседі. Рудниктегі жұмысшылардың дені әйелдер еді. Таңның атысы, күннің бастысы, мұздай суық тау өзенінен тас сүзіп, құм жуу оңай шаруа емес. Жұмыстың барлығы қолмен, қайла-күрекпен атқарылатын. Ат арбаға құм, қиыршық тиеп, Күршімге «обоз» тартатын. Байдың ақсаусак қызымын демей, Дәмет ауыр жұмысқа тез төселіп алды. Бар тілегі майдандағы жары Сағадидың елге жеңіспен аман оралуы болатын. Бірақ құдай тілегін көп көріп, Сағадидан қара қағаз келді. Өлгеннің артынан өлмек жоқ, жиырмадан жаңа асқан кезінде жесір қалған Дәмет Жақсылыққызы Сағадидың аманаты – өмірінің жалғыз жұбанышы Кентайына бар өмірін арнады. Еңбек армиясы қатарында тынымсыз еңбек етіп, кеніш 1951 жылы жабылғанға дейін сонда жұмыс істеді

Өндіріс жабылған соң Казаловка (қазір Жалаңаш Ақбұлақ ауылының маңы) көшіп барып шахтада жұмыс істейді. 1958 жылы Жалаңаштағы рудник жабылған соң Қаратоғайға көшіп келеді. Ұзақ жылдар совхоздың МТМ-сында күзетші болып істеді. Ауылдастары 1969 жылы Дәмет Жақсылыққызын аудандық Кеңестің депутаты етіп сайлады. Алған сыйлық, марапаттары бір төбе.

Адал жанды адамдардың мерейі әрқашан үстем болмақ. Жемісті еңбегімен, өнегелі өмірімен аналық парызын адал өтеп, жалғыз ұлын мықты азамат етіп жеткізді. Бар өмірін жалғызына арнаған Дәмет апамның келіні Алмаш та бағына қарай жақсы адам болып жолықты. Жалғыз Кентайы үбірлі-шүбірлі үлкен отбасына айналды, бүгінде Семей қаласында бақуатты тұрып жатыр. Кеңес заманының барлық ащы-тұщы өмірінің дәмін татқан Дәмет апа тағдырдың салмағына еш мойыған жоқ. Еңбек етті, немере сүйіп, ұзақ жасап 1992 жылы Кентайының қолында өмірден өтті. Еңбексүйгіштік, төзімділік, қайсарлық, жігерлілік сияқты тамаша қасиеттермен қоса, Дәмет Жақсылыққызы сүйген жарға деген адал, шынайы әйел сезімін өмірімен өнеге етіп ұрпақтарына үйретіп кетті.

Естелік жазған немере сіңілісі: Раушан Абайханқызы

II - БӨЛІМ

*Мы были, мы были, мы были.
И верим, что нас не забыли,
Что в сытом своем изобилии
Вы память о нас сохранили.*

(Киллер В. Погибшим труidarмeйцaм пoсвyщaютcя)

УЧАСТНИКИ ТРУДОВОЙ АРМИИ

НЕМЕЦКАЯ ДИАСПОРА

Первые месяцы после депортации немцы-спецпереселенцы практически оказались брошенными на произвол судьбы. На протяжении всего военного периода довольно острыми оставались продовольственная и жилищная проблемы. Прибывших спецпереселенцев размещали первоначально в пустующих общественных зданиях. Затем частично расселяли в пустующие дома, которые в большинстве своем были в аварийном состоянии, подсаляли в дома к местным жителям. Одной из важнейших была проблема трудоустройства, так как только работающие получали продовольственные пайки.

Проблема трудоустройства спецпереселенцев была решена в январе 1942 года. ГКО СССР издал Постановление № 1123 с/с «О порядке использования немцев-переселенцев призывного возраста от 17 до 50 лет». Это постановление предполагало мобилизацию

всех трудоспособных мужчин в рабочие колонны на все время войны. 10 февраля 1942 года ГКО СССР издает Постановление № 1281 с/с «О мобилизации немцев призывного возраста от 17 до 50 лет, постоянно проживающих в областях, автономных и союзных рес-публиках».

7 октября 1942 года ГКО СССР принимает еще одно Постановление за № 2383 с/с «О дополнительной мобилизации немцев для народного хозяйства СССР», которое увеличило круг лиц подлежащих мобилизации. В «рабочие колонны» направлялись мужчины 15-16 лет и 51-55 лет, женщины 16-45 лет (исключение составляли лишь беременные женщины и женщины, имевшие детей до 3-х лет). Гигантская система «трудовых лагерей» просуществовала до 1946 года. Не осталось ни одной немецкой семьи, которой бы эта система не коснулась.

Ви́пф Эдмунд Петрович (1935-1948, Трудармия), который в 1935 году был мобилизован в Трудовую Армию из с. Лейсергаузен (Запорожская область), освобожден в 1948 году, а позже поселился в с. Предгорное Восточно-Казахстанской области .

Выщепура Прасковья Кристиновна (1942-1943, Трудармия), которая была депортирована с детьми из Донецкой области в Курчумский район Восточно-Казахстанской области, в 1942 году мобилизована в Трудовую Армию, в 1943 году погибла.

Рауш И. и Рауш Полина. «Мои прадед и прабабушка **Рауш И. и Рауш Полина** были насильственно переселены в 1941 году из Краснодарского края. Зимой при сорокаградусном морозе они приехали в Семипалатинск, а оттуда на санях их везли за сорок километров при невыносимом морозе. Через месяц прадеда забрали в трудармию, и оттуда он не вернулся, он умер от болезней. Прабабушка переболела тифом, но местное население очень помогли. И не дали ей умереть. Они помогли жильем, одеждой, продовольствием. Одежды у них было не очень много, так как при выселении им дали два часа на сборы и разрешили брать с собой не больше двадцати килограммов»

Александр Рауш

Фогель Артур Андреевич

Мой отец – Фогель Артур Андреевич родился 19 ноября 1919 года в селе Медведево, Медведевского района, Сталинградской области. Там же жил до войны, учился, работал, женился. С начала войны был выселен в Казахстан, откуда был мобилизован в трудармию в Нижний Тагил. Работа была тяжелой. Было голодно, холодно и он заболел. Попал в санчасть. После излечения не отметился вовремя в комендатуре, за что был осужден. Вернулся в колхоз им. М.Горького к родственникам в 1954 году. Родители Артура имели до войны 6 детей. Сами они умерли в трудармии, и младшего Фёдора определили в детский дом в лесу (на территории с. Трёхгорного). Там он пробыл до конца войны. Сегодня он живёт в Германии, в 2001 году приезжал и всех потомков семьи Фогель свозил на место детдома (на родину).

Лидия Макарова

г. Усть-Каменогорск

Шюле (Аберле) Алина Яковлевна

«Семья моей бабушки, Шюле (Аберле) Алины Яковлевны, в составе 7 человек жила на Кавказе в немецком селе Розенфельд в 18-ти км от Тифлиса. Жили зажиточно, как и все

в этом селе. Имели огромный каменный дом с винным погребом, личную кузницу, столярню, фруктовый сад, много скота.

Когда началась война, бабушке было 11 лет. Осенью в начале ноября все немецкие семьи подлежали выселению в Сибирь. На сборы отвели 3 дня. Взять можно было 20 кг на человека. Всё нажитое было описано и оставлено. За это обещали на новом месте жильё и деньги. Получили одну бруцеллёзную корову, которую пришлось заколоть. Поездом их увезли до Баку, там были слышны выстрелы и виден огонь от взрывов. Через Каспийское море переплавливали на пароходе. При посадке была страшная паника, шёл разговор, что всех затопят, потому – что немцы. Затем поездом в вагонах для скота везли до Шемонаихи, 24-го ноября, ночью приехали в Шемонаиху, а оттуда на бричках, запряжённых быками, развезли по сёлам и определили на квартиры. По приезду по-русски не знали ни слова. Семья моей бабушки была определена в колхоз «Максим Горький», к Захарченко Варваре.

В первую зиму забрали в трудармию два брата и две сестры. Мать не подходила по возрасту, отец сильно болел, а моей бабушке было одиннадцать лет. Было очень тяжело. Что привезли с собой, то меняли на продукты и тёплые вещи. Ели колоски пшеницы, их чаще всего и варить было не на чем. Родители работали в колхозе, отец столяром, он умер в сорок восьмом году. Мать бабушки ежедневно носила сводку в колхоз «Аврора» за семь километров. Обувь - вязаные тапочки и зимой и летом. Бабушка в школу идти не могла – нечего было одеть и обуть. Вся семья переболела тифом. С двенадцати лет пошла на работу: полола хлеб, работала на ферме, с четырнадцати пахала на быках, боронила, жала хлеб серпом. Приходилось продавать последнюю одежду, хотя сами терпели страшную нужду. В 1943-м с войны пришёл муж хозяйки, и семья купила жильё. Перешли в избушку с земляным полом, крытую дёрном с одной комнатой. День Победы встретили в поле. Новость принёс вестовой на лошади. Все бросили работу, накрыли один большой стол, праздновали всем колхозом, одной большой семьёй. Веселились, пели, радовались. Появилась надежда на будущее. В 46-м все вернулись родственники из трудармии, вся семья была в сборе».

Нелегкий век Клементины Райш

Клементина Николаевна Райш (в девичестве Кидляйн) родилась в Поволжье в 1920 году. Она была вторым ребенком в скромной немецкой семье. Были еще сестры – Ефросинья и Альбина, брат Виктор. Мать Елизавета Яковлевна заботилась о детях, но в 1941 году не смогла защитить их от беды насильственного переселения. Семью Клементины Николаевны, как и семьи других немцев, в срочном порядке выселили в Казахстан. Депортация проходила в очень жестких

условиях – давали всего 24 часа на сборы. Люди могли взять с собой только очень ограниченное количество продуктов и самые необходимые вещи.

– Помню, как мы долго плыли на барже по Каспийскому морю, – вспоминает Клементина Николаевна. – У меня на руках был маленький сын, родившийся в Поволжье. В Восточном Казахстане, куда нас распределили, всех отправили работать в колхозы, убирать с полей свеклу и другие овощи.

Было тяжело, но Клементина даже не предполагала, что ее ждут еще более серьезные испытания. С 1941 по 1956 годы ей пришлось до изнеможения трудиться на крышных разрезах Карпинска, что в Свердловской области.

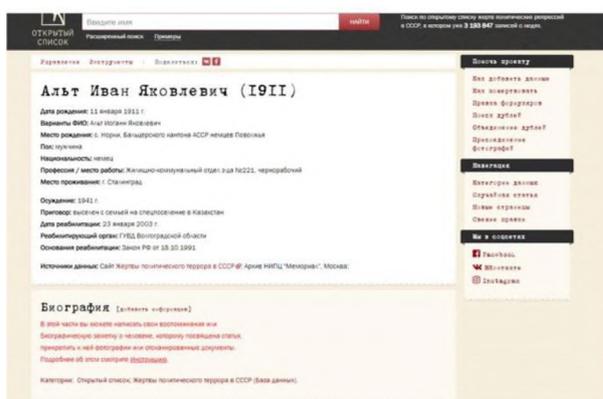
– Принудительно разлучив меня с семьей, забрали в Трудовую армию и отправили в Свердловск, – рассказывает Клементина Николаевна. – Двухлетний сын остался с моей

мамой. Я очень тяжело переживала разлуку с малышом. На крышных разрезах мы добывали уголь, прокладывали рельсы для поездов, чтобы можно было в больших объемах вывозить так необходимое государству топливо. Работа была непомерно тяжелой, от усталости мы буквально валялись с ног.

После окончания войны времена изменились, произошли перемены и в жизни Клементины Николаевны. В Свердловске она вышла замуж за немца Александра Райша, у них родилось трое детей. К сожалению, в 1957 году муж Клементины Николаевны умер и она с детьми вернулась в Усть-Каменогорск, поближе к своим родным.

Сколько всего пришлось пережить этой простой немецкой женщине. Но несмотря на все тяготы жизни Клементина Николаевна Райш не сломалась и не озлобилась. Осталась доброжелательным, участливым и очень улыбчивым человеком. Ее непростая судьба отражает судьбы других репрессированных немцев Поволжья.

Из воспоминаний Альт-Орловы Ольги Ивановны

Мой отец, Альт Иван (Иоганес) Яковлевич, родился 11 января 1911 года в Саратовской области, с. Норки Волгоградской области. К сожалению, никого из его родных я не видела. По рассказам старших, знаю, что у него был старший брат Вельгельм и младшая сестра Катарина. Дед – по национальности немец, бабушка – русская.

До войны они жили большой дружной семьей в Сталинграде. В 1941 году моих родителей выселили в Казахстан, семью

Вельгельма – в Омскую область. У моих родителей было два сына – Андрей (1936 г.р) и Виктор (1937 г.р.). Отец с братом потеряли связь на долгие 25 лет...

Отца по приезду в Чердолак (Курчумский район) забрали в трудовую армию. Мама осталась с детьми и сестрой папы, тетей Катей. Она страдала тугоухостью и плохо говорила порусски. Через некоторое время ее тоже забрали на работы в Оренбургскую область, г. Орск. Я ничего не знаю об этом периоде ее жизни.

Папу распределили в Челябинск. Он никогда не любил рассказывать о том времени. Работали вместе с заключенными на лесоповале. Жили в бараках. Вспоминал, что холодными ночами волосы примерзали к нарам. Папа выжил только потому, что был молодой. Люди постарше не выдерживали, умирали. Каждый день утром вывозили окоченевшие трупы.

Отец вернулся домой в январе 1947 года. В конце года, в декабре, родилась я. В 1956 году мы уехали из села Чердолак. В Сталинграде нас не прописали. Дали 24 часа на выселение. Пришлось уезжать куда глядят. Помотались. В общем, родителям досталось по полной. Но это уже другая история. К сожалению, никаких воспоминаний, документов, фотографий того времени не сохранилось, кроме свидетельства о рождении папы и нескольких фотокарточек. Берегу его как память об отце. Отец не хотел вспоминать те годы унижений. Братья мои умерли. Общаюсь только с детьми тети Кати.

В Омске я была в костеле, где мне показали книгу Памяти, где есть запись фамилии моих родственников. Спасибо вам, что ведете такую нужную работу.

Ольга Орлова-Альт

«Без вины виноватые»:

жительница Усть-Каменогорска **Лидия Генриховна Роот** о насильственном переселении и мобилизации своих родных в трудовую армию

Много людей разных национальностей пострадало в те далекие суровые годы. Жизнь моей семьи тоже была очень тяжелой. Моя бабушка Мария Яковлевна и отец Генрих жили в городе Бальцер Саратовской области. Бальцер был административным центром, чистым, развитым. Но 28 августа 1941 года мои предки попали под Указ Сталина о депортации. Папиного брата Александра отправили на Урал, а младшего брата Виктора – в Кемеровские шахты, где 16-летний подросток трудился наравне со взрослыми, и однажды его придавило вагонеткой, была травма тазобедренных костей. Он пытался бежать, но его сажали в карцер. Это были невыносимые условия. А бабушка Мария за 24 часа собралась и с двумя дочерьми Марией и Мариной была депортирована в Алтайский край село Хуторки на лесоповал. Марина умерла в пути, потому что людей везли, как скот, в нечеловеческих условиях.

В то время отец служил в армии, в артиллерийском полку. Но в ноябре 1941 года всех немцев, находившихся в рядах Советской армии, собрали в Ворошиловграде и выслали на самые тяжелые работы в Союзе. Отец попал в на рудник в посёлок Белоусовка Восточно-Казахстанской области. Шахтёров всего на 4-5 часов поднимали подышать свежим воздухом. Но несмотря на этот каторжный труд, папа сумел завоевать авторитет, имел награды.

Мама Мария Андреевна Колпакова приехала в этот посёлок, чтобы строить обогатительную фабрику. Они с отцом полюбили друг друга и собирались пожениться, но зарегистрировать их интернациональный брак было невозможно. Они жили в гражданском браке. Поэтому, когда я родилась в 1945 году, мама была вынуждена дать мне свою фамилию и отчество дедушки. Только в 1996 году я восстановила документы. Когда в архивной справке я увидела, что папа, несмотря на большой риск, записал меня как Лидию Генриховну Роот, я заплакала. Историческая справедливость восторжествовала.

В 1947 году Генриху Рооту удалось воссоединиться со своими родными, которые находились в разных уголках Советского Союза. Это было подобно чуду! Вся семья приехала в посёлок Белоусовка. Жили в тесноте, да не в обиде - были дружны и уважали друг друга. Постепенно жизнь налаживалась. Я закончила Медицинский институт в Семее и на протяжении 48 лет работала врачом. Сейчас являюсь активисткой областного немецкого этнокультурного объединения «Wiedergeburt» («Возрождение») при Усть-Каменогорском Доме Дружбы, и руководителем немецкой фольклорной группы «Maiglöckchen» («Ландыши»).

Уверена, нам повезло, что нас переселили именно в Казахстан. Казахский народ очень гостеприимный. У других я такого не видела. Здесь с уважением относятся к старшим. Везде почёт и внимание. Моя дочь живёт в Германии и меня уговаривала переехать туда. Но я решила, что буду доживать свой век там, где родилась. Я люблю свой край и людей, которые меня окружают.

Цееб Герман Альбертович

*Из воспоминаний дочери участника Трудовой Армии Цееб Германа Альбертовича
Ковалевой (Цееб) Ирмы Германовны*

До войны мы всей семьей (я, папа, мама, сестра и бабушка) счастливо жили в Азербайджане, в селе Аннино Шамхарского района. Но случилась большая беда для всех народов – началась вторая мировая война. Из-за худшей части немцев всех людей немецкой национальности стали считать неблагоденными, а то и вовсе - врагами.

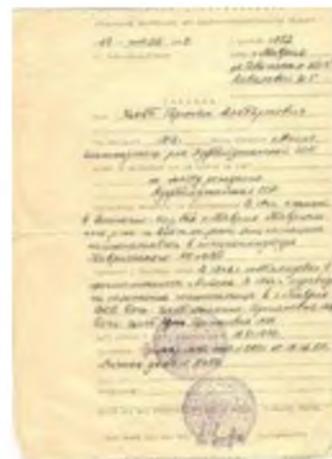

В 1941 году нас, всех жителей села Аннино, под конвоем сопроводили на станцию, посадили в грузовые вагоны и депортировали в Казахстан. Из центра Шамхар до Астрахани нас везли на речном пароходе, затем пересадили на морской корабль и через Каспийское море доставили в Гурьев. После этого вновь посадили в грузовые вагоны и мы отправились в конечный пункт назначения. От

холода, голода, трудностей люди умирали во время дальнего пути. Умерших снимали с вагонов и оставляли вдоль железнодорожных путей.

В ноябре 1941 года наша семья, претерпев весь кошмар насильственной депортации и тяготы долгой дороги, добралась до села Степное Таврического района. Не успели мы толком обосноваться на новом месте, как в начале 1942 года родителей мобилизовали в «рабочие колонны», позже - в «трудармию», то есть фактически на принудительные работы в условиях концлагеря.

Мать отправили на нефтепромыслы в город Сызрань, а затем в Ставрополь. Оттуда в 1945 году она была комиссована по состоянию здоровья и направлена по месту постоянного жительства в село Степное под надзор местного РОВД.

Отца отправили на лесоповал в Бииск. В 1942 году сюда мобилизовали 15 тысяч советских немцев, но уже через год их осталось всего 3 тысячи. Остальные умерли от холода и голода, от инфекционных

болезней и тяжелого труда. В 1944 году отец был признан непригодным к тяжелым работам, получил инвалидность 2-й группы, и также был направлен в село Степное под административного надзор.

Когда родителей мобилизовали в трудовую армию мы с сестрой остались в незнакомой деревне одни. Нас устроили в семьях местных жителей. Затем нас забрала к себе наша бабушка, которая находилась под административным надзором в селе Азовое.

Мои отец и мать вернулись из рядов трудовой армии инвалидами. Семья воссоединилась, но стало еще труднее. По правде говоря, мы бедствовали так, что отцу пришлось пойти с сумой по деревне и просить милостыню. Сестра и я старались помочь родителям, чем могли. За краюху хлеба доили коров, пасли овец... В школу мы пошли очень поздно, да просто не в чем было: ни одежды, ни обуви.

Вспоминать о том времени страшно, больно и горько. Тот период оставил глубокую, до сих пор кровоточащую рану в судьбе нашей семьи.

Майер Амалия Егоровна

(1915-....)

Амалия Майер родилась 30 ноября 1915 года в хуторе Фриковск Фроловского района Сталинградской области. 28 августа 1941 года семья Майер попала под Указ Сталина о депортации и была насильственно выслана в Казахстан.

С переездом в село Малокрасноярка Большенарымского района Восточно - Казахстанской области семья Амалии была взята на спецучет, за всеми членами семьи был установлен административный надзор.

10 ноября 1943 года Амалия Майер была призвана в трудовую армию и направлена в Богословский исправительнотрудовой лагерь, находящийся в Карпинском районе Свердловской области.

Именно здесь с 1942 по 1947 год была организована лагерная зона для советских немцев, мобилизованных для работ в угольной промышленности и на лесоповале. В лагере было 16 барачков, в каждом по 25 комнат с нарами в три этажа на 18 человек. Территория лагеря была обнесена колючей проволокой, по углам находились 4 вышки с вооруженными охранниками. В лагере размещалось более 7000 человек в возрасте от 14 до 65 лет.

Амалия Майер в полной степени познала голод, холод, горечь унижений и притеснений тоталитарного режима. По прошествии срока трудовой армии она долгое время работала в колхозе под административным надзором, от которого была освобождена лишь 18 января 1956 года. Последние годы своей жизни Амалия Егоровна Майер провела на исторической родине в Германии, в городе Гамбург. Амалия Егоровна не любила вспоминать и рассказывать о тяготах трудовой армии. Для нее это была непростая жизненная школа, где она выстояла и выжила вопреки обстоятельствам и всем смертям назло.

Выжили без права жить...

Майер Федор Федорович (1914-1995)

Память – это актуальный феномен, переживаемая связь настоящего с прошлым. Феномен, требующий постоянной информационной подпитки, поскольку подвержен амнезии, и охотников переписать историю становится всё больше.

Этой мыслью мне хотелось бы начать рассказ о моих бабушке и бабушке, испытавших нелёгкую судьбу народов, депортированных в Казахстан в годы Великой Отечественной войны.

...Когда в начале сентября 1941 года Фёдора Фёдоровича и Амалию Егоровну Майер переселяли из хутора Фриковский Фроловского района Сталинградской области, где они проживали до войны, у них было двое малолетних детей – старший брат моего отца Костя и мой папа Володя 1938 года рождения. Откуда им, простым крестьянам, дано было знать, что по секретному донесению Военсовета Южного фронта Верховному Главнокомандующему Иосифу Сталину, в котором говорилось о том, что немецкое население на территории западных рубежей готово «встречать фашистов с хлебом-солью», было принято решение о немедленном выселении неблагонадёжных элементов. Ведь жили-то они глубоко по ту сторону фронта и ни о чём подобном в Поволжье никто не помышлял!

Но случилось то, что случилось. Они ехали в Казахстан долго, промозглой осенью, сначала на подводах, затем в продуваемых насквозь вагонах и, наконец, на барже по Иртышу. Не выдержав тягот долгого пути, Костя заболел и умер. Умерла в дороге и их бабушка, женщина преклонных лет. В общем, доехали они до пристани Мало-Красноярской только втроём – бабушка, бабушка и мой отец.

По прибытии в Мало-Красноярку Фёдор Фёдорович и Амалия Егоровна были взяты на учёт как лица немецкой национальности. Но на этом их злоключения не закончились. Большевики считали, что ничего нет в том, чтобы разделить семью.

Дедушку мобилизовали в трудовую армию, отправив на Челябинский тракторный завод, а бабушку – на лесоповал в Карпинский район Свердловской области. Из истории мы хорошо знаем, каково было людям в трудармиях...

Мой папа все эти годы рос в семье дальних родственников, которые, как и все депортированные немцы, испытывали крайнюю нужду. Годы тянулись в мучительных ожиданиях весточки о судьбе родителей. Отец, вспоминая об этих годах, всегда говорил, что выжили они благодаря казахам, которые делились с ними последним хлебом и не позволили умереть от голода. И сейчас, через много лет, я не могу с этим не согласиться. Равно как и с решением об утверждении в Казахстане Дня благодарности, призванного увековечить подвиг народа, в трудные времена принявшего на своей земле миллионы переселенцев.

Дедушка с бабушкой встретились только по прошествии срока трудармии. Первой вернулась Амалия Егоровна, которая сразу забрала моего папу к себе, чуть позже – Фёдор Фёдорович. О тяготах трудовой армии они, словно сговорившись, никому не рассказывали. Очевидно потому, что никто их и не понял бы, – всем в ту пору было тяжело.

После воссоединения семьи у них появились ещё трое детей – тетя Эмма, дядя Федя и дядя Витя. Бабушка всю жизнь работала на ферме, бабушка многие годы трудился комбайнёром в совхозе «Хайрузовский», был передовиком производства, даже вступил в Компартию.

Умер Фёдор Фёдорович в октябре 1995 года, а моя бабушка Амалия Егоровна до сих пор жива. Ей 105 лет, живёт на исторической родине – в Германии, в Гамбурге. Мой папа, Владимир Фёдорович Майер, окончил в Мало-Красноярке школу, потом пошёл в колхоз работать на тракторе, затем, после того как построили Бухтарминское водохранилище и Мало-Красноярка вошла в зону затопления, они переехали в Хайрузовку, в названии которой тогда ещё не было приставки «Ново». Здесь он окончил вечернюю школу, выучился на токаря и всю жизнь проработал в местном совхозе.

Все они внесли посильный вклад в развитие страны, ставшей им родной.

...Возвращаясь к началу повествования, хотелось бы затронуть тему детей войны, которая, на мой взгляд, требует переосмысления и принятия законодательного решения.

В том числе и насчёт таких, как мои дедушка и бабушка, которые в полной степени познали голод, холод, горечь унижений и притеснений тоталитарного режима. Эта тема до сих пор кровоточащей раной, отзвуком давней лихой години отдаётся в сердцах и становится главной на встречах моих родственников, знающих обо всём не понаслышке.

В одном из своих произведений наш земляк, писательфронтовик Менгали Мусин привёл слова, начертанные на здании архива Национального конгресса США: «История – это пролог». По его словам, «прошлое является, образно говоря, вступительным словом ко дню сегодняшнему. И оно, что само собой разумеется, должно отображаться предельно правдиво». При тоталитаризме, как писал Менгали Шаймарданович, на это рассчитывать не приходилось. О том времени известный русский писатель Юрий Давыдов говорил так: «Мы не столько воспитывались историей, сколько воспитывали саму историю: будь паинькой, ходи по струнке, как папа велит. А она полна страстей, благородства и злодейства, трагичных противоречий, тупиков и поворотов. Ведь она не кафедральная дисциплина, а сама жизнь».

К сказанному добавлю лишь то, что без правдивой памяти о прошлом ни у кого не может быть будущего.

*Светлана Козуб (Майер),
библиотекарь Ново-Хайрузовской сельской библиотеки*

Майер Таисия Михайловна

С тех пор прошло уже 75 лет.

75 лет из года в год мы вспоминаем и благодарим тех людей, которые жертвовали собой во благо своей Родины, во благо будущего поколения. Памяти об этой войне суждено жить в веках. Каждое новое рожденное поколение передает истории о великих подвигах своих предков, своих прадедов, отцов, матерей, братьев и сестер. Наверняка в каждой семье есть свои истории и воспоминания, связанные с этими огненными и страшными годами Великой Отечественной Войны. Моя семья не исключение. Мои прабабушка и прадедушка были ветеранами труда. Майер Таисия Михайловна и Майер Павел Иванович.

Когда мы всей семьей собирались 9 мая, бабушка рассказывала о том, что ей пришлось пережить в годы войны. Она рассказывала нам это каждый год, для того чтобы мы знали и не забывали, что такое война. Из этих рассказов каждый из нас научился состраданию, сопереживанию, сочувствию и тому, насколько важно помогать людям.

Прабабушка не знала свою маму, она умерла при её родах. Она младший ребенок в семье. На плечах главы семейства осталось трое маленьких детей. Он не имел возможности работать, он был слепой. Когда Тася подросла, она водила за руку своего

слепого отца в поисках милостыни. В своих рассказах она часто употребляла фразу «ходили по миру». И когда она это говорила, всегда плакала.

Ей было 16 лет, когда началась война. До 1943 года она так и «ходила по миру» со своим отцом. 3 июня 1943 года её приняли в Зырянское рудоуправление на должность машиниста. Пять лет она работала и жила в общежитии в Зырянске. Она рассказывала о том, как было трудно и тяжело. Работа в шахте, долгие, бесконечные смены. Они трудились не покладая рук во благо Родины.

После войны Таисия Михайловна была награждена медалями, как участник трудового фронта. В 1948 году она переехала в поселок Белоусовка и была принята на работу в Белоусовское рудоуправление, в горный цех. Здесь она и познакомилась с дедушкой.

Майер Павел Иванович был бригадиром той бригады, в которой работала бабушка. После того, как они поженились, дедушка уволил ее. Он не хотел, чтобы она больше трудилась в шахте. Пять лет, включая годы войны, - это слишком много для молоденькой девушки, у которой не было матери и был слепой отец, у которой ничего не было за спиной, на плечи которой свалились все тяготы жизни, включая войну.

В 1965 году Таисия Михайловна была награждена медалью материнства. Она вырастила пятерых детей, 9 внуков. У нее 14 правнуков и 1 праправнук.

Она ушла из жизни, когда ей было 93 года.

Я выросла у нее на руках. Я помню эти руки. Она научила меня читать, считать. Я знала таблицу умножения раньше всех своих сверстников благодаря ее стараниям.

Несмотря на все тяготы, которые ей выпало пережить на своем веку, она не озлобилась, не потеряла веру в людей. Она одарила своей любовью и заботой каждого из нас.

Это мой Герой, Герой моей семьи. Я благодарна ей за то, что знаю, что такое сострадание, сочувствие и то, как важно помогать другим людям.

*Джамбирова Наталья Сергеевна,
учитель биологии КГУ «Белоусовская средняя школа №1»
Глубоковского района*

Рейзвих Андрей Егорович

(1914-1996)

Рейзвих Андрей Егорович родился 21 ноября 1914 года в селе Греково-Елизаветовка Ровенцовского района Ворошиловградской (ныне Луганской) области. 28 августа 1941 года семья Рейзвих попала под Указ Сталина о депортации и была насильственно выслана в Казахстан. По прибытии в село Белагаш Бородулихинского района Восточно-Казахстанской области за семьей Рейзвих был установлен административный надзор.

В 1941 году Андрей Егорович был призван в трудовую армию и направлен на лесозаготовительное производство Туринского района Свердловской области.

– Работа была очень трудной – физически и морально. Трудармейцы жили в неотапливаемых бараках, недопивали, недоедали, одевали их кое-как, содержали, словно заключенных под охраной. Болезни и голод уносили десятки жизней ежедневно. Хоронили их без всякого учета в братских могилах. Наш отец не любил вспоминать этот сложный период его судьбы. Всегда повторял нам: «Не дай Бог вам пережить такое...», – вспоминают его дети.

В 1944 году Андрея Егоровича Рейзвих комиссовали из трудовой армии по болезни и он вернулся в Восточный Казахстан. С этого момента и до конца своей жизни Андрей Егорович проживет в Петропавловке Жанасемейского района (ныне Бородулихинский) Восточно-Казахстанской области. Свою трудовую жизнь Андрей Егорович посвятил колхозу «Казахстанская правда».

– Работал честно и добросовестно. Никогда не жаловался на свою судьбу. Мы всегда гордились своим отцом, которого отличали трудолюбие и скромность, бескорыстность и честность. Для нас, его детей и внуков, наш отец всегда останется в памяти как настоящий пример мужественности и стойкости, – говорят его родные и близкие.

Материалы о трудоармейце были предоставлены внучкой А.Е. Рейзвиха жительницей г. Риддер А.Н. Петраковой

Юр Андрей Карлович

(1903-1975)

Юр Андрей Карлович – эстонец, родился в 1903 году в городе Валдай Ленинградской области. Затем с родителями жил на севере.

В 1942 году с семьей переехали в Омскую область. Отсюда, в этом же году его забрали в трудовую армию. Работал в г.Омске рабочим на танковом (или авиационном) заводе им. Баранова до конца войны. Жили в полубараках – землянках. Помещение было почти под землей, а маленькие окошки над самой землей. Позже, некоторым разрешили жить на

съемных квартирах. Андрей Карлович тоже снимал квартиру. Изредка давали выходной на 1 день, он не мог посетить семью.

После трудовой армии работал в Омске в колхозе разнорабочим до 1949 года. Затем завербовался и уехал на Дальний Восток в Приморский край, работал в рыбной промышленности. Там прожил 5 лет. Вернулся в Омск в 1954 году.

В 1959 году переехал в Казахстан, в село Герасимовку (Колхоз «Красный пахарь»). В колхозе работал разнорабочим. Умер в 1975 году.

PS. Записано со слов сына, Александра Андреевича Юр (1935 г.рожд), жителя с.Герасимовка, ныне пенсионер, ранее работавшего электриком Толеген-Тотаровского округа. Фотографии не сохранились.

Фотографии не сохранились.

Зигле Валентин Оттович

(1923-1989)

Нелегкой была судьба и Валентина Оттовича Зигле. Родился он в 1923 году в городе Ханлар Азербайджанской ССР, поступил в военное училище. Но грянула война. Отца арестовали. После депортации их определили в Жарминском районе на рудник Кулуджун. Уже в конце 1941 года сына отправили в Соликамск на лесозаготовки, а мать под Куйбышев строить нефтепровод. В Соликамске Валентин работал до 1944 года, от скудной еды и изнурительной работы началась дистрофия. Попал в больницу,

осмотрела его врач грузинка. И каково было ее удивление, когда Валентин ответил ей на грузинском языке, к этому времени он говорил на азербайджанском, русском и немецком. Как сложилась бы судьба этого полиглота, если бы не война? Врач сказала, сынок ты должен выжить, я оформлю все документы, поезжай в Казахстан. Так он попал в Жангизтобе, нужно было добраться до рудника, была холодная промозглая осень, обувь и одежонка были ветхими, шел из последних сил. И вдруг- повозка! «Ай, бала. Кайда барасын? Отыр.» Привезли в семью казахов. Они накормили, обогрели и помогли добраться до рудника. После войны вернулась из ссылки мать. Добывали золотоносную руду. В 1950 году Валентин Отгович уже работал в школе преподавателем немецкого языка, связал свою судьбу с Марией Ивановной, создали семью.

Рассказывает дочь Валентина Надежда, - Мой папа был талантлив во всем, он быстро овладел казахским, занимался спортивной стрельбой, имел разряд по лыжам, плаванию, любил фотографию, мальчишки за ним ходили по пятам. Говоря на казахском языке, вызывал уважение со стороны казахского населения. Он стал отличником просвещения Казахской ССР. Умер в 1989 году, сказались годы в трудармии

Из воспоминаний Ольги Александровны Клейн

(1926 г.р., немка по национальности, ветеран труда, пенсионерка)

«... Добежав до комбината, мы ожидаем последнего с этим пропуском, ибо вахтёры комбината не пропускают нас, дожидаясь полной явки и пропуска из «зоны». Мы снова мерзнем, ожидая уже последнего из нас. Полностью собравшись, проходим в здание комбината и уже ожидаем открытия столовой в 6 часов утра. Наша столовая была перегорожена. В одной половине питались русские. Другая была предназначена для

нас. Дадут нам пшённую кашу, мы её проглотим за 5 минут, и идём на наряд. Там ещё никого нет, а мы опять стоим, ждем. Только в половине восьмого начинается спуск в шахту. Зачем так надо было издеваться над нами, поднимая нас в 5 утра? Работали мы хорошо, нас никогда не ругали. «Нагора» мы не выходили, не выполнив сменную норму. Рабочий день заканчивался в 4 часа, а мы поднимались «нагора» не раньше семи часов. Так мы жили больше года в зоне, потом для нас построили 3 деревянных барака.»

Тяжёлые условия труда, плохое питание, вещевое снабжение и отсутствие элементарных жилищно-бытовых условий поставили тысячи мобилизованных немцев на грань выживания. Отсутствие полных статистических данных затрудняет точное определение количества трудармейцев, умерших от голода, холода, болезней и нечеловеческих условий труда за всё время существования рабочих колонн в годы войны.

По прошествии многих лет, в Указе Президента СССР от 21 июля 1991 года, их впервые назвали трудармейцами, но в старых нормативных актах они именовались трудомобилизованными, спецмобилизованными.

На шахтах «Северная» и «Южная» комбината «Кемеровоуголь» трудармейцы вынуждены были стоять в очереди по три часа, чтобы получить свою скудную порцию пищи, и всё из-за того, что не хватало необходимой посуды, так, в столовой шахты «Северная» было всего 8 столов и 12 мисок, в «Южной» всего 8 мисок.

Гетцель Александр Георгиевич

(1901- 1989)

Гетцель Александр Георгиевич – немец, родился 17 октября 1901 г. на станции Линёво Франковского района Саратовской области. В 1905 г. семья переехала на станцию Локоть Алтайского края. Прожили там до 1918 г.

В 1918 г. переехали в с. Герасимовку. Отсюда в 1922 г. ушёл служить в Красную Армию.

В 1924 г., после службы вернулся в село Герасимовку, работал в колхозе плотником.

В 1942 г. забрали в трудовую армию. Работал в г.Копейске Челябинской области. Через 5 лет, в 1947 г. вернулся из трудовой армии и сразу вместе с семьёй был взят на учёт в спецкомендатуру, как лицо немецкой национальности.

С 1947 – 1989 г. работал в Герасимовке в колхозе плотником. Умер в 1989 г.

Миллер Александр Самуилович

(из истории семьи)

Счастливое детство Саши Миллер закончилось, когда ему исполнилось 3 года. До того, как началась массовая коллективизация, и к ним домой пришли суровые люди и конфисковали все движимое и недвижимое имущество семьи, Миллеры жили вполне благополучно и счастливо. Четверо братьев - Саша, Иван, Роберт, Рейнгольд родились и воспитывались в трудолюбивой и счастливой семье.

Несмотря на то, что в хозяйстве у Миллеров не было батраков, а родители Аманда и Самуил сами работали от рассвета до заката, их посчитали кулаками и отобрали у них все нажитое честным трудом. Это случилось в Поволжье, в городке Бальцер (позже переименованный в Красноармейский) Саратовской области.

Как говорится беда не приходит одна. Вскоре на семью Миллер обрушилось новое несчастье. Они, как и все немцы Поволжья, были подвергнуты депортации и принудительно переселены из родных мест на восток страны, в Казахстан. Здесь Миллеров разместили в селе Коксу, находившемся за несколько сотен километров от Алматы. Отсюда и забрали отца семейства, судьба которого неизвестна до сих пор. Остальных членов семьи - детей, маму и бабушку поместили в спецбарак.

С началом Великой Отечественной войны семью Миллер отправили в поселок Белоусовка Глубоковского района Восточно-Казахстанской области, присвоив им статус спецпереселенцев.

– Нас поместили в сарай, находившийся на бывшем складе строительных материалов в местечке «Конный двор». Там мы прожили до наступления зимы. К зиме построили саманные бараки и мы переехали туда. Зимой, во время длительных 40 градусных морозов, саманные стены барачных покрывались инеем. Жители барачных порой засыпали с мечтой дожить до следующего утра, - вспоминает Александр Самуилович. - За строгим порядком в лагере следил комендант. В моей детской памяти образ коменданта остался как человека с пистолетом. Однажды кто-то из вышестоящих проверяющих, увидев наши жилищные условия в спецбараке, разрешил нам жить в домах вместе с местными жителями. Однако, с приходом весны, нас вернули в бараки с ежемесячной

отметкой в комендатуре. Такая «отметочная жизнь» под контролем КГБ сохранилась и после окончания Великой Отечественной войны, вплоть до 1953 года.

После разоблачения «культа личности» Сталина, стали поговоривать, что скоро начнется реабилитация политических репрессированных в стране. С учетом того факта, что отец был безвинно репрессирован, наша семья стала получать ежемесячно по 15 рублей. Рейнгольд закончил школу на золотую медаль, Роберт с отличием закончил 9 классов, а старший брат Иван стал работать учителем немецкого языка в Малоубинской средней школе.

Однако безмятежность в семье продлилась недолго. Всех троих моих братьев мобилизовали в трудовую армию. Первым был призван старший брат Иван, 1918 года рождения. В 1942 году были призваны Рейнгольд (1921 г.р.) и Роберт (1925 г.р.). Все трое работали на металлургическом производстве в Челябинской области. Работая по 12-14 часов в сутки, они жили в деревянных бараках, находились под постоянным присмотром наздорных органов. По словам Александра Самуиловича, самое худшее что было в лагере - это терпеть голод и холод. Сложно работать на металлургических предприятиях, живя впроголодь.

Братьев Миллер комиссовали из трудовой армии по болезни. Особенно слаб был Роберт. Он работал во влажном помещении прачечной и заболел туберкулезом. – Роберт настолько ослаб и похудел, что прямо на ходу терял сознание.

– По сравнению с другими братьями, мне несколько повезло, - продолжает свои воспоминания Александр Самуилович, – меня направили в школу фабрично-заводского ученичества (ФЗУ) для обучения на мастера по дереву (в годы войны это были ускоренные 10-месячные курсы). В ФЗУ обеспечивали форменным обмундированием и едой. После окончания обучения меня оставили в училище помощником мастера. Вскоре моего мастера Герасименко арестовали за некорректный анекдот на

политическую тему. Я старался быть лучшим и в учебе, и на производстве. Заочно закончил строительный техникум. В строительном управлении я работал мастером, прорабом, главным инженером.

В разное время Александр Самуилович Миллер освоил разные специальности. Показал себя незаурядным преподавателем, одаренным столяром, талантливым строителем. До самых преклонных лет Александр Самуилович воодушевленно чертил чертежи, готовил сметы, правовые нормативы. Общий трудовой работы Александр Самуиловича составил 62 года! (с 16 до 78 лет).

– Мастер своего дела, уважаемый наставник, честный и искренний человек, - так о нем отзываются все те, кто его знал и с кем он работал.

А как сложились судьбы остальных братьев? Иван после демобилизации из трудармии вернулся в Малоубинку. А зетем со своей семьей – женой и двумя сыновьями переехал на историческую родину в Германию.

Рейнгольд работал в поселке Белоусовка нормировщиком, экономистом. Годы, проведенные

в трудовой армии, фатально сказались на его здоровье и он умер от заболевания легких, не дожив до 50 лет.

Роберт работал в Белоусовском подхозе учетчиком, бухгалтером, заведующим. Он прожил долгую и счастливую жизнь. Скончался в возрасте 78 лет в окружении родных и близких.

– Несмотря на политические репрессии, – завершает свое повествование Александр Самуилович, – после всех испытаний, выпавших на нашу долю, мы не озлобились, не сломались, а стали жить и работать дальше. Казахстан стал для нас родным, а селяне-земляки – близкими людьми. В семидесятые годы, получив статус жертв политических репрессии, мы стали получать государственную денежную компенсацию.

Судьба семьи Миллер – яркий пример того, какие суровые испытания выпали на долю поколения, депортированных немцев Поволжья. В нечеловеческих условиях они сохраняли человеческие отношения, терпение и выживали без права жить. Учет ли подрастающее поколение все уроки жертв-политических репрессированных? Кто знает...

И. Немченко, К. Сарычева

Кунянская Регина Иогановна

(1920-2016)

Осень 1941 года была на редкость дождливой и особенно холодной, может потому, что в это ненастье на голову российских немцев свалилась огромная беда - репрессия по национальному признаку и массовое переселение из родных мест.

В один из этих осенних дней председатель немецкого села Давсун, это в Северной Осетии на Кавказе, собрал людей и объявил, что ему власть дала на сборы 24 часа, он предложил - дома не закрывать, скот выпустить, отвязать собак, с собой взять вещи не более 20 килограмм. Всех жителей, мужчин, женщин, стариков, погрузили на повозки и повезли на железнодорожную станцию. Среди всех этих несчастных, была и моя тетька по матери - Кунянская Регина Иогановна, 1920 года рождения. Случилось так, что она в это время была беременна, а путь был неблизкий, рожать ей пришлось на открытой телеге под проливным дождем и на пронизывающим до костей ветром. Вскоре ребенок умер, это уже в пути по железной дороге умер, естественно, от переохлаждения. Похоронили около железнодорожной насыпи во время небольшой остановки. Какое это было горе, можно вряд ли себе представить.

После длительного пути прибыли в Казахстан, здесь сразу же на Регину свалилась новая беда. Всех мужчин и женщин, не имевших детей, а если и был один, его оставляли у родственников, забирали в Трудармию. Трудармия была вовсе не армия, это были колючие проволоки. Попала она в Карлаг- это город Караганда, где ее определили работать на шахту 47 откатчицей.

Это был труд ненормированный временем, глубоко под землей, отдых строго на территории, питание после такого труда, хотелось бы желать лучшего. Сколько было пролито слез, сколько было пережито боли и оскорблений, обзывали немцев в то время как «фашистов», хотя к фашистской Германии они не имели ровно никакого отношения. В одну из смен, находясь глубоко в забое, Регина и другие работающие, оказались в завале и пробыли в кромешной тьме несколько дней, где куском породы пробило ногу. Нога Регины распухла, боль была невыносимая, кончилась вода, дышать было очень тяжело, думали - «Все конец!».

В конце концов, ее спасли, но многие так и остались там, куда невозможно было добраться.

Пришло время, с немцев сняли ограничения комендантского режима, признали всю нелепость обвинений, Регина, не смотря на полученную травму и пошатнувшееся здоровье, осталась работать на шахте. Отработав 25 лет на шахте, за добросовестный труд, была неоднократно награждена руководством шахты - это многочисленные грамоты, медали, премии, участие в работе одного из съездов шахтеров в Москве.

Вернувшись к родным в Бескарагайский район, жила одна, без детей. Муж сгинул на лесоповалах в «Трудармии». После развала СССР, иммигрировала в Германию, где получала приличное пособие как трудармеец. Умерла в одном из пансионатов в возрасте 96 лет.

Хайнрих Гросс

(1917-...)

В самом начале Советской Республики, а затем во время гражданской войны было принято в армии создавать красные национальные палки и другие военные формирования. Так, в эскадроне кавалерии довелось служить моему дяди - Хайнриху Гросс, 1917 года рождения. Обладая хорошими физическими данными, он отлично сидел в седле, умело обращался с оружием - шашкой, карабином, за что неоднократно был отмечен командованием соединения, был сфотографирован у знамени полка (к сожалению, фотография не сохранилась, потеряна во время депортации).

Так и остался бы он, младший командир кавалерии на воинском учете, если бы ни проклятая война с Германией. Сразу после депортации немцев, он попал, как тогда было принято, в трудармию. Попал в Сибирь, на лесоповал. По прибытию на место, за колючей проволокой, перед ним открылась мрачная картина, около землянок на редком осеннем солнышке лежали люди, разбухшие от голода и нехватки воды. Спутник Хайнриха, это был не далекий развитый парень, увидев все это сказал - «А здесь жить можно, посмотрите какие они тут все жирные».

Труд на лесоповале оказался очень тяжелым, кто не укладывался в заготовках кубометров древесины, тем урезали пайку хлеба, которая и так была неимоверно мала. Хозяйственники лагеря воровали безбожно и работягам доставалось пищи столько, чтобы не умереть с голоду. Но все ровно умирали, как говорится пачками. Каждый день поутру выносили из землянок по несколько трупов.

Волей-неволей в голову приходила мысль о побеге ..., подкрепил товарищ по беде, он сказал надо отсюда сбежать, если не расстреляют, то отправят в лагерь для заключенных, а здесь оставаться нельзя, в конце концов, мы все здесь передохнем. Побег не удался, вернули, продержали в сыром подвале несколько дней и опять заставили работать, добавив количество кубометров.

Жизнь стала вовсе невыносимой. Решив «Будь что будет», сбежали снова. Чтобы быстрее попасть на зону в тюрьму, на одной из станций голодные, оборванные, подошли к милиционеру и попросили закурить он же и арестовал. Суд был скорым, на вопрос «умышленно совершили побег?» ответили одним слово «да». Вам 10 лет лишения свободы. От всей души поблагодарили судей за их снисхождение к ним бедолагам.

Совсем другая жизнь ждала Хайнриха в лагере. В отличии от лесоповала, регулярно завтрак, обед, ужин все укладывалось в норму. Рабочий день строго по часам. Так отбыл бы срок заключения, если бы не случай, который повернул судьбу в более благоприятную сторону.

Однажды его пригласили на беседу к начальнику лагеря, оказалась, при просмотре личных дел, обнаружилось, что Гросс служил в кавалерии. В итоге был назначен кучером возить шефа. Какая потом была жизнь можно представить. Был расконвоирован, мог ходить и ездить по городу, жить не в общем бараке, а при конюшне. Позже женился на

продавщице, родили двух детей. По окончании срока, вернулся в Бескарагай с женой и с детьми, имея мотоцикл «ИЖ-49».

Штейнле Лидия Эдуардовна

Я открываю ранее засекреченную информацию в книге Н.Э.Вашикау «Сарепта. Территория памяти» и нахожу список жителей немецкой национальности колонии Сарепта (г. Сталинград, август 1941года), где в списке под № 3 на странице 24 шестой семьёй записана семья Штейнле Эдуарда Ивановича 1914 года рождения. Его русская жена Корпенко Александра Ивановна 1918 года рождения и две дочери Альвина (1940 г.р.) и Лидия (1941 г.р.) тоже значатся в этом списке.

В канун юбилея со дня рождения Лидии Эдуардовне Штейнле (30 марта ей исполняется 70 лет) я побеседовала с ней и вот, что она мне рассказала о трагических годах военного и послевоенного периода жизни семьи российских немцев Штейнле.

- Память о трагедии российских немцев возвращает меня к страшному дню депортации сарептян. Из рассказов моей мамы Александры Ивановны, русской женщины, я узнавала, как начиналась гибель благоустроенного, цветущего уголка под названием «Сарепта». Более двух тысяч человек погрузили на баржи в затоне. В большинстве своём колонисты были верующие люди-лютеране и когда баржи отплыли от берега, то стихийно, как стон души, зазвучала песня Иисуса “Jesu, geh voran”(Будь Вождём ты нам!), автором которой является Николаус Людвиг фон Цинцендорф. Песня всё увереннее и крепче звучала, передавая силу Господа от одной баржи к другой, вселяя сарептянам дух надежды.

**«В трудный жизни час
Подкрепи Ты нас,
Чтобы мы в пору печали
Не стонал, не роптали,
Ведь к Тебе из бед
Лишь проложен след!»**

Моей сестре Альвине было в 1941 году всего два года, а я была грудным пятимесячным ребёнком. Дорога была трудной до самой **Восточно-Казахстанской области**. Там начались прощания. Отца забрали в трудармию на лесоповал вблизи **Усть-Каменогорска**, а маму с двумя малолетними дочками разъединили с бабушкой и другими родственниками. Бабушка просила оставить ей меня, но мама отказалась. Так, расставшись в 1941 году, мама больше не встретила ни с нашим отцом, ни с другими родственниками.

– А что случилось с Вашим отцом Эдуардом Штейнле?

– В эту зиму были суровые морозы, даже птицы замерзали на лету. На лесоповале условия труда были жёсткие, питание скудное. Писем от отца мама не получила ни одного и однажды, ближе к весне 1942 г. маме приснился сон. Её любимый Эдуард идёт, а мама кричит ему: «Эдик, Эдик, ты куда?». Но он шёл не к маме, а к горе. Мама проснулась, это был только сон, Эдика рядом не было. Что с ним? Как хочется обнять его, расспросить и рассказать обо всём. Ох, эта проклятая война, эта несправедливая депортация! Сон оказался в руку. Кто-то передал маме маленькую записку, в которой была короткая строчка: «Ваш муж не пережил суровую зиму, его больше нет». В 1992 году я сделала запрос о месте захоронения отца. Ответ из официальных органов меня шокировал: «Умерших не учитывали».

А маме нужно было стать ещё и сильной. Ведь мы, её дочери, смотрели на неё вопрошающе- мы всегда хотели есть! Для мамы эти годы были годами борьбы за физическое выживание. По образованию мама была учителем. Окончила ещё в

Сталинграде педагогическое училище, но на новом месте в аулах Больше-Нарымского района Восточно-Казахстанской области её знания не были востребованы. Местное население, в основном, казахи со страхом встретили непрошенных гостей. Предварительно советские идеологические работники распространяли мифы о своих-же гражданах, российских немцах, как о рогатых чудищах. При встрече маму даже трогали руками за голову, чтобы убедиться в наличии рогов. А у мамы были красивые косы и, убедившись в обратном, казашки доброжелательно стали относиться к нам. А в спецкомендатуру надо было ходить за 10 километров отмечаться.

В 1952 году мы переселились в Верхнюю Теректу в деревянный дом с крыльцом. Это были по моим понятиям «хоромы». Открылась школа, где мама стала работать учительницей, и нам жить стало полегче.

– **Но это всё-же тяжелые воспоминания. А что для Вас Сарепта?**

– Сарепта – моя Родина, моя память, моя боль. Мама очень часто рассказывала о том, что недалеко от нашего дома был Ергенинский источник и место, где мы жили называлось «Верблюдами». Верблюды действительно водились в Сарепте только в детские годы моей мамы. А вот родники и по сей день одаривают сарептян своей хрустальной водицей. Пусть-же это чудо природы остаётся для наших потомков!

– **Какую роль в Вашей семье играл немецкий язык?**

– Мой отец был носителем немецкого языка в семье. Мама тоже знала и владела немецким языком. У меня собралась большая библиотека с книгами на немецком языке. Своей дочери я читала много немецких сказок и другую серьёзную литературу немецких авторов.

– **Когда Вы вернулись в Волгоград?**

– Только в 1970 году я вернулась в Сарепту, но в прописке мне было отказано. Знакомые посоветовали поехать в Дубовку. Там я встретила отзывчивого и мудрого заведующего Районо В.Ф. Кузнецова. Он проговорил со мной около двух часов, принял меня на работу секретарём, тут – же при Районо освободили комнату, поставили мебель и я там прожила 4 года. Здесь – же я поступила в Пединститут и закончила его в 1976 году. Всю жизнь я проработала в школе, преподавала русский язык и литературу.

– **Уважаемая Лидия Эдуардовна, поздравляем Вас с юбилеем – 70-летием со дня рождения! Радуетесь вместе с Вами, что Вы не утратили прекрасных человеческих качеств, чувства сострадания, любви к ближнему и интерес к своим немецким корням.**

Интервью брала зам. руководителя ЦНК имени братьев Лангерфельд Нелли Третьякова.

Фото: Вадим Третьяков. Используются также фото из семейного архива семьи Штейнле. Март 2011 г.

Директер

Источники

Штейнле Лидия Эдуардовна [Электронный ресурс] : [интервью] // Путь народа : [сайт]. – URL: <https://volksweg.rusdeutsch.ru/14/21> (дата обращения 13.11.2020)

Зернов Михаил Илларионович

Из автобиографии **Михаила Илларионовича Зернова** написанной почти в 80 лет. В записях этих вы не найдете строки о великих подвигах и свершениях. Это повествование простого труженика, честно, патологически честно по нынешним меркам, прошагавшего свой нелегкий путь, никогда и никого не предавшего, интернационалиста по своей сути, истинного патриота своего Отечества, доброй и светлой души человека.

«Я родился в ноябре 1924 года в селе Вавилонка, там меня и крестили, а был я уже седьмым ребенком. Отец, Илларион Кузьмин, 1876-го года рождения, крестьянин. Мать, Дорошенко Клавдия Владимировна, родилась в 1888 году.

...Пришло время отправлять меня в школу, а в чем и как? Пошел я в школу десяти лет, ходил за 12 километров. Что мог взять с собой? Бутылку молока, булку хлеба? Жил в людях, голодал, рос слабым и болезненным. С горем пополам окончил 4 класса. В селе Сугатовка доучился до седьмого, а проблема все та же – голод. В 1940-м году окончил восьмой класс в Шемонаихе. Тут стали было жить нормально, получали на трудодни по 150 граммов хлеба, я работал учетчиком в колхозе, да назревала война...

Повестку получил в сорок третьем. Комиссия признала негодным к строевой службе: рост – 150, вес – 48. Мобилизовали в трудовую армию. В марте 43-го в Сталинграде восстанавливали железнодорожные пути. Потом станции Лихая, Звереве Ростовской области.

В августе 43-го направили на Урал строить новую дорогу на Бокситы, там добывали алюминий. Норма выработки – 1,5 куба, которые нужно вывезти на тачке по доске на отсыпку дороги. Это был ад!.. Я бы, наверное, не выжил, да встречалось на моем пути много добрых людей, спасавших мне жизнь: евреев, русских, казахов... Встретился и цыган. Он работал на лошади, возил грунт на дорогу и не раз спасал меня от смерти. Иногда совсем оставляли силы: завалится тачка, не могу вытолкнуть её на насыпь – он подбежит, поможет.

Наступила зима, на Северном Урале она лютая. Мы жили в палатках, человек по 15 – 20. Посреди железная бочка – печь, спали на матрацах, набитых соломой, кто посильнее – поближе к печке. Были разуты и раздеты. Пришлось походить и в ботинках-колодках на деревянной подошве. Многие с работы не возвращались, падали и умирали, другие караулили, чтобы забрать хлебную карточку...

Когда наплывают воспоминания, слышатся мне строки из Некрасова:

Прямо дороженька: насыпи узкие,

Столбики, рельсы, мосты.

А по бокам-то всё косточки русские...

Сколько их, Ванечка, знаешь ли ты?

Как будто написано про нашу дорогу...

Работали мы по 10-12 часов. Если ночью прибудет поезд, груженный гравием, – нужно разгружать, и начинается... Бригадиры и мастера, здоровые лбы, стаскивали людей с нар, избивали, – не дай бог! За меня ребята фронтовики заступались. Были среди нас те, кто успел пороху понюхать, и с небольшими увечьями оказались в трудармии. Они никого не боялись:

– Тронешь мальчишку, – говорил один, – лопатой убью!

Летом тоже приходилось несладко – заедали комары. Стали мы совсем слабеть... Ели грибы: соленые, моченые, с личинками мух. Страшно вспомнить...

...И вот опять проснулся в памяти Урал... Увидел по телевизору передачу о строительстве Турксиба, и вспомнилось... Те же изнуренные лица, те же тачки. Тот же сигнал паровоза, который по сей день холодит душу. И оживают в памяти самые

страшные дни моей жизни на Урале... Прошло полвека с тех пор, а как будто бы снова я в этом аду... Неужели снова я там?

Спасал меня от голодной смерти еще один человек – товарищ из Ленинграда. Он уже побывал на войне; потеряв три пальца на правой руке, оказался здесь. Служил на кухне: рубил дрова, таскал воду. Иногда ему удавалось раздобыть что-нибудь поесть – делился со мной. Я благодарен ему! Жив ли он теперь?

Рядом с нами были зоны запрета – там работали заключенные. По их виду и настроению можно было судить, что им живется лучше, чем нам. Они были одеты в спецовки, не то, что мы – в рвань. Они часто кричали: «Переходите к нам!».

Вспоминаю то страшное время и удивляюсь: как я выжил?! Попробуйте вывезти тачку с землей на насыпь, когда она, груженная землей, весит 60-70 килограммов, а ты 40-45, измотан и голоден! До чего жилист человек, железо и то бы не выдержало...

Ну, ладно плакаться. Человек вынесет все, что Господь ниспошлет!

В очередной раз от смерти спасла меня врач – еврейка. Дала отпуск домой на поправку. И вот я, дошедший до крайности, на 45 дней собираюсь домой... Получил на дорогу сухой капусты, немного хлеба, ребята посадили в вагон...

Прибыл в Свердловск, оттуда нужно добраться до Новосибирска, ждем поезда «500-веселого». Так назывались товарные вагоны, в них - нары и печка. До утра доживали не все: смотришь – там труп, там – другой. Страшно. Добрался до Новосибирска, мороз 40°, а я в тряпье... Вагоны переполнены, домой можно было уехать только на ступеньках вагона, а это – верная смерть. Дежурный по вокзалу объявил: кто хочет уехать – придется поработать, кто где. Меня отправили на разгрузку угля, вывоз шлака... Машинисты сварили суп и угостили. Я и сейчас помню, до чего же он был вкусный, домашний!

Только в начале января прибыл домой, прооперировали мне грыжу, поправился, через 3 недели снова на призывную комиссию. Ребята-земляки, призывники на фронт, научили:

– Говори: я с ребятами на фронт, дальше фронта не увезут!

Куда угодно, только не в трудармию!

И здесь мне встретился добрый человек - военком Курмангалиев, спасибо ему...

В школе авиамастеров в Беловодске, куда он меня направил, я изучал авиационную технику, пушки, пулеметы, бомбы, ракеты, взрыватели. Одели, обули, кормили 3 раза - трудностей не замечаю. Ребята сетуют: « Плохо кормят». А по мне 100 лет бы так жил, не видели они ещё трудностей! Закончил школу уже в Харькове, куда нас перебазировали в июне 44-го, в звании младшего сержанта, мастера авиаоружия. В сентябре распределили в 135-й штурмовой дважды Краснознаменный авиаполк, город Броды – подо Львовом.

И началась фронтовая жизнь. Освобождали польские города: Сосновицы, Катовицы, Краков. Далее: Бреслау, Ландсдорф, Берлин. Воевал в Чехословакии, там и застала Победа. Наш полк воевал еще до 12 мая, уничтожали группировки немцев в Альпах. Потом были Венгрия, Австрия. Демобилизовался в 1951 году. В 1948 году в Малороссийке, когда был в отпуске, познакомился со своей будущей супругой – Кириенко Любой – серьезной и умной девушкой.

Сначала я работал секретарем сельского совета, а, окончив ветфельдшерскую школу, фельдшером. Следующие 22 года работал зав. ветеринарным участком села Рулиха Шемонаихинского района. Вырастил 3-х дочерей, дал всем образование.

Вот так и живем... А память все захлестывает, она как порох, нужен лишь огонек, чтобы взорвалась... Ну, все, простите, больше писать не могу... Слишком больно!

"В крепких объятиях века"

А.Морозов

Семья Куксгауз

Куксгауз Давид (годы не известны)

В трудовую армию забрали в 1941 г. из с. Герасимовка Таврического района. Работал в Новосибирске в г. Прокопьевске в шахте. От тяжёлой работы ослаб, очень сильно похудел от недостатка пищи. Вернулся домой больной. Через два месяца, когда немного окреп, его забрали обратно в трудармию. По возвращении домой в село Герасимовку после войны, работал в колхозном саду сторожем. Примерно в начале 1980-х годов уехал с женой Елизаветой Филипповной в Киргизию. Жили в Канском районе, станция Тузовка. Умерли там. Они были очень добрыми, хорошими людьми.

(на фото Куксгауз Давид с женой Елизаветой Филипповной)

Куксгауз Давид Давыдович (сын)

Родился в 1924 г. в с. Герасимовка Таврического района. В начале 1940 г. его забрали в действующую армию. Прослужил полгода. В 1941 г., когда началась война, вышел приказ гласивший: «Всех лиц немецкой национальности снять с фронта и отправить в трудовую армию».

Давид попал в г. Ивдель Свердловской области на лесоповал. Работал только один год, постоянно находились в лесу в морозы 50-60 градусов. Сильно простыл и умер. Где его похоронили, как и когда, осталось неизвестно.

Куксгауз (в замужестве Видергольд) Марта Давыдовна (дочь)

Родилась в 1927 г. в с. Герасимовка Таврического района.

Несмотря на то, что была по сути ребёнком, вместе с другими детьми работала в колхозе на прополке свеклы, картофеля, моркови. Пололи тяпкой с раннего утра до вечера. На обед брали бутылку молока и кусок хлеба. Воду привозили в бочках. На обед давали пол часа, и снова работали. Каждый день, без выходных. Поэтому учиться было некогда.

В 1943 г., когда Марте было 16 лет, её забрали в трудовую армию. Она вспоминала: *«И снова я вспоминаю тот страшный день, когда пришла очередь и мне с ровесниками уходить в трудовую армию. Это было далеко не добровольно. Нас собрали у конторы колхоза, посадили на подводы и повезли, неведомо куда, только потому, что были людьми немецкой национальности, фашисты, враги народа – это клеймо долгие годы преследовало нас. Было страшно и обидно. Нас предупредили: кто выпрыгнет из телеги, в того будут стрелять. Обоз сопровождали милиционеры с наганами. Отцов забрали уже давно. Забирали и мальчиков 12 – 14 лет»*

Вместе с ней забрали её дядю Куксгауз Самуила (1927 г. р.) и односельчанина Эберт Александра (1927 г. р.). Ехали 12 дней в телячьих вагонах. Всё, что было взято из дома, съели и выпили. Самуил и Александр на остановках выбегали с чайником за водой. Иногда, на станциях останавливались вагоны со свеклой, они приносили свеклу и варили её на печке-буржуйке, которая стояла в вагоне. Тогда считали, что повезло, были сыты. Выпускали только на больших станциях на 20 минут. Однажды, на станции Кушва Свердловской области, пока Самуил и Александр бегали за водой, поезд тронулся и они отстали. Их поймали, признали дезертирами и осудили на два года.

Так, кое-как, 11 ноября 1943 г. добрались до г. Карпинска Свердловской области. У вагона стояли конвоиры с наганами. Выпускали из вагонов по одному и строили по годам рождения. Это длилось очень долго, так как в вагонах находилось двести человек, было очень холодно, шёл снег. Утром всех выстроили, и стали распределять на работу, в основном на угольные разрезы.

Марта, как подросток, попала на третий разрез в бригаду из 20 человек. Там же были её двоюродные сёстры Эфа и Мария (фамилии не известны). Работали на путях, прокатывали рельсы, шпалы, таскали щебень носилками, делали подштопку рельс. Было настолько тяжело, что становились по четыре человека под одну рельсу или шпалу, и то, еле передвигали. А как было холодно! Работали с 6 часов утра до восьми вечера. Сидеть не давали совсем, чтобы не замёрзли. Если проходил мимо паровоз, и останавливался на станции, чтобы почистить топку, все окружали эту горячую золу, грелись и дальше за работу. Старшие бригадиры постоянно кричали, ругались. Кругом были вышки, закрытые проволокой заборы, охрана с оружием. Жили в длинных, холодных бараках, спали на трёх ярусных нарах. Укрываться было нечем.

Часто обслуживали паровые экскаваторы, которые отапливались углём. Копали ямки киркой, ломом и руками вытаскивали этот уголь и по высоким лестницам носили наверх уголь.

Ходили строго строем, с конвоем, а держались близко друг друга, иначе от мороза можно было погибнуть. Кормили 2 раза в день травяным супом, хлеб только утром. На разрезе часто были аварии, тогда приходили в 11 -12 часов, столовая была закрыта. Спать ложились голодные. Одежда постоянно промокающая, грязная, холодная, никогда не просыхала. Часто ночью были проверки. Всех выстраивали, проверяли, замерзали намертво. Проверки длились 1 – 2 часа.

Через полтора месяца получила первое письмо из дома. В селе Герасимовка остались мама, бабушка, братья-подростки Иван, Филипп, Фёдор, маленькие сестра Лея, брат Яков, 3-х летняя Катя. Все они, кроме Кати уже трудились в колхозе и дома - ухаживали за лошадьми, коровами, телятами. Пасли их, гоняли на водопой на речку Уланку, возили зерно в город, пахали, работали на комбайне...

Письма были печальные. Умер брат Иван, в село одна за другой приходили похоронки с фронта, из трудовых лагерей. Люди умирали от голода, холода, от непосильной работы. Однажды хотели забрать и мать Елизавету Филипповну. Но вступился за неё председатель колхоза Иван Карлович Гопп, он смог отстоять маму, сказал, что и так забрали мужа (Давыда), сына (Давида), сестру (Марту), а дома остались пятеро детей. Иван Карлович очень рисковал, но маму вернули уже с района. Умерла сестрёнка Катя от воспаления лёгких.

Из трудармии письма проверялись, правду писать не разрешалось, давали подпись о неразглашении.

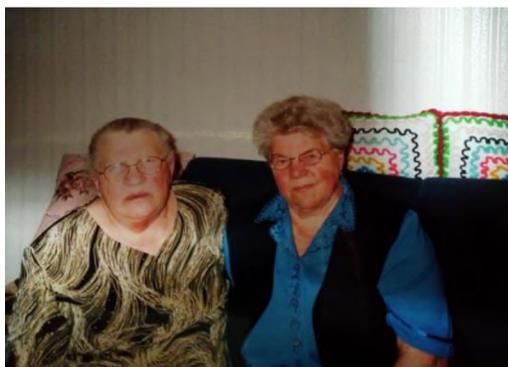
Война продолжалась. Получается, что ни юности, ни молодости не было.

Здесь, в трудармии, Марта познакомилась со своим будущим мужем Николаем Видергольдом. Когда война закончилась, в 1947 г. Николай забрал Марту к себе в барак. Они зарегистрировались, вместе ходили на работу. После войны ходили без конвоя, но по-прежнему отмечались в комендатуре. Но стало немного легче. 4 августа 1948 г. у Марты с Николаем родилась дочь Лида.

В 1950 г. семья получила отдельную комнату, в этом же году родилась дочь Валентина.

В 1953 г. через 10 лет, впервые вместе с детьми Марта приехала ненадолго в Казахстан в Герасимовку и то по справке. Дети тоже были на учёте. Паспорта выдали только в 1956 г. после снятия комендатуры.

Так и остались Марта с Николаем жить в Нижнем Тагиле. В 1994 г. уехали с детьми в Германию. В 2004 г. умер муж, а в 2009 г. умерла Марта Давыдовна.

(На фото справа - Видергольд (Куксгауз) Марта Давыдовна, слева – младшая сестра Рейзвих (Куксгауз) Лея Давыдовна.

R S: Материал предоставила внучка Куксгауз Давыда, племянница Давида Давыдовича и Марты Давыдовны, дочь Леи Давыдовны – Лялина Эльвира Вильгельмовна, проживающая в с. Герасимовка (пенсионерка, предприниматель, 1958 г. рожд), а также её родные сестры Кляйншмидт Регина Вильгельмовна, Файнингер Эмилия Вильгельмовна, брат Рейзвих Виктор Вильгельмович, проживающие в Германии, сестра Семенчук Нэля Вильгельмовна, проживающая в г. Усть-Каменогорске.

Рейзвих Карл Генрихович

В трудовую армию забрали из с. Герасимовка Таврического района. Там умер. Данных никаких нет.

(Дед Лялиной Эльвиры Вильгельмовны по отцу Рейзвих Вильгельма Карловича)

(на фото – Рейзвих Карл Генрихович)

Наливкина Мария Владимировна

Семья моей бабушки, **Наливкиной Марии Владимировны**, до войны жила в Алтайском крае, в районе Завьялово. В семье было 8 человек: отец, мать, 2 сына и 4 дочери. Бабушка была третьим ребёнком в семье. Во время коллективизации семью бабушки и её родного дяди раскулачили. Семью дяди сослали в Сибирь. Там он обосновался, построил дом. Но жить там из-за сурового климата не смог. Наняв проводника, он смог выбраться из тайги. Затем он добрался до Алма-Аты. Там устроился на работу, постепенно вывез всю свою семью и семью моей бабушки. Так они оказались в Алма-Атинской области в деревне Кок-Узек. Там своими силами построили себе саманный дом. В Кок-Узек узнали о начале войны. Когда объявили по радио, что началась война, бабушка была в доме. Для семьи это был большой стресс, два брата ушли на фронт. Отца забрали в трудовую армию. Один из братьев, Федор, был в плену в

Польше. Из плена бежал трижды. Первый раз их догнали, его ранило в руку. Второй раз выдали местные жители. На третий раз ему улыбнулась удача. С помощью доброго человека, он смог добраться до партизан. По окончании войны он вернулся домой. Другой брат Леня ушел на фронт в 1944-м году. Дошел до Берлина, имеет награды. После войны вернулся домой. Отец, работая в трудовой армии, тяжело заболел, его комиссовали, но по дороге домой он умер. Жизнь всей семьи в военные годы была тяжелой. Основной едой была сахарная свекла, выдавали муку. Так как позволял климат, долгое время питались свежими овощами и фруктами. Во время войны бабушку забрали в трудовую армию, когда ей было 16 лет. Летом работали на полях, зимой молотили хлеб. Проработав 7 месяцев, бабушка вышла замуж, но муж её не вернулся с фронта. Об окончании войны узнали по радио. Бабушка в Алма-Ате, работала техничкой в магазине, потом санитаркой в военном госпитале. Здесь она познакомилась с моим дедом Антоном, и в 1958-м году переехала жить в Рулиху. В 1960-м году родился мой отец. Здесь работала в колхозе разнорабочей. Долгое время работала в стройбригаде, на сакмане, в столовой. В 1978-м году ушла на заслуженный отдых, но продолжала трудиться в колхозе по мере сил.

Нечунаева Антонина

Андрянов Александр Иванович (1909-1980 гг.)

Андрянов Александр Иванович родился в 1909 году в с. Средигорное в семье Андрянова Ивана Денисовича, переселенца из Калужской губернии, Жиздринского уезда, села Кленки. В 1923 г. окончил начальную школу. В 1930 г. вступил в колхоз имени Сталина, где трудился до 1934 г. на разных работах. С 1934 году работал секретарем Средигорненского сельского совета. В 1938 г. репрессиям

подверглись «враги народа». Среди них были отец и брат Александра. Когда началась Великая Отечественная война, Александра Ивановича несколько раз призывали в армию, но на фронт не отправляли – возвращали с клеймом «сын врага народа». Так он оказался в трудовой армии в шахтах Урала. После войны работал бригадиром тракторной бригады, плотником, продавцом в сельпо, кладовщиком. В 1969 г. ушел на заслуженный отдых. Умер 23.11.1980 г. Награжден медалями: «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», «30 лет Победы над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.».

Новикова Г.П.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе

К читателю

КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Поволжья аумағында тұратын неміс ұлтын қоныстандыру туралы Жарлық

Указ Президиума Верховного Совета Союза ССР о переселении немцев, проживающих в районах Поволжья

«Ұлы Отан соғысы (1941-1945) жылдарында Еңбек армиясына қатысқан шығысқазақстандықтар» атты облыстық өлкетану зерттеулерін жүргізу туралы ЕРЕЖЕ

ПОЛОЖЕНИЕ о проведении областного краеведческого исследования

«Восточноказахстанцы в Трудовой армии в годы ВОВ (1941-1945)»

I БӨЛІМ Ұлы Отан соғысы жылдарында «Еңбек армиясы» қатарында болғандар туралы

«Еңбек армиясы»: Жеңіс үшін бейнет кешкендер

Чтобы помнили: восточноказахстанцы в трудовой армии в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)

Еңбек армиясындағы қазақтар

ЕҢБЕК АРМИЯСЫНЫҢ ЕРЛЕРІ

Исақанов Бөкей (10.01.1915- 23.01.1984)

Көккөл мен Ақын *немесе, тамұқта тұтанған лирика*

Манасбай Исанов (1915-1971)

Ыбырайымұлы Қасен (1906-1995)

Кемешев Салих (1904-1979)

Құрманғажы Салиқов (1905-1995)

Шолақанқызы Қатипа (1925-2012)

Қауысова Шолпан Арқабайқызы (1922-2002)

Мусин Қабдыраш (1919-1979)

Бәкей Жирентаев (1903-1943)

Токқара Жомартов (1893-1984)

Серіков Дәрібай Серікұлы (1919-1999)

Аманов Манап (1900-1962)

Ақбутин Мырзабай (1921-1989)

Жөндібайұлы Сәрсенбі (1889-1972)

Жұртбайұлы Түсіпбек (1918-2005)

Үдербаев Ғали (1896–1960)

Тұрымов Бойлаш (1928-2000)

Мәкібаев Оразғали (1906-1967)

Хамитов Қажытай Хамитұлы (1918- 2009)

Бикенов Құлжыкөш (12.06.1915-12.08.1999)

Абақаев Мырзағұл Абдоллаұлы (1916-1997)

Охин Бурахан (1912-1984)

Қайсин Қабілмәлік (1910-1992)

Ластаев Зияфат (05.05.1914 – 04.10.1996)

Жақсылыққызы Дәмет (1916-1992)

II ЧАСТЬ. УЧАСТНИКИ ТРУДОВОЙ АРМИИ: НЕМЕЦКАЯ ДИАСПОРА
Випф Эдмунд Петрович (1935-1948)

Выщепура Прасковья Кристиновна (1942-1943)

Рауш А. Рауш И. и Рауш Полина

Макарова Л. Фогель Артур Андреевич

Шюле (Аберле) Алина Яковлевна

Нелегкий век Клементины Райш

Из воспоминаний Альт-Орловы Ольги Ивановны

«Без вины виноватые»: жительница Усть-Каменогорска **Лидия Генриховна Роот** о насильственном переселении и мобилизации своих родных в трудовую армию

Цееб Герман Альбертович *Из воспоминаний дочери участника Трудовой Армии Цееб Германа Альбертовича Ковалевой (Цееб) Ирмы Германовны*

Майер Амалия Егоровна (1915)

Козуб (Майер) С. Выжили без права жить... Майер Федор Федорович (1914-1995)

Джамбирова Н.С. Майер Таисия Михайловна

Петраковой А.Н. Рейзвих Андрей Егорович (1914-1996)

Юр А.А. Юр Андрей Карлович (1903-1975)

Зигле Валентин Оттович (1923-1989)

Из воспоминаний Ольги Александровны Клейн

Гетцель Александр Георгиевич (1901- 1989)

Немченко И., Сарычева К. Миллер Александр Самуилович

Куньянская Регина Иогановна (1920-2016)

Хайнрих Гросс (1917-?)

Третьякова Н. Штейнле Лидия Эдуардовна

Морозов А. Зернов Михаил Илларионович

Лялина Э.В. Семья Куксгауз

Нечунаева А. Наливкина Мария Владимировна

Новикова Г.П. Андриянов Александр Иванович (1909-1980 гг.)

Тлеубергенева С. Нейман Эрна Васильевна

Бургарт Л. По воспоминаниям Елизаветы Бургарт (1897–1986)